

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE FİNANSAL
İÇERME, FİNANSAL ETKİNLİK VE FİNANSAL
İSTİKRAR İLİŞKİSİ: MEVDUAT BANKALARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Seyfettin Caner KUZUCU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Emine ÖNER KAYA

**DOKTORA TEZİ
BANKACILIK ANABİLİM DALI
BANKACILIK BİLİM DALI**

AĞUSTOS 2024

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE FİNANSAL İÇERME,
FİNANSAL ETKİNLİK VE FİNANSAL İSTİKRAR İLİŞKİSİ:
MEVDUAT BANKALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Seyfettin Caner KUZUCU

**DOKTORA TEZİ
BANKACILIK ANABİLİM DALI
BANKACILIK BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Seyfettin Caner KUZUCU

23.08.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı Bankacılık Bilim Dalı doktora programı öğrencisi Seyfettin Caner KUZUCU tarafından hazırlanan “**Türk Bankacılık Sektöründe Finansal İçerme, Finansal Etkinlik ve Finansal İstikrar İlişkisi: Mevduat Bankaları Üzerine Bir İnceleme**” başlıklı tez çalışması 23/08/2024 tarih ve 14:30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından **OY BİRLİĞİ** ile **DOKTORA TEZİ** olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Prof. Dr. Emine Ebru AKSOY/AHBVÜ):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Hakkı Ozan ERUYGUR/AHBVÜ):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Furkan BAŞER/Ankara Üniversitesi):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Soner GÖKTEN/Başkent Üniversitesi):	☒	☐
Danışman (Prof. Dr. Emine ÖNER KAYA/AHBVÜ):	☒	☐

Türk Bankacılık Sektöründe Finansal İçerme, Finansal Etkinlik ve Finansal İstikrar
İlişkisi: Mevduat Bankaları Üzerine Bir İnceleme

(Doktora Tezi)

Seyfettin Caner KUZUCU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2024

ÖZET

Bu çalışma, Türk bankacılık sektöründe finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 2010 ile 2022 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de faaliyet gösteren 22 mevduat bankasının çeyrek dönemlik verileri kullanılmıştır. Çalışmada finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endeksleri, literatüre dayalı olarak belirlenen 9 değişken kullanılarak standartlaştırılmış değişkenlere dayalı temel bileşenler analizi ile oluşturulmuştur. Elde edilen veri seti, panel verilerin heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı gibi önemli unsurlarını dikkate alan yatay kesitle genişletilmiş dağıtılmış gecikme (CS-DL) ve ortak bağlantılı etkiler ortalama grup (CCEMG) teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çeşitli ülkelerin bankacılık sektörlerinde finansal içerme, etkinlik ve istikrar arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar bulunmasına rağmen, bu çalışmanın Türk bankacılık sektöründe söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri ileri ekonometrik teknikler kullanarak araştırması nedeniyle, ilgili literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. 22 mevduat bankasından oluşan örneklem ile yapılan analizlerden elde edilen ampirik bulgular, uzun dönemde (i) finansal etkinliğin finansal istikrar üzerinde; (ii) finansal istikrarın finansal etkinlik üzerinde ve (iii) finansal istikrarın finansal içerme üzerinde istatistiki olarak anlamlı pozitif etkiye sahip olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Elde edilen bulgular, bankaların finansal istikrarı ve etkinliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ayrıca finansal istikrarın ve etkinliğin artmasının finansal içermenin artmasına da katkı sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, finansal içermenin artırılması sürecinde, finansal istikrar ve etkinliğin göz ardı edilmemesi gerektiğine de dikkat çekmektedir.

Bilim Kodu	: 115301
Anahtar Kelimeler	: İçerme, Etkinlik, İstikrar, Mevduat Bankaları, CS-DL, CCEMG
Sayfa Adedi	: 149
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Emine ÖNER KAYA

The Relationship between Financial Inclusion, Financial Efficiency and Financial Stability
in the Turkish Banking Sector: A Study on Deposit Banks
(Ph. D. Thesis)

Seyfettin Caner KUZUCU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

August 2024

ABSTRACT

This study aims to empirically investigate the relationship between financial inclusion, financial efficiency and financial stability in the Turkish banking sector. For this purpose, the study uses quarterly data from 22 deposit banks operating in Turkey during the period from 2010 to 2022. In the study, financial inclusion, financial efficiency and financial stability indices were created by principal component analysis based on normalized variables using 9 variables determined based on the literature. The obtained data set was analyzed using cross-section extended distributed lag (CS-DL) and common associated effects mean group (CCEMG) techniques, which take into account important elements of panel data such as heterogeneity and cross-section dependence. Although there are studies examining the relationships between financial inclusion, efficiency and stability in the banking sectors of various countries, this study is expected to contribute to the relevant literature as it investigates the relationships between these variables in the Turkish banking sector using advanced econometric techniques. The empirical findings obtained from the analysis conducted with a sample of 22 deposit banks provide evidence that in the long run (i) financial efficiency has a statistically significant positive effect on financial stability; (ii) financial stability has a statistically significant positive effect on financial efficiency and (iii) financial stability has a statistically significant positive effect on financial inclusion. The findings show that there is a positive relationship between the financial stability and efficiency of banks, and that increasing financial stability and efficiency also contributes to increasing financial inclusion. However, it also points out that financial stability and efficiency should not be ignored in the process of increasing financial inclusion.

Science Code : 115301
Key Words : Inclusion, Efficiency, Stability, Deposit Banks, CS-DL, CCEMG
Page Number : 149
Supervisor : Prof. Dr. Emine ÖNER KAYA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada tez konusunun seçilmesinden tamamlanmasına kadar geçen sürede engin bilgi ve deneyimini benimle paylaşan, hiçbir konuda yardımlarını benden esirgemeyerek yol gösteren değerli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Emine ÖNER KAYA'ya, bu çalışmanın hazırlanması ve yürütülmesi sırasında desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. H. Ozan ERUYGUR'a, doktora öğrenimim boyunca yoğun çalışma saatlerine rağmen desteğini bir an olsun esirgemeyen, bana her zaman güç veren sevgili eşim Bilge Naz KUZUCU'ya, tüm eğitim hayatım boyunca ve bu çalışmanın başından sonuna kadar destek veren, bana motivasyon kaynağı olan canım babam Fehmi KUZUCU'ya ve canım annem Emine Hanım KUZUCU'ya ve bu süreçte yanımda olan canım oğlum Fehmi Yiğit ve canım kızım Cansu Mavi'ye sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. TÜRKİYE’DE BANKACILIK SİSTEMİ.....	5
2.1. Banka Kavramı	6
2.2. Bankacılığın Tarihçesi	7
2.2.1. Bankacılığın Dünya’daki Tarihsel Gelişimi	7
2.2.2. Bankacılığın Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi	9
2.2.2.1. Osmanlı Devleti dönemi (1847-1923).....	9
2.2.2.2. Ulusal Bankacılık Dönemi (1923-1932)	10
2.2.2.3. Kamu Bankaları dönemi (1933-1944).....	12
2.2.2.4. Özel Bankalar dönemi (1945-1960)	14
2.2.2.5. Planlı dönem (1960-1980).....	16
2.2.2.6. Serbestleşme ve dışa açılma dönemi (1980-2004)	18
2.2.2.7. Yeniden yapılanma dönemi (2004 ve sonrası)	20
2.3. Banka Türleri	23
2.3.1. Yasal Niteliklerine Göre Bankalar.....	24
2.3.1.1. Şahıs şirketi şeklinde kurulan bankalar	24
2.3.1.2. Sermaye şirketi şeklinde kurulan bankalar.....	24
2.3.1.3. Özel yasalarla kurulan bankalar	24

2.3.2. Mülkiyet Yapılarına Göre Bankalar	25
2.3.2.1. Özel bankalar.....	25
2.3.2.2. Kamu bankaları	25
2.3.2.3. Karma sermayeli bankalar.....	26
2.3.2.4. Yabancı sermayeli bankalar	26
2.3.3. Faaliyet Konularına Göre Bankalar	26
2.3.3.1. Ticari bankalar.....	27
2.3.3.2. Yatırım bankaları.....	27
2.3.3.3. Kalkınma bankaları	27
2.3.3.4. Katılım bankaları.....	28
2.3.3.5. Merkez bankaları.....	29
2.3.4. Şube Sayılarına Göre Bankalar.....	30
2.3.4.1. Tek şubeli bankalar	30
2.3.4.2. Çok şubeli bankalar	30
2.3.4.3. Şubesiz bankalar.....	30
2.3.5. Ekonomik Fonksiyonlarının Özelliklerine Göre Bankalar	31
2.3.5.1. Tarım bankaları	31
2.3.5.2. Maden bankaları	32
2.3.5.3. İpotek ve emlak bankaları	32
2.3.5.4. Halk bankaları	33
2.3.6. Örgütlenme Alanlarının Yaygınlığına Göre Bankalar.....	33
2.3.6.1. Yerel bankalar	33
2.3.6.2. Bölgesel bankalar	34
2.3.6.3. Ulusal bankalar.....	34
2.3.6.4. Uluslararası bankalar.....	34
2.3.6.5. Kıyı bankacılığı	35
2.3.7. Amaçlarına Göre Bankalar	35

2.3.7.1. Tek amaçlı bankalar	36
2.3.7.2. Çok amaçlı bankalar	37
2.4. Türk Bankacılık Sektörü	38
3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	43
3.1. Finansal İçerme	43
3.1.1. Finansal İçerme Kavramı	45
3.1.2. Finansal İçermenin Önemi	46
3.1.3. Finansal İçerme Türleri	47
3.1.4. Finansal İçermenin Boyutları	50
3.1.5. Finansal İçermenin Ölçülmesi	52
3.2. Finansal Etkinlik	54
3.2.1. Finansal Etkinlik Kavramı	55
3.2.2. Finansal Etkinliğin Önemi	56
3.2.3. Finansal Etkinliğin Ölçülmesi	57
3.3. Finansal İstikrar	58
3.3.1. Finansal İstikrar Kavramı	58
3.3.2. Finansal İstikrar Unsurları	61
3.3.3. Bankacılık İstikrarı ve Önemi	63
3.3.4. Bankacılık İstikrarını Etkileyen Risk Türleri	64
3.3.4.1. Likidite riski	65
3.3.4.2. Kredi riski	66
3.3.4.3. Faiz oranı riski	66
3.3.4.4. Piyasa riski	67
3.3.4.5. Kur riski	67
3.3.4.6. Operasyonel risk	68
3.3.5. Bankacılık İstikrarının Ölçülmesi	69

4. FİNANSAL İÇERME, FİNANSAL ETKİNLİK VE FİNANSAL İSTİKRAR İLİŞKİSİ: AMPİRİK ANALİZ.....	73
4.1. Literatür İncelemesi ve Hipotezler.....	73
4.1.1. Finansal İçerme ile Finansal Etkinlik İlişkisi	73
4.1.2. Finansal Etkinlik ile Finansal İstikrar İlişkisi.....	76
4.1.3. Finansal İstikrar ile Finansal İçerme İlişkisi.....	78
4.2. Veri Seti ve Değişkenler	82
4.3. Çalışmanın Yöntemi	89
4.3.1. Standartlaştırma	90
4.3.2. Temel Bileşen Analizi	91
4.3.3. Yatay Kesit Bağımlılık Testi	92
4.3.4. Katsayıların Homojenlik Testi.....	94
4.3.5. Birim Kök Testi	96
4.3.6. Eşbütünleşme Testi.....	97
4.3.7. Panel Veri Modelleri.....	101
4.4. Ampirik Bulgular	106
4.4.1. Temel Bileşen Analizi Test Sonuçları	106
4.4.2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları.....	108
4.4.3. Homojenlik Testi Sonuçları.....	109
4.4.4. Birim Kök Testi Sonuçları.....	110
4.4.5. Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	112
4.4.6. Panel Veri Analizi Sonuçları	116
4.4.6.1. Kısa dönem sonuçları	116
4.4.6.2. Uzun dönem sonuçları.....	119
5. SONUÇ	127
KAYNAKLAR	131
ÖZGEÇMİŞ	149

TABLolarIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Banka sayıları	39
Tablo 2.2. Çalışan sayısı (bin kişi)	39
Tablo 2.3. Şube sayısı.....	40
Tablo 4.1. Araştırmaya dâhil edilen mevduat bankaları	83
Tablo 4.2. Endekslerin oluşturulmasında kullanılan değişkenler	84
Tablo 4.3. KMO ve Bartlett testlerinin sonuçları.....	107
Tablo 4.4. Varyans açıklama oranları.....	107
Tablo 4.5. Temel bileşen yükleri matrisi.....	108
Tablo 4.6. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılık testi sonuçları	108
Tablo 4.7. Ekonometrik modeller için yatay kesit bağımlılık testi sonuçları	109
Tablo 4.8. Homojenlik testi sonuçları	109
Tablo 4.9. CADF birim kök testi sonuçları.....	111
Tablo 4.10. CIPS birim kök testi sonuçları	112
Tablo 4.11. ARDL Eşbütünleşme Testi-Model 1 (Finansal İstikrar)	113
Tablo 4.12. ARDL Eşbütünleşme Testi-Model 2 (Finansal Etkinlik).....	114
Tablo 4.13. ARDL Eşbütünleşme Testi-Model 3 (Finansal İçerme).....	115
Tablo 4.14. Kısa dönem banka bazlı test sonuçları-Model 1	117
Tablo 4.15. Kısa dönem banka bazlı test sonuçları-Model 2.....	118
Tablo 4.16. Kısa dönem banka bazlı test sonuçları-Model 3	118
Tablo 4.17. CS-DL testi uzun dönem tahmin sonuçları-Model 1	119
Tablo 4.18. Banka bazlı finansal etkinlik endeksi sonuçları-Model 1	120
Tablo 4.19. Banka bazlı finansal içerme endeksi sonuçları-Model 1	121
Tablo 4.20. CS-DL testi uzun dönem tahmin sonuçları-Model 2	122
Tablo 4.21. Banka bazlı finansal istikrar endeksi sonuçları-Model 2.....	123
Tablo 4.22. Banka bazlı finansal içerme endeksi sonuçları-Model 2	124
Tablo 4.23. CS-DL testi uzun dönem tahmin sonuçları-Model 3	124
Tablo 4.24. Banka bazlı finansal etkinlik endeksi sonuçları-Model 3	125
Tablo 4.25. Banka bazlı finansal istikrar endeksi sonuçları-Model 3	126

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. Finansal içerme boyutları.....	51
Şekil 4.1. Eşbütünleşme testi karar verme tablosu.....	100

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AMG	Genişletilmiş Ortalama Grup
ARDL	Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi
ASEAN	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
ATM	Otomatik Vezne Makinası
BCBS	Basel Bankacılık Denetim Komitesi
BİST	Borsa İstanbul
CADF	Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller
CCEMG	Ortak Bağıntılı Etkiler Ortalama Grup
CD	Yatay Kesit Bağımlılığı
CDLM	Yatay Kesit Bağımlılığı Lagrange Çarpanı
CS-DL	Yatay Kesitle Genişletilmiş Dağıtılmış Gecikme
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ECB	Avrupa Merkez Bankası
EFT	Elektronik Fon Transferi
FE	Finansal Etkinlik
FED	Federal Rezerv Sistemi
FI	Finansal İçerme
FIS	Finansal İstikrar
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
HDI	İnsani Gelişmişlik Endeksi
HPI	İnsani Yoksulluk Endeksi
KKM	Kur Korumalı Mevduat
KOBİ	Küçük ve Orta Boy (Ölçekli) İşletme
LM	Lagrange Çarpanı
MASAK	Mali Suçları Araştırma Kurulu

MENA	Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi
NIM	Net Faiz Marjı
OLS	En Küçük Kareler
ROA	Aktif Kârlılığı
ROE	Özkaynak Kârlılığı
SWIFT	Bankalararası Finansal Telekomünikasyon Der.
TBA	Temel Bileşen Analizi
TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	Türk Dil Kurumu
TKBB	Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

1. GİRİŞ

Günümüzde bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin yoğun şekilde etkilediği sektörlerden birisi de finans sektörüdür. Finans sektörünün teknolojiye uyumuyla beraber ödeme araçları çeşitlenmiştir. Sektörel açıdan bu yenilik sürecine öncülük eden ticari kuruluş, para konusundaki ilk ve en büyük veri işleyicisi olan ve 1960’larda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisinde merkezi bir konumda bulunan kredi kartı BankAmericard tarafından kurulan Visa’dır. 1960’lı yıllarda kâğıt ve karbonla faturalama süreçlerini otomatikleştirmesi sektöre kazandırılan yeniliklerden birisi olmuştur. Bununla birlikte, mobil iletişimin kitlesel kullanımı ve internetin gündelik yaşamda popülaritesinin artması insanların birbirleriyle gerçekleştirdikleri iletişim yöntemlerinin giderek elektronik ortama evrilmesine zemin hazırlamış olup; bu durum elektronik ortamlarda paylaşım, işlem ya da ticaret yapılmasının önünü açmıştır. Bu ve benzeri gelişmeler her geçen gün eksabaytlarca verinin üretilmesine ve ticaretin yeni savaş alanının veriler olmasına yol açmıştır. Hırsızların verilere yönelmelerinin temel nedeni de budur. Çünkü veri, paranın olduğu her yerdedir. Hedef kitlelerinin tüketici bilinçlerini, cüzdan paylarını ve dikkatlerini kendilerine çekmeye çalışan herkes için veriler altın değerinde bir unsur olarak değerlendirilmektedir. İnsanlar artık giyilebilir teknolojiye doğru hızla ilerlerken yalnızca toplum değil, aynı zamanda yönetim, ekonomi, iş dünyası, ticaret ve bankacılık da kökten bir dönüşüm ivmesiyle karşı karşıyadır (Şahin ve Söylemez, 2022: 1247).

Bankacılık alanındaki değişimler müşteri ilişkilerini ve müşteri gereksinimlerini karşılamak için değer sunma yönteminin tamamen yeniden düşünülmesi anlamına gelmektedir. Bu durum bankaların şubelere gereksinim duyup duymadığı, nakitsiz bir toplum oluşup oluşmayacağı, bankaların nasıl siber saldırılardan etkilenmez hale getirileceği, insanlar mobil bankacılığa doğru ilerledikçe müşteri taleplerine nasıl ayak uydurulacağı gibi konularda hiç bitmeyen tartışmalar yaratmıştır. Aslında dijitalleşmenin anlamı şudur; bankacılık, artık para bankacılığı değil veri bankacılığıdır ve daha önemlisi bu verileri güvenli bir şekilde saklamaktır. Perakendeci bankaların tarihsel olarak güçlü bir şube ağı olmuştur. Buna 1970’lerde ATM’ler, 1980’lerde çağrı merkezleri, 1990’larda internet eklenmiş ve 2000’lerde mobil teknoloji sürece dâhil olmuştur. Bu kanallardan her biri temeli oluşturan şube

dağıtım pastasının üzerine fazladan bir katman olarak eklenmiştir. Şube ağları temelleri oluştururken elektronik dağıtım bu pastanın üzerindeki kremayı oluşturmaktadır. Bu durum perakende bankalarının çoklu kanal stratejilerinden söz etmesinin nedeni olarak gösterilmektedir. Söz konusu stratejilerle çağrı merkezi kanalıyla birlikte çalışabilen bir mobil bankacılık hizmeti sunmaya çalışılmaktadır. Şube ve internet kanalları arasında tutarlılığı sağlamak için müşteri ilişkileri yönetimi ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır (Yavuz ve Leloğlu, 2012: 14).

Finans sektörünün dijital dönüşümü, sadece bankacılık hizmetlerinin sunumunda değil, aynı zamanda finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar gibi temel finansal kavramlar üzerinde de etkili olmuştur. Finansal istikrar, dijitalleşme ile birlikte, siber güvenlik tehditleri ve veri ihlalleri gibi yeni risk unsurlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Geleneksel bankacılık sistemleri, bu yeni risklere karşı dayanıklılıklarını artırmak ve müşterilerin güvenini korumak için sürekli olarak yenilikçi çözümler geliştirmektedir. Bu süreç, düzenleyici otoritelerin de finansal istikrarı sağlamak adına yeni regülasyonlar ve politikalar geliştirmesine yol açmaktadır.

Finansal içerme açısından bakıldığında, dijital finansal hizmetler, bankacılık hizmetlerine erişimi artırarak geniş kitlelere ulaşmayı mümkün kılmıştır. Özellikle düşük gelirli ve bankacılık hizmetlerinden yeterince faydalanamayan kesimler, mobil bankacılık ve dijital ödeme sistemleri sayesinde finansal hizmetlere daha kolay erişim sağlamaktadır. Bu durum, finansal içerme politikalarının etkinliğini artırarak ekonomik kalkınma ve sosyal refahın artmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, dijital uçurumun kapatılması ve teknolojinin herkes için erişilebilir hale getirilmesi, finansal içermenin sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir.

Finansal etkinlik bağlamında, finansal teknolojilerin (fintech) ve büyük veri analizinin kullanımı, finansal sistemin verimliliğini artırmaktadır. Algoritmik ticaret, robot danışmanlık ve blockchain gibi yenilikler, finansal işlemleri daha hızlı, daha güvenli ve daha maliyet etkin hale getirmektedir. Bu teknolojiler, piyasa likiditesini artırmakta, işlem maliyetlerini düşürmekte ve bilgi asimetrisini azaltmaktadır. Ancak, bu yeniliklerin getirdiği hız ve karmaşıklık, düzenleyici otoriteler için yeni zorluklar yaratmakta ve finansal etkinliğin sürdürülebilirliği için dengeli bir yaklaşım gerektirmektedir.

Türk bankacılık sektörü için 2010:1-2022:4 dönemine ilişkin üçer aylık veriler kullanılarak finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endekslerinin oluşturulması ve bu endeksler arasındaki ilişkilerin ampirik çerçevede analiz edilmesi, bu tezin amacını oluşturmaktadır. Çalışmada ikincil veriler kullanıldığından ve etik açıdan izin alınmasını gerektiren herhangi bir özel durum olmadığından etik kurul başvurusu yapılmamış ve ilgili veriler atıf verme yoluyla etik çerçevede kullanılmıştır. Bu çalışma, bankacılık sektöründe finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkileri inceleyerek literatüre katkı sağlamayı planlamaktadır.

Türkiye’de finansal içerme, finansal etkinlik ve/veya finansal istikrar arasındaki ilişkileri araştıran ampirik araştırmalar halen çok sınırlıdır. Yazarın bilgisi dahilinde, Türk bankacılık sektöründe finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma (a) finansal içerme ve finansal etkinlik endekslerinin finansal istikrar endeksi; (b) finansal içerme ve finansal istikrar endekslerinin finansal etkinlik endeksi ve (c) finansal etkinlik ve finansal istikrar endekslerinin finansal içerme endeksi üzerindeki etkilerini yeni nesil ekonometrik yöntemler ile araştırarak ilgili literatüre katkı sağlamaya çalışmaktadır.

Beş bölüm halinde planlanan çalışmanın ilk bölümünde giriş kısmına yer verilmiş olup ikinci bölümde banka kavramı, bankacılığın tarihçesi, banka türleri ve Türk bankacılık sektörüne ilişkin bazı göstergeler ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrara ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmektedir. Finansal içerme kavramına ve türlerine, finansal içermenin boyutlarına ve finansal içermenin ölçülmesine ilişkin bilgilere bu bölümde yer verilmektedir. Finansal etkinlik kavramı, önemi ve finansal etkinliğin ölçülmesi de bu bölümde ele alınmaktadır. Bankacılık sisteminde finansal istikrar konusu ise, finansal istikrar kavramı, finansal istikrarın unsurları, bankacılık istikrarı, bankacılık istikrarını etkileyen faktörler ve bankacılık istikrarının ölçülmesi başlıkları altında bu bölümde incelenmektedir.

Dördüncü bölümde finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik ampirik analizler sunulmaktadır. Bu bölümde ilk olarak finansal içerme ile finansal etkinlik, finansal etkinlik ile finansal istikrar ve finansal istikrar ile finansal içerme ilişkisine dair mevcut literatür incelenmekte ve bu araştırmanın hipotezleri mevcut literatüre dayalı olarak geliştirilmektedir. Ardından

araştırmada kullanılan veri seti ile değişkenler tanıtılmakta ve çalışmanın yöntemi açıklanmaktadır. Son olarak ise elde edilen ampirik bulgulara bu bölümde yer verilmektedir.

Sonuç kısmında ise söz konusu bulgular yorumlanarak konu hakkında çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara ve politika yapıcılara önerilerde bulunmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE BANKACILIK SİSTEMİ

Finansal sistemler, tasarruf sahipleri ile kaynak gereksinimi olanlar arasında kaynak transferini gerçekleştiren sistemlerdir. Finansal sistemin en önemli sektörlerinden biri olan bankacılık sektörü; ekonominin hızlı bir şekilde büyümesi ve güçlenmesindeki en önemli aktörlerden biridir. Finansal hayatta bankacılık sektörü ne kadar sağlam ve güçlü ise ekonomi de o kadar sağlam ve güçlüdür. Çünkü bankacılık sektörünün gelişmesi ve buna bağlı olarak büyümesi, ekonominin hızlı bir şekilde gelişmesine ve büyümesine katkı sağlamaktadır. Finansal sistemin en kritik kurumlarından biri olan bankaların işleyişi bu nedenle büyük önem taşımaktadır. Bankalar, yalnızca finansal aracılık ve bilgi asimetrisinin azaltılması gibi mikroekonomik işlevlerde bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda para politikasının etkinliğinin artırılması ve finansal piyasaların gelişiminin teşvik edilmesi gibi makroekonomik rolleri de yerine getirerek ekonomide çok önemli bir rol oynamaktadır (Ulusoy, Demirel ve Özbilge, 2023: 1685).

Bankacılık sektörü, kâr amaçlı olarak, fon fazlası olan gerçek veya tüzel kişiler ile fon açığı olan gerçek veya tüzel kişiler arasındaki fon transferini sağlayan ekonomik birimlerin yer aldığı sektördür. Banka, genellikle müşterilerinden para kabul eden, kredi sağlayan, yatırım yapabilen, finansal danışmanlık hizmetleri sunan ve çeşitli finansal araçlar aracılığıyla para ve sermaye piyasalarında işlem yapan finansal bir kuruluştur. Bankalar, para birimlerinin ödeme aracı olarak kullanımını kolaylaştırmak, tasarrufları toplamak, kredi sağlamak, yatırım yapmak, riskleri yönetmek ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek gibi çeşitli fonksiyonları yerine getirmektedir. Ayrıca, bankalar genellikle para transferi, ödeme hizmetleri, mevduat kabulü, kredi kartları gibi finansal araçlar aracılığıyla müşterilerine çeşitli finansal hizmetler sunmaktadır (MASAK, 2020).

Bankalar, finansal aracılık faaliyetlerinde bulunarak müşterilerinden fon kabul eden, bu fonları çeşitli yatırım ve kredi imkânlarıyla değerlendiren, ödeme araçları sunan, risk yönetimi sağlayan ve ekonomik büyümeye katkıda bulunan finansal kuruluşlardır. Bankalar, sermaye hareketlerini kolaylaştırma, likidite sağlama, para arzını yönlendirme ve ekonomik istikrarı sağlama gibi ekonomik işlevleri yerine getirirler. Ayrıca, bankaların hizmet alanı genellikle mevduat kabulü, kredi sağlama, ticari

bankacılık, yatırım bankacılığı, varlık yönetimi, ödeme hizmetleri ve finansal danışmanlık gibi çeşitli alanları içermektedir (Gökçe ve Küçük Kaplan, 2018: 157).

2.1. Banka Kavramı

Banka kelimesi, İtalyanca “banco” kelimesinden türetilmiş olup sıra, tezgâh ve masa anlamlarını taşımaktadır (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 2). 12. yüzyılda İtalya’da önlerine bir masa koyarak para ticareti yapan şahıslar “banchiero (banker)” olarak isimlendirilmiştir (Ayanoglu, 2013: 3). Geri ödeme sözünü gerçekleştiremeyen yani iflas eden bankerler halk tarafından masaları kırılarak cezalandırıldığından, iflas etmek anlamında olan İngilizce “bankrupt” kelimesi de, İtalyanca “banco rotta (kırık masa)” kelimesine dayanmaktadır (Babuşçu, Hazar ve İskender, 2022: 3).

Bankacılığın, tüm bankacılık faaliyetlerini kapsayan eksiksiz bir tanımını yapmak oldukça zordur. Farklı ülkelerde faaliyet gösteren bankalar arasındaki yapısal eşitsizlikler, operasyonel kapsam farklılıkları ve bankacılık faaliyetlerinin gelişen doğası, bu durumun nedenleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, literatürde birçok yazar tarafından banka kavramının çeşitli şekillerde tanımlandığı görülmektedir.

Şakar (2013: 1) tarafından bankalar “fon talep eden kesime fonları kanalize eden, yatırım fırsatları yaratan ve finansal sistem ile ekonominin etkinliğini sağlamada önemli roller üstlenmiş olan kurumlar” olarak tanımlanmaktadır. Güney (2008: 1), bankaları genel bir ifadeyle “mevduat kabul eden, amacı bu mevduatı en verimli şekilde çeşitli kredi işlemlerinde kullanmak olan kuruluşlar” olarak ifade etmektedir. Kaya (2012: 3-4) ise bankaları “para, kredi ve sermaye konularına giren her çeşit işlemleri yapan ve düzenleyen özel veya kamusal kişilerle işletmelerin bu alandaki her türlü gereksinimlerini karşılama faaliyetlerini temel uğraş konusu olarak seçen ekonomik birimler” olarak tanımlamaktadır.

Vurucu ve Arı (2014: 19) tarafından bankalar faaliyetleri detaylı bir şekilde ele alınarak “mevduat toplayan, bu mevduat ile birlikte kendi öz kaynaklarını ekonominin değişik kesimlerindeki finansal gereksinimleri karşılamak için çeşitli şekillerde kredi olarak veren; para ve para yerine geçen menkul değerlerle iş yapan; yanı sıra kambiyo ve saklama hizmeti veren; endüstriyel ve ticari işletmeler kuran veya kuranlara ortak olan; yukarıda sayılan konularla ilgili diğer her türlü ticari ve finansal hizmetleri sunan finansal güven işletmeleri” şeklinde tanımlanmaktadır. Öztürk ve Güven (2014: 4) ise

bankaları “tüm faaliyetleri yasalarla sıkı sıkıya düzenlenmiş, birey ve kurumların belli bir zaman içinde harcamadığı paraları mevduat olarak kabul edip bunları gereksinim duyan birey ve kurumlara belli bir faiz karşılığında nakit-gayri nakit kredi adı altında aktaran, tüm ödeme-aktarma-transfer işlemlerine aracılık eden, çek işlemleri yapan kredi derecelendirme ve değerlemesi yapan ve menkul-gayrimenkul rehnedan, takas ve saklama hizmeti veren, kambiyo işlemleri yapan, her türlü sigorta poliçesi düzenleyen, tüm bu işlemlerden faiz ve faiz dışı komisyonlar alan, mali sistemin en önemli ticari hizmet işletmeleri” olarak ifade etmektedir.

Yazıcı (2015: 2) bankaları “gerçek ve tüzel kişilerin tasarruflarını toplayarak, bunları gelir getirici işlere kredi kullandırmak suretiyle kanalize eden, ticari ve bireysel ödemelere aracılık yapan, para nakli, çek ve senet tahsili, kredi kartı, havale, EFT, emanet kabulü gibi çeşitli hizmetler gören ve bunlar karşılığında faiz, masraf, komisyon, kambiyo ve vadesiz mevduat geliri elde eden finansal araçlar” olarak tanımlamaktadır. Babuşçu ve Hazar (2016: 89-90) ise bankaları “sermaye ve para dolaşımının istikrarlı bir biçimde gerçekleşmesi, finansal olanakların yaratılması ve parasal yatırım tercihlerinin sunulması işlemleriyle uğraşan kurumlar ya da işletmeler” olarak ifade etmektedir.

2.2. Bankacılığın Tarihçesi

Paranın fonksiyonları arttıkça bankacılık da gelişmiş ve günümüzdeki modern bankacılık seviyesine ulaşmıştır. Para ticaretinin geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Çok eski dönemlerde, farklı ülke ve şehirlerin paralarını birbirine çeviren, emanet para kabul eden ve isteyene borç veren kişiler bankacılığın ilk belirtilerini oluşturmuştur (Ertem, 2015: 3-4).

2.2.1. Bankacılığın Dünya’daki Tarihsel Gelişimi

Bankacılık sektörünün tarihsel evrimi, Sümerler ve Babil’de bulunan bankacılık faaliyetlerinin kanıtlarıyla yüzyıllar öncesine dayanan zengin bir mirası ortaya koymaktadır. Sümerler’de sistemli bir şekilde uygulanan bankacılık, Eski Yunan’da “Trapezites” adı verilen bankerler tarafından yürütülmüştür (Vurucu ve Arı, 2014: 20).

İlk çağlarda bankacılık faaliyetlerinin sarraflar, bankerler ve din adamları tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. “Maket” adındaki ilk banka Sümerler tarafından M.Ö. 3500 yılında kurulmuştur. Paranın icadı, ticaretin gelişmesi, denizciliğin gelişmesi ile

birlikte bankacılık sektörü de gelişmiştir. Hammurabi kanunları ile bankacılık işlemlerinin temeli atılmıştır. Hammurabi devri olan M.Ö. 2067-2025 tarihlerinde emtia tevdiatı, para ikrazı, faizle gümüş istikrazını bildiren kil levhalar ve komisyonların belirlendiği mukaveleler kullanılmıştır. Bu levhaların kullanımı için birkaç nüshasının olması gerekmektedir. Levhaların biri mabette, biri arşivde saklanmakta, diğerleri ise işlem için ilgili tarafa verilmekteydi. M.Ö. 2000 yılında ilk bankacılık yasaları Eshunna Krallığı tarafından düzenlenmiş ve faiz oranı %20 olarak belirlenmiştir. M.Ö. 1000 yılında Yunanlar, Romalılar ve Mısırlıların bankacılık faaliyetlerinde daha etkili oldukları görülmektedir. Bu dönemde Eski Yunan'da bankacılık denetimlerine başlanmış ve Eski Mısır'da ise faiz sınırlandırılmıştır (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 2-3).

Rönesans'a kadar olan dönemde ticaretin kilise/dini hukuka bağlı olarak yapıldığı görülürken coğrafi keşifler ile ticaret alanları genişlemiş bankacılık işlemlerine olan ihtiyaç artmıştır. 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren Kilise hukuku yerine Roma Hukuku, ticari işlemler üzerinde egemenlik kurmaya başlamıştır. Bu değişimle birlikte Kilise, ticari hâkimiyetini korumak adına Roma hukukunda olduğu gibi faiz konusunda esneklik göstererek, faize dair kurallarda değişiklik yapmıştır. Bu değişikliklerle birlikte faiz kavramı toplumda kabul görmüş ve bankacılık daha hızlı bir şekilde gelişme fırsatı bulmuştur. Bankacılık faaliyetleri İtalya başta olmak üzere tüm Avrupa ülkelerinde önem kazanmıştır (Eriş, 2019: 308).

İlk modern banka 1609 yılında Hollanda'da "Amsterdam" adıyla kurulmuştur (Güney, 2008: 2). 1637 yılında kurulan Venedik bankası ilk kez çek ve banknot kullanımını gerçekleştirmiştir. 1640 yılında ise İngiltere Kralı tarafından tüccarların altınlarına el konulmuş, altınlar tüccarlara "goldsmith" adı verilen sertifika karşılığında verilmiştir. Hissedarları arasında Kraliyet ailesi ve parlamento üyelerinin de bulunduğu İngiltere Bankası 1694 yılında faaliyete geçmiş ve banknot basıp bütçe açığını finanse ederek merkez bankası gibi faaliyet göstermiştir. Tarihsel süreç içinde, 1781'de Amerika'da Bank of North America, 1800 yılında ise Napolyon tarafından Fransa'da ilk Fransız bankası kurulmuştur. 1913 yılında kurulan ABD Merkez Bankası etrafında ise modern banka sistemi oluşturulmuştur (Yazıcı, 2015: 2-3).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ekonomik durgunluk ve güven problemleri ile bankacılık sektöründe ilk büyük kriz meydana gelmiştir. 1929 yılında yaşanan

Büyük Buhran döneminde ise ikinci kriz meydana gelmiştir. Bu kriz dönemlerinde bankacılık sektörü bankacılık sistemini denetleyen hukuk sisteminin yeterli olmaması ve mevduat garantisi konusunda sınırlı sorumluluğa sahip olunması nedeniyle ciddi sorunlar ile karşılaşmıştır. Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak yakılan şehirler ve alt yapılarının yeniden inşası için kalkınma ve yatırım bankaları ilk defa bu dönemde kurulmuştur. Bankacılık sektörü dünyada küreselleşen müşterek bir finansal piyasa olmasına rağmen bankacılık sistemi her ülkenin iç dinamiklerine göre şekil almaktadır (Vurucu ve Arı, 2014: 21).

2.2.2. Bankacılığın Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de bankacılık sektörü, tarihi boyunca çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Pazar dinamikleri, kültürel uygulamalar, mevzuat ve toplumsal talepler zaman içinde geliştikçe, bankacılık sektörü ekonominin hayati bir bileşeni olarak kalmak için teknolojik gelişmeleri ve yenilikçi çözümleri entegre ederek buna göre adapte olmuştur. Türkiye'de bankacılık sektörünün geçmişini temel dönüm noktaları dikkate alındığında aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür (Çalım ve Çalım, 2022: 35):

A. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti Dönemi (1847-1923)

B. Cumhuriyet Dönemi

- Ulusal Bankacılık Dönemi (1923-1932),
- Kamu Bankaları Dönemi (1933-1944),
- Özel Bankalar Dönemi (1945-1960),
- Planlı Dönem (1960-1979),
- Serbestleşme ve Dışa Açılma Dönemi (1980-2004),
- Yeniden Yapılanma Dönemi (2004 ve sonrası)

2.2.2.1. Osmanlı Devleti dönemi (1847-1923)

Osmanlı döneminde Müslümanların gümüş, altın ve para işinden uzak olduğu; ticaret ve bankacılık işlerinin gayrimüslimler tarafından yapıldığı görülmektedir. Özellikle Museviler bankacılık faaliyeti yaparak tüccarlardan ve devletten önemli faiz gelirleri

elde etmişlerdir. 1852 yılında Osmanlı Devleti tefeciliğin önüne geçebilmek için “murabaha nizamnamesi” yayımlamıştır (Demirkol, 2018: 627).

Osmanlı Devleti bütçe açıklarını iltizamı usulüyle vergi toplayarak karşılamaktaydı. 19. yy.dan itibaren iç kaynakların azalmaya başlaması ile birlikte ilk borçlanmalar Venedik ve Cenovalı Avrupalı sarraflardan Kırım Savaşı zamanında gerçekleştirilmiştir. Krediler tarihsel olarak askeri harcamalar ve savaş finansmanı gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu, bütçe eksikliklerini gidermek için uzun vadeli maden kiralalamalarına başvurmuş ve vergi gelirlerini güvence altına almak için iskonto kredisi mekanizmalarını kullanmıştır. Bununla birlikte, vergi tahsilatındaki gecikmeler mali zorluklara yol açarak hükümeti borç biriktirmeye zorlamış ve böylece bütçe açığını şiddetlendirmiştir (Aydoğdu, 2021:71-73).

Faiz yükünden yararlanmak isteyen Avrupalı yatırımcılar, Osmanlı’da bankalar kurarak iş yapmaya başlamışlardır. İtalyan ve Fransız bankacılar uzun süre Osmanlı’da faaliyet göstermişlerdir. 1847’de İstanbul’da iki gayrimüslim banker tarafından bir banka kurulmuş ve 1852’ye kadar faaliyet göstermiştir. Osmanlı Devleti, bankerlerin yüksek faiz oranlarını düşürmek için rekabet ortamı yaratmak istemiş ve bu bankanın kurulmasını desteklemiştir. 1863’te Osmanlı Bankası İngiliz sermayesiyle kurularak İngiltere Kralı’nın fermanıyla Londra merkezli olarak faaliyete geçmiştir. Daha sonra, bir ulusal banka kurma fikri ilgi görmüş ve 1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesi’nin yürürlüğe girmesiyle Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde sandıklar faaliyet göstermeye başlamıştır. 1888’de ise Memleket Sandıkları ve ardından kurulan Menafi Sandıkları’nın devamı niteliğinde olan Ziraat Bankası tarımsal çabaları desteklemek için kurulmuş ve Cumhuriyet döneminde de toplumun kalkınmasına katkıda bulunmuştur (Yazıcı, 2015: 6; Güney, 2008: 2-3).

2.2.2.2. Ulusal Bankacılık Dönemi (1923-1932)

1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi’ne katılan tüccarlar tarafından Fransa’daki iş bankaları örnek alınarak ana ticaret bankasının kurulması önerilmiş ve bu kapsamda 1924 yılında özel sektör bankası statüsü ile Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Ayrıca İktisat Kongresi sırasında bir sanayi bankası kurma önerisi de ortaya çıkmış ve 1925’te Türkiye’deki ilk kalkınma bankası olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası bir devlet

bankası olarak kurulmuştur. Bu banka, finansal, ekonomik ve teknik konularda danışmanlık hizmeti sunarken özel sanayi işletmelerine orta ve uzun vadeli finansman sağlamayı amaçlamıştır. Banka ayrıca daha önce Osmanlı Devleti'ne ait dört sanayi kuruluşunu da devralmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde tarım sektöründen temsilciler de, tarımsal faaliyetlere yeterli mali kaynak sağlanması için Ziraat Bankası'nın güçlendirilmesini savunmuştur. Sonuç olarak, 1924'te Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılmış, faaliyet kapsamı tarımsal kredilerin yanı sıra çeşitli bankacılık hizmetlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve anonim şirkete dönüşmesine yol açmıştır (Kandemir, 2012: 48).

1923 ve 1932 arasındaki dönem, yerel tüccarların kredi gereksinimlerini karşılamak amacıyla çok sayıda tek şubeli yerel bankanın kurulmasına tanıklık etmiştir. Akhisar Tütüncüler Bankası (1924), T. Ticaret ve Sanayi Bankası (1925), Karaman Çiftçi Bankası (1925), İstanbul Esnaf Bankası (1925), Afyon Terakki Servet Bankası (1926), Aksaray Halk İktisat Bankası (1926), Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası (1926) Eskişehir Bankası (1926), Akseki Ticaret Bankası (1927), Nevşehir Bankası (1927), Ermenak Ahali Bankası (1927), Kocaeli Halk Bankası (1927), Denizli İktisat Bankası (1927), Trabzon Tasarruf ve İkras Sandığı (1928), Trabzon İktisat Ltd. Şti. (1928), Bor Esnaf Bankası (1928), Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası (1928), Şarki Karaağaç Bankası (1928), Türkiye İmar Bankası (1928), İzmir Esnaf ve Ahali Bankası (Egebank) (1928), Elazığ İktisat Bankası (1929), Lüleburgaz Birlik Ticaret (1929), Mersin Ticaret Bankası (1929), Üsküdar Bankası (1929), Kastamonu Bankası (1930), Diyarbakır Bankası (1931) ve Kırşehir Ticaret Bankası (1931) bu dönemde kurulan bankalar arasında yer almaktadır (Doğan, 2013: 402). Söz konusu dönemde (1927 yılında) konut kredisi vermek amacıyla kurulan Emlak ve Eytam Bankası da, daha sonra 1946 yılında Emlak ve Kredi Bankası'na dönüşmüştür (Parasız, 2000: 33; Ertem, 2015: 31).

Cumhuriyetin ilk yıllarında dış ticaretin önemli olması, gümrüklerle sanayinin korunamaması, ülkenin dışa açık olması gibi nedenlerle yabancı bankaların sayısı da bu dönemde artış göstermiştir. 1923-1929 yılları arasında 6 yabancı banka şube açarak Türkiye'de faaliyete geçmiştir. Bunlar, merkezi Bükreş'te bulunan Banque Chrisoveloni (Hrisoveloni Bankası), merkezi Paris olan Banque Generale Pour Le Commerce Etranger (Umumi Ticareti Harciye Bankası), Brüksel merkezli Banque Belge Pour L'etrangerı Banque Russe Pour le Commerce Extierieur (SSCj Ticareti

Hariciye Bankası), Milano merkezli İtalyan Şark Bankası ve Banque Franco Asiatique (Bank Franko Azyetik) bankalarıdır. 1929 yılı itibarıyla Türkiye’de kurulan yurtdışı bankaların toplam sayısı 18’dir (Akgüç, 2007: 7-11).

1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın kurulması, Türkiye’nin bankacılık sektöründe önemli bir gelişme olmuştur. 1920’lerin başlarında Merkez Bankası’nı kurmaya yönelik ilk çabalara rağmen, ödemeler dengesi sorunları ve finansal kısıtlamalar gibi zorluklar oluşumunu 1930’a kadar geciktirmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nihayet 11 Haziran 1930’da 15 milyon TL sermayeli anonim bir kuruluş olarak kurulmuştur (Atukalp, 2023: 204).

1715 sayılı Kuruluş Kanunu’na göre Merkez Bankası, para basmak, paranın değerini korumak, ekonominin genel likiditesini ayarlamak ve bankalara ödünç para vermekle görevli bir emisyon bankasıdır. Bu Kanun 1971 yılına kadar yürürlükte kalmış olup bu süre içinde çok kez değiştirilmiş ve Banka’nın Hazine’ye ve kamu iktisadi teşekküllerine daha fazla kredi vermesi sağlanmaya çalışılmıştır. İlk başlarda banknot çıkarılmasına ilişkin getirilen sıkı sınırlar bir süre sonra gevşetilmiş, bunun sonucunda da Banka’nın temel işlevi, etkin bir para politikası yürütülmesinden çok kamu kesiminin finansman açığını gidermek olmuştur (Ertem, 2015: 31).

2.2.2.3. Kamu Bankaları dönemi (1933-1944)

Bu dönem Türkiye ekonomisine tarımsal üretimin hakim olduğu öncü sektörün tarım sektörü olduğu bir dönemdir. Özel kesimin özendirilmesi ile sanayileşmenin hızlandırılmasına ilişkin strateji 1920’li yıllarda izlenmiş olmakla birlikte, sermaye birikiminin yetersiz olması istenilen sonucu verememiştir. Bu bağlamda, hedeflenen ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için devletin sınai yatırımların yapılmasında daha etkin bir rol oynaması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Candan, 2009: 18).

Dünya Ekonomik Buhranı, ticaret dengesizliklerine ve tarımsal emtia fiyatlarında önemli bir düşüşe yol açarak çiftçilerin kazançlarında önemli bir azalmaya neden olmuştur. Hem iç hem de dış koşulların etkisi nedeniyle, 1920’lerdeki sanayileşme planı terk edilmiş ve 1930’ların başında kamu ekonomik kuruluşları aracılığıyla yatırımları içeren yeni bir strateji benimsenmiştir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 14). Söz konusu iktisadi devletçilik stratejisinin bankacılık sektörü üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Bu dönemde endüstriyel planlara dahil olan işletmelerin finansman

gereksinimlerini karşılamak için hükümet tarafından uzmanlaşmış finansal kurumlar olarak çok sayıda banka seferber edilmiştir (Kandemir, 2012: 49).

1933 yılında kurulan Sümerbank, bu planının uygulandığı 1933-1938 yılları arasında 13 sınai tesisin kurulmasını sağlamış ve bu girişimleri finanse etmek için Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolarlık bir kredi kullanılmıştır (Çerezci, 2023: 194). Belediyeler Bankası ise, kentsel ve kırsal alanlarda su, elektrik, gaz ve kanalizasyon sistemleri gibi altyapı projelerinin yürütülmesi için belediyelere kredi ve teknik yardım sağlamak ve imar planlarını formüle etmek için yine 1933 yılında kurulmuştur (Atukalp, 2023: 204).

1935'te hazırlanan İkinci Sanayi Planı, ağırlıklı olarak madencilik ve enerji sektörlerinde olmak üzere yaklaşık 100 sanayi kuruluşu için yatırım stratejilerini özetlemiştir. Bu girişimin bir parçası olarak Etibank (1935), maden çıkarma ve enerji üretimi ile uğraşan işletmeleri denetlemek, yönetmek ve finanse etmek için kurulmuştur. Denizbank (1937) denizcilik işletmelerini teşvik etmek ve finansal gereksinimlerini karşılamak için kurulmuştur. Küçük ölçekli tüccar ve zanaatkarların kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1938 yılında Halk Bankası ve Kamu Fonları kurulmuştur. İlk bankacılık düzenlemesi 1933 yılında 2243 sayılı "Mevduat Koruma Kanunu" uyarınca getirilmiş olup, 2999 sayılı "Bankalar Kanunu" ise 1936 yılında yürürlüğe girmiştir (Kandemir, 2012: 49).

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle askeri harcamalardaki artış ve devlet girişimlerinin finansmanına yönelik artan talep, hükümetin kredi talebinde bir artışa yol açtığından, uzun vadeli yurt içi borçlanma ve Merkez Bankası'nın reeskont imkanından yararlanma bu dönemde yaygınlaşmıştır (Atukalp, 2023: 204). 1938'de İngiltere'den 10 milyon sterlin tutarında bir altın kredisi teminat altına alınmış ve 1940'ta bu altın Merkez Bankası'ndan avans olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda, 1942'de döviz kuru yükseltilerek tüm rezervlerin devlet iç borç menkul kıymetlerine yatırılması zorunluluğu getirilmiştir (Arslan, 2022: 428; Ezer, 2010: 433; Özdemir, 2005: 874).

Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle tarım sektöründeki gerileme, tarımsal gelirlerde düşüşe ve ticari faaliyetlerde azalmaya neden olduğundan, bu süreç 1930'ların başında yerel olarak işletilen çok sayıda bankanın kapanmasıyla sonuçlanmıştır (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 5). Türkiye'de 1932'de 60 olan toplam banka sayısı, 1945'te

40'a düşerken, şube sayısı da 483'ten 411'e gerilemiştir (Atlı, Yücel ve Tanyıldızı, 2018: 91-92).

2.2.2.4. Özel Bankalar dönemi (1945-1960)

Özel sektör desteğiyle ekonomik büyümeyi teşvik etme politikası, 1945'ten 1959'a kadar temel sanayileşme stratejisi olarak benimsenmiştir. Tarım ve ticaret alanlarında güçlü bir özel sektörün varlığı, savaş zamanındaki yaygın enflasyon ve dönemin spekülasyon politikaları tarafından körüklenmiştir. Ek olarak, ekonomik liberalizmi savunan Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesi de özel sektörün güçlenmesini sağlayan bir diğer önemli husus olmuştur (Kandemir, 2012: 49).

Özellikle 1950'den sonra, tarımdaki hızlı mekanizasyon ve tarım arazilerinin genişlemesinden kaynaklanan özel sermaye birikiminde, ardışık yıllar süren başarılı ekim ile birleştiğinde gözle görülür bir artış olmuştur. Bu gelişmelerin etkisi finans sektöründe de belirgindir. Bu dönemde özel sektör ve piyasa ekonomisine odaklanan bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Bununla birlikte, bu yaklaşıma ek olarak, özellikle geçmişte görüldüğü gibi kârlılık eksikliği nedeniyle özel sektör tarafından girişimde bulunmayan alanlarda kamu yatırımları uygulaması da desteklenmiştir. Sulama, enerji, ulaşım, çimento, şeker, tekstil, kauçuk ve demir-çelik endüstrileri gibi sektörlere önemli kamu yatırımları yönlendirilmiştir (İnci, 2022: 145).

1945 ve 1959 yılları arasında yatırımlarda, modern işletmelerde, milli gelirde ve nüfusta önemli bir artış meydana gelmiştir. Bu gelişmeler kentsel alanların genişlemesini körüklemiş ve sanayi sektörünün milli gelirin daha büyük bir bölümünü talep etmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, üretimde, ekonomi içinde artan para ve kredi talebinin eşlik ettiği bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde bankacılık yatırımlarından elde edilen getirilerdeki artış, özel bankacılığın artan öneminin altını çizmektedir (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 5-6). Bazıları günümüzde de faaliyet gösteren en önde gelen özel sektör bankaları bu dönemde kurulmuştur. Yapı ve Kredi Bankası (1944), Garanti Bankası (1946), Akbank (1948) ve Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası (1950) bu bankalar arasında sayılabilir (İnci, 2022: 148). Batı ülkeleriyle yakın ekonomik ve siyasi bağlarla karakterize edilen savaş sonrası bir ortamda kurulan Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası, 1925 yılında kurulan ancak kısa ömürlü olan Türkiye Sanayi ve Maden Bankası'nın çöküşünün ardından, yabancı ülkelere ve uluslararası finans kurumlarından kredi temin etme sürecinde öncü kalkınma bankası olarak ortaya

çıkıştır. Türk lirası ve döviz cinsinden krediler yoluyla özel imalat sektörüne destek sağlamak, madencilik, ulaşım ve enerji gibi önemli sektörlerle kredi sağlamak, bankanın birincil amacı olmuştur (Hazar ve Babuşcu, 2017: 16).

Niğde Bank (1948), Tutum Bank (1948), Türkiye Kredi Bankası (1948), Türkiye Eski Muharipler Bankası (Muha Bank -1949), T. Sınai Kalkınma Bankası (1950), Göynük Sanayi ve Kredi Bankası (1951), Doğubank (1952), Türk Ekspres Bankası (1953), İstanbul Bankası (1953), Demirbank (1953), Şekerbank (1954), Türkiye Vakıflar Bankası (1954), İşçi Kredi Bankası (1954), Türk Yapı Bankası (1954), Türkiye Turizm Bankası (1955), Buğday Bankası (1955), Raybank (1956), Pamukbank (1956), Esnaf ve Kredi Bankası (1957), İzmir Halk Sandığı (1957), Memurlar ve Subaylar Bankası (Tümsübank-1957), Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası (1957), Sanayi Bankası (1958), Maden Kredi Bankası (1958), Çaybank (1958) ve Türkiye Öğretmenler Bankası (1959). Bu dönemde faaliyeti sona eren yerli bankalar ise: Konya Ahali Bankası (1945), Nevşehir Bankası (1948), Ürgüp Zürra ve Ticaret Bankası (1949), Bor Esnaf Bankası (1950), Göynük Sanayi ve Kredi Bankası (1957), Türk Yapı Bankası (1958), Akseki Ticaret Bankası (1959), Konya iktisadi Milli Bankası (1959), Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası (1959), Türkiye Muharipler Bankası (Muha Bank- 1959), Türkiye Muallimler Memurlar ve Subaylar Bankası (Tümsû Bank-1959) ile Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası (1959), bu dönemde kurulan diğer özel sektör bankalar olarak dikkat çekmektedir (Vurucu ve Arı, 2014: 23-24; Hazar ve Babuşcu, 2017: 16-17).

Deutsche Orient Bank, Deutsch Bank, SSCB Ticareti Hariciye Bankası ve Sharki Karip Ticaret Bankası dahil olmak üzere bu dönemde faaliyetlerini durduran yabancı bankalar da bulunmaktadır. Bu dönemin sonunda banka sayısının 58 olduğu görülmektedir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 17).

Türkiye'nin ilk Bankacılık Kanunu olan ve 1936 yılında yürürlüğe giren 2999 sayılı Kanun, 1958 yılında yerini 7129 sayılı Bankalar Kanunu'na bırakmıştır. 7129 sayılı Kanun ile birlikte, 1958 yılında, bankacılık mesleğini geliştirmek, bankalar arasında dayanışmayı teşvik etmek ve haksız rekabeti engellemek amacıyla Türkiye Bankalar Birliği (TBB) de kurulmuştur (Hazar ve Babuşcu, 2017: 17).

2.2.2.5. Planlı dönem (1960-1980)

1950'lerin sonuna doğru ekonomi durgunluk dönemine girdiğinden, bu dönemde 1958 İstikrar Programı oluşturulmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen ekonomik dengelerin yerine oturtulamaması, 1950'li yılların liberal ekonomi politikasının terkedilmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin devamında da ekonomik alanda kamunun müdahalesinin yoğunlaştığı karma ekonomi uygulaması başlamıştır. 1960-1980 dönemi planlı dönem olarak ifade edilmekle birlikte ilk plana karar verilmesi, oluşturulması ve uygulamaya başlaması ancak 1963 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde “ithal ikameci” strateji izlenmiştir. Bu strateji kapsamında, geliştirilmeye çalışılan sektörleri korumak adına dışa kapalı bir ekonomi politikası benimsenmiş, dünya piyasalarından bağımsız olarak faiz oranları ve döviz kurları gibi temel fiyatlar hükümet tarafından belirlenmiş ve özellikle Türk Lirası'nın aşırı değerlendirildiği bir döviz kuru politikası uygulanmıştır (Hazar ve Babuşcu, 2017: 17-18).

Finans sektörünün devlet denetimi altında olduğu bu dönemde mevduat ve kredilere faiz oranlarının tahsisi, banka ücretleri ve borçlanma eşikleri ekonomik stratejiler tarafından belirlenmiştir. Finansal kurumların birincil rolünün, kalkınma gündemlerinde ana hatlarıyla belirtilen yatırımlar için finansmanın kolaylaştırılması olarak tanımlandığı bu dönemde, bazı özel durumlar dışında yeni ticaret bankası ile yeni yabancı banka kurulması konusunda izin verilmemiştir. Ürün ve fiyat rekabetinin olmadığı, faiz ve döviz kuru konusunda risklerin olmadığı bir ortamda bankalar negatif reel faizle topladıkları mevduatları artırmak için şube bankacılığına yönelmiştir. Bankaların yeni şube açmaları teşvik edilirken, ortalama sabit maliyet azaltılması amacıyla küçük bankaların birleştirilmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştır (Kandemir, 2012: 50).

Planlı dönemde toplam 7 yeni banka kurulmuş olup bu bankaların 5'i kalkınma, 2'si ise ticaret bankasıdır. Bu dönemde kurulan kalkınma bankaları, T.C. Turizm Bankası (1962), Sınai Yatırım ve Kredi Bankası (1963), Devlet Yatırım Bankası (1964), Türkiye Maden Bankası (1968) ve Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (1976)'dır. Bu dönemde kurulan ticaret bankaları ise Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası (1964) ve Arap-Türk Bankası (1977)'dir (Kandemir, 2012: 51).

6 ticaret bankası tarafından bir özel sektör kalkınma bankası olarak kurulan Sınai Yatırım ve Kredi Bankası ile kalkınma planlarında öngörülen sektörlerde yatırım yapmak için ihtiyaç duyulan orta ve uzun vadeli kredilerin sağlanması amaçlanmıştır (Özdemir, 2005: 877). Kamu iktisadi girişimlerinin kalkınma planlarındaki yatırımları gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları kredileri temin etmek için kamu bankası statüsünde kurulan Devlet Yatırım Bankası, imalat sanayi, enerji, madencilik, ulaştırma gibi sektörlerdeki yatırım projelerini kredilendirmiştir. 1987 yılında ise faaliyet gösterdiği alanlar tekrar belirlenerek Türkiye İhracat Kredi Bankası adını almıştır. Özellikle yurt dışında çalışan Türk işçilerinin tasarruflarının öncelikli alanlardaki yatırımlara yönlendirilmesi için kalkınma ve yatırım bankası statüsünde kurulan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, 1988’de Türkiye Kalkınma Bankası adını almıştır (Hazar ve Babuşcu, 2017: 18-19; Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, 2024).

Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası ve Arap Türk Bankası, Türk bankacılığının küresel olarak genişlemesinin öncü örnekleri olarak görülmektedir. Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası, uluslararası ticareti kolaylaştırmak için Amerikan İtalyan fonlarıyla kurulmuş olup Cumhuriyet döneminde yabancı yatırımlarla kurulan ilk banka niteliğindedir. Aynı dönemde Libya ve Kuveyt varlıklarını içeren yabancı ortaklarla işbirliği yapılarak kurulan bir diğer banka Arap-Türk Bankası’dır. Bu bankanın kurulmasının temel amacı, artan Arap yatırımlarını Türkiye’ye çekmek ve küresel bankacılık faaliyetlerine katılmaktır (Özdemir, 2005: 877).

Planlı dönemde kurulan bankalar yanı sıra çok sayıda kapanan banka da bulunmaktadır. Niğde Bankası (1960), Akşehir Bankası (1960), Doğu Bank (1961), Esnaf Kredi Bankası (1961), Sanayi Bankası (1961), Bor Zırra ve Tüccar Bankası (1961), Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası (1961), Buğday Bankası (1961), Türk Ekspres Bankası (1962), Türkiye Turizm Bankası A.Ş. (1962), Tutum Bankası (1963), Raybank (1964), Ankara Halk Sandığı (1964), İstanbul Halk Sandığı (1964), İzmir Halk Sandığı (1964), Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası (1964), Türkiye Kredi Bankası (1966), Akşehir Bankası (1966), Türkiye Kredi Bankası A.Ş. (1966) Esnaf Kredi Bankası (1969), Adapazarı Emniyet Bankası (1971), Zonguldak Efes Bank (1972), Maden Kredi Bankası (1972), Türkiye Maden Bankası (1974) ve Sağlık Bankası A.Ş. (1975), kapanan yerli bankalar; The American Express Bank Co. (1961)

ve Banka Kommerciale İtalyana (1977) ise kapanan yabancı bankalar arasında yer almaktadır. Bu dönem sonunda banka sayısı 40, şube sayısı 5.748 ve çalışan sayısı 122.489 kişidir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 20).

Planlı dönemde, bankalar tarafından verilen orta vadeli kredilerin hacmini artırmak için çaba sarf edilmiştir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 19). Bu dönemde hızlı bir ilerleme sağlanmasına rağmen, ihracat yöneliminden ziyade sanayileşme için enflasyona neden olan finansman taktiklerinin benimsenmesi, 1970’lerde önemli bir döviz krizinin yaşanmasına yol açmıştır. Döviz krizini hafifletmek için dövize çevrilebilir mevduat gibi önlemler getirilse de, artan dış borçlar, ardından gelen ödemeler dengesi zorlukları ve döviz kıtlığı ithalat ikame stratejileri kapsamında kurulan fabrikalar için zorluklara neden olmuştur.

2.2.2.6. Serbestleşme ve dışa açılma dönemi (1980-2004)

1970’li yılların sonlarında ödemeler dengesi sorunlarının neden olduğu ekonomik durgunluk, sanayinin döviz ihtiyacını karşılayabilecek yeni bir sanayileşme stratejisinin benimsenmesini zorunlu kılmıştır. 1980 öncesinde, ithal ikamesine dayalı ve dışa kapalı bir sanayileşme stratejisi izlenirken, 24 Ocak 1980 Kararları ile finansal liberalizasyon ve ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisine geçiş yapılmıştır (Kandemir, 2012: 51). 1980 yılı başında alınan bu kararlar gerek ekonomik gerekse siyasi sorunların artması sonucunda hemen uygulamaya geçirilememiş, 12 Eylül 1980 askeri yönetimin gelmesi ile birlikte bu kararlar da uygulanmaya başlamıştır (Hazar ve Babuşcu, 2017: 21).

Yeni stratejiyi desteklemek ve ekonominin serbest piyasa kurallarına göre yeniden yapılanmasını sağlamak amacıyla, esnek döviz kuru ve pozitif reel faiz politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca, tasarrufların istikrarlı şekilde artırılması hedeflenmiş ve mali piyasaların serbestleşmesi ve derinleşmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda ihtiyaç duyulan yeni kurumlar da kurulmaya başlanılmıştır. Sermaye piyasası araçlarının kullanımı için ihtiyaç duyulan yasal ve kurumsal alt yapı 1982 yılında çıkarılan Sermaye Piyasası Kanunu ile gerçekleştirilmiştir (Ertem, 2015: 35; Hazar ve Babuşcu, 2017: 21). Ayrıca 70 sayılı “Bankalar Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile 7129 sayılı “Bankalar Kanunu” 1983 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Ardından söz konusu 70 sayılı Kanun

Hükmünde Kararname (KHK)'nin yerini de, 2 Mayıs 1985 tarihinde yürürlüğe giren 3182 sayılı Bankalar Kanunu almıştır.

70 sayılı (KHK) ile bankacılık sektörüne giriş kolaylaşmış ve bu durum, sektör açısından atıl kaynakların ve kayıt dışı ekonomideki paranın bir kısmının sektöre çekilmesini amaçlayan yeni bir araç oluşturmuştur. Bu yapılanmanın oluşumunda en önemli etkenler arasında banka sayısının artması, bankaların aktif büyüklüğünün yükselmesi ve faiz oranlarının piyasada belirlenmesi yer almaktadır. Sisteme girişin serbestleşmesi, bankacılık sektöründe rekabeti artırmış, sektördeki toplam pay aynı kalmasına rağmen banka başına düşen payı azaltmıştır (Yazıcı, 2015: 7). Ayrıca, Sermaye Piyasası Kanunu ile birlikte finansman bonosu, mevduat sertifikası, tahvil alım satımı, repo işlemleri, pay senedi, varlığa dayalı menkul kıymetler vb. finansal araçların hızla gelişmesi, bankaların düşük maliyetli fon imkânlarını azaltmıştır. Tasarruf sahiplerinin önündeki alternatiflerin artması, iç finansal piyasalarda bankaların paylarını azaltıcı yönde etki yapmıştır (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 6).

1980'li yıllarda Türk bankacılık sektörü, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında oldukça farklı şartlar altında faaliyet göstermiştir. 1 Temmuz 1980'den itibaren faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla birlikte mevduat ve kredi faizlerinde hızlı bir artış yaşanmıştır. Aynı dönemde banker kuruluşlarının hızla artması ve yüksek getiri sağlamaları, bankaların da bu trende uyum sağlamasına yol açmıştır. Bu süreçte, faiz oranlarının belirlenmesinde centilmenlik anlaşmalarının yapıldığı gözlemlenmiştir (Parasız, 2014: 23).

Yükselen faiz oranlarının mevduat maliyetini ve kredi riskini artırması karşısında, bankalar kredibilitesi yüksek müşterilere yönelik faiz farklılaştırmasına gitmiş ve kredi tayinlaması uygulamaya başlamışlardır. Ayrıca, tüm mali gereksinimlere cevap verebilecek şekilde örgütlenmiş ve yeni rekabet stratejileri geliştirmişlerdir (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 7).

Bu dönemde bankerler, bankaların yaptığı gibi fon fazlası olanlarla fon talep edenler arasında aracılık yapmaktan ziyade, bankalar ve fon piyasaları arasında aracılık işlemleri gerçekleştirmişlerdir. Bankerler arasındaki faiz savaşı, bir süre sonra borç alınan paranın faizini ödemek için daha yüksek faizle borçlanmak (Ponzi Finansmanı) durumuna dönüşmüş ve bu da sistemin çöküşüne yol açmıştır. Bankerler krizi, serbest

faiz politikası ve banker iflaslarının yanı sıra holding bankacılığının başlangıcını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) bankalar için ideal bir yatırım aracı haline gelmiştir. Artan faiz oranlarının kredi faizlerine yansımalarıyla bankalar, kredi vermek yerine DİBS alımına yönelmiş ve bu durum, kamu finansmanı sağlanırken özel kesimin sistemden dışlanmasına neden olmuştur. Bu dönemde bankalar, ağırlıklı olarak kamu finansmanına yönelmiş ve devlet tahvilleri ile hazine bonoları üzerinden yüksek faiz geliri elde etmişlerdir (Yazıcı, 2015: 7).

1984 yılından itibaren dünyada İslam Bankacılığı olarak da isimlendirilen Katılım Bankacılığı, özel finans kurumları aracılığıyla Türkiye’de kendine yer bulmuştur. 1986 yılında bankacılık sisteminin likiditesini düzenlemek amacıyla Bankalararası Para Piyasası kurulmuş ve aynı yıl içinde tekdüzen hesap prensipleri ile standart raporlama sistemi oluşturulmuştur. 1987 yılında bankaların bağımsız dış denetçiler tarafından denetlenmesine başlanmış ve sermaye piyasalarının gelişimi için yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte bankalar, pay senedi arzı ve ikincil piyasada alım satımı, yatırım fonu yönetimi ve mali danışmanlık hizmetleri gibi çeşitli hizmetler sunabilmeye başlamışlardır (Öztürk ve Güven, 2014: 7).

3182 sayılı Kanun, 1999 yılında yerini 4389 sayılı Bankalar Kanunu’na bırakmış ve 4389 sayılı Kanun da daha yürürlüğe girmesinden hemen sonra değişikliklere uğramıştır. Şubat 2001’de, 4389 sayılı Bankalar Kanunu’nda öngörülen iki önemli yönetmelik çıkarılarak uygulamaya konulmuştur. Bunlardan ilki, “Bankalarda İç Denetim ve Risk Yönetim Sistemleri Hakkındaki Yönetmelik”; ikincisi ise “Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine ilişkin Yönetmelik”tir. Bu dönemde ilk defa bir kamu bankası özelleştirilmiştir. Daha önce Denizbank ve Anadolu Bankası bünyesi kapsamına alınan Etibank yeniden “Etibank”, “Denizbank” ve “Anadolu Bankası” olarak ayrıştırılmış; devlet tarafından isim hakları birbirinden ayrı olarak satılmıştır (Vurucu ve Arı, 2015: 30).

2.2.2.7. Yeniden yapılanma dönemi (2004 ve sonrası)

Bu dönem, bankacılık sisteminde önemli ölçüde yeniden yapılanma sürecinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özel bankalar, 2001 Krizi sonrasında kaybettikleri sermayelerini önemli ölçüde güçlendirmiştir. Sermayelerini yeterince

güçlendiremeyen bankalar ise ya birleşmiş ya da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'na devredilmiştir. Dönemin öne çıkan gelişmelerinden biri de yüksek kâr marjları ve düşük sermaye yapıları nedeniyle bankacılık sektörünün yabancılaşma sürecine girmesidir. Uluslararası bankaların sektöre girişiyle birlikte, iç şoklara dayanıklı ancak dış şoklara açık bir bankacılık yapısı oluşmuştur. Özel sektörde %70 oranında yabancı sermaye hâkimiyeti yaşanmıştır. Bu dönemde, maliyetlerin ve kârlılığın ön planda olduğu, türev ürünlere ve konut kredilerine ilginin arttığı, kredi vadelerinin uzamaya başladığı gözlemlenmiştir (Yazıcı, 2015: 8).

Türkiye ekonomisinde, uzun süre etkisini gösteren para ikamesi eğilimi ve enflasyonist baskıların hâkim olduğu sürecin ardından, 2001 krizi sonrasında ters para ikamesine dönüş, yani Türk Lirası'na geçiş eğiliminin yaşandığı yeni bir döneme girilmiştir. Faiz oranlarındaki gerileme, Türk Lirası'na geçiş eğilimi ve sıkı maliye politikaları doğrultusunda kamu borçlanma ihtiyacındaki azalma, bankacılık sektörünün yapısal değişimine zemin hazırlamıştır (Vurucu ve Arı, 2015: 30-31).

Nisan 2001'de ekonominin dış şoklara karşı direncinin artırılmasını, enflasyonun düşürülmesini, kamu borçlarının azaltılmasını, mali disiplinin sağlanmasını, yapısal reformların tamamlanmasını ve bankacılık sisteminin güçlendirilmesini hedefleyen “güçlü ekonomiye geçiş programı” uygulanmaya başlanmış, 2002 yılının başında ise program revize edilmiştir. Programın temel prensiplerinin kararlılıkla uygulanması, siyasi iktidarın desteği ve dünya ekonomisindeki olumlu konjonktür sayesinde, ekonomide ve bankacılık sisteminde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu”nda yapılan değişikliklerle, bankanın görevinin fiyat istikrarını sağlamak olduğu açıkça tanımlanmış, bankaya araç bağımsızlığı sağlanmış ve Para Politikası Kurulu oluşturulmuştur. Kamu bankalarındaki görev zararları, devlet iç borçlanma senetleri karşılığı tasfiye edilerek, bu bankaların mali yapıları güçlendirilmiştir (Ertem, 2015: 39-40).

2001 krizinin ardından ciddi bir gerileme ile karşı karşıya olan Türk bankacılık sektörü, reformların uygulanması ve sıkı denetimler nedeniyle sağlam bir çerçeve oluşturmuştur. Bu zaman dilimi boyunca, finansal kurumlar risk değerlendirmesine dayalı bir denetim sürecinden geçmiştir. Bu dönemde gerileyen banka sayısında kriz etkilerinin sona ermesiyle bir değişim yaşanmazken, şube ve personel sayısında ise artış eğilimi gözlenmiştir (Özdemir, 2005: 882).

2004 yılının sonundan itibaren, çıkarılan ekonomik önlemlerin olumlu etkileri bankacılık sektöründe kendini göstermeye başlamıştır. Enflasyon düşme eğilimi gösterdikçe kredi ve mevduatlarla ilişkili faiz oranları da düşmeye başlamıştır. Özellikle bu dönemdeki önemli bir gelişme, tasarruf mevduatlarındaki güvenlik kapsamına bir sınır getirilmesi olmuştur (Hazar ve Babuşcu, 2017: 36).

2005 yılında, sektörün ihtiyaçları ve uluslararası gelişmeler dikkate alınarak hazırlanan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu yasalaşmıştır. Bankaların şube ve çalışan sayılarında hızlı artış bu yıllarda başlamıştır. Aynı zamanda bu dönemde bankaların ürün çeşitliliğinin de arttığı gözlenmiştir. Katılım bankaları da 5411 sayılı Bankacılık Kanunu çatısı altında ilk kez düzenlenmiştir. 5411 sayılı Kanun'un geçici 3. maddesi özel finans kurumlarının ticaret unvanlarının bir yıl içerisinde katılım bankası ibaresini de kapsayacak şekilde değiştirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 9-10).

2006 yılında Amerika'da başlayan, 2007'de derinleşen, 2008'de ise küresel boyuta ulaşan kriz, dünyadaki birçok ülkeyi olduğu gibi Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Ancak Türk Bankacılık Sektörü, sağlam yasal altyapısı ve denetim sistemi sayesinde küresel krizin etkilerinden en az etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Yabancı bankaların artmaya devam eden payı ile birlikte bu dönemde sektörde rekabet giderek yoğunlaşmaya başlamıştır (Hazar ve Babuşcu, 2017: 36).

Türk Bankacılık Sektörü'nde Temmuz 2012'den itibaren BASEL II uygulamasına tam olarak geçilmiştir. 2013 yılından itibaren BASEL III kademeli olarak uygulanmaya başlanmış olup, 2019 yılına kadar tamamlanması planlanmıştır. Faiz marjlarının daralmasıyla birlikte, bankalar faiz dışı gelirleri artırmaya odaklanarak bankacılık dışı ürünleri müşterilerine sunmaya başlamışlardır. BASEL III kriterleri ile bir takım yeni düzenlemeler getirilmiş, bu doğrultuda sermaye yeterliliğinin hesabında kullanılan sermaye tanımı değiştirilmiştir (Pehlivan, 2022: 25).

2020 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi, küresel ekonomi ve bankacılık sektörü üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Türkiye'de de bankacılık sektörü, pandemi süresince ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması, kredi taleplerinin değişmesi ve finansal piyasalardaki belirsizliklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte bankalar, dijital dönüşümü hızlandırarak müşterilerine uzaktan bankacılık hizmetleri sunmaya ağırlık vermişlerdir. Bu dönemde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, ekonomik daralmayı

önlemek amacıyla faiz oranlarını düşürme politikası izlemiş, ancak bu politika aynı zamanda enflasyon ve döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur (Tunalı ve Kalkay, 2024: 65).

Pandemi sonrasında döviz kurlarındaki hızlı artış, Türk Lirası'nın değer kaybına yol açmıştır. Bu durum, hem bireylerin hem de kurumların döviz talebini artırmış, döviz kurundaki oynaklıkla mücadele etmek ve yerli para birimini desteklemek amacıyla 2021 yılında Kur Korumalı Mevduat (KKM) ürünü tanıtılmıştır. KKM, döviz kuru artışlarına karşı koruma sağlayarak Türk Lirası cinsinden mevduatları cazip hale getirmeyi hedeflemiştir (Kartal, 2024: 74).

2022 yılı ve sonrasında Türkiye, yüksek enflasyon oranlarıyla mücadele ederken, Merkez Bankası faiz oranlarını artırma yönünde adımlar atmış ancak faiz oranlarındaki bu artışlar, kredi maliyetlerini artırarak ekonomiyi yavaşlatma riskini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde hükümet, enflasyonu kontrol altına almak, büyümeyi desteklemek ve finansal istikrarı sağlamak amacıyla çeşitli ekonomik programlar açıklamıştır. Bu programlar arasında seçici kredi politikaları, yeni teşvik paketleri ve bütçe disiplinine yönelik önlemler yer almaktadır.

Son yıllarda Türkiye'de dijital bankacılık ve fintech sektörleri önemli bir ivme kazanmıştır. Bankalar, dijital hizmetlerini genişleterek müşterilerine daha hızlı ve esnek çözümler sunmaya başlamıştır. Mobil bankacılık uygulamaları ve dijital cüzdanlar yaygınlaşırken, fintech şirketleri de ödeme sistemleri, kredi hizmetleri ve diğer finansal ürünlerde inovatif çözümler sunmaktadır. Bu gelişmeler, bankacılık sektöründe rekabeti artırırken, müşteri deneyiminde de önemli değişikliklere yol açmaktadır.

2.3. Banka Türleri

Bankaları farklı bakış açılarıyla gruplandırmak mümkündür. Bu gruplandırma, ekonomik ihtiyaçlar, toplumsal yapıdaki farklılıklar ve hukuki düzenlemeler gibi faktörlere dayanarak bankaların örgütlenmesinde farklılaşmaya neden olabilmektedir. Aynı zamanda, bankalar hizmet sundukları kesim ile bu kesimin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik kullandıkları ürünler açısından da farklılık gösterebilmektedir. Buna göre bankalar yasal niteliklerine, mülkiyet yapılarına, faaliyet konularına, şube sayılarına, ekonomik fonksiyonlarının özelliklerine göre, örgütlenme alanlarının yaygınlığına ve amaçlarına göre çeşitli sınıflara ayrılabilir.

2.3.1. Yasal Niteliklerine Göre Bankalar

Ülkelerin yasal düzenlemelerinde, bankaların kuruluşu ve görevleri ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Yasal niteliklerine göre bankalar; şahıs şirketi şeklinde kurulan bankalar, sermaye şirketi şeklinde kurulan bankalar ve özel yasalarla kurulan bankalar olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

2.3.1.1. Şahıs şirketi şeklinde kurulan bankalar

Bankacılığın toplumsal ve ekonomik yapıdaki öneminin artmasıyla birlikte, bireylerin banka kurmaları yasaklanmış ve bazı özel hükümler getirilmiştir. Bu banka türünün günümüzde örneği bulunmamaktadır. Ancak, özellikle XIX. Yüzyıl Avrupa'sında zengin aileler tarafından kurulmuş bankalar bu banka türüne örnek olarak gösterilebilir. Bankaların anonim şirket olarak kurulması yasal zorunluluk olduğundan Türkiye'de şahıs şirketi şeklinde banka kurulmasına izin verilmemektedir (Doğan, 2012: 72).

2.3.1.2. Sermaye şirketi şeklinde kurulan bankalar

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 124. maddesine göre, anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler sermaye şirketi sayılmaktadır. Sermaye şirketleri, ortakların yükümlülüklerinin şirkete yatırdıkları sermaye ile sınırlandırılması ile karakterize edilmektedir. Bu kısıtlama, yatırımcıları korumak, kamu refahını korumak ve finansal kurumların istikrarını sağlamak için tasarlanmış bir mekanizma görevi görmektedir. Finansal kurumların güven üzerine faaliyet gösterdiği göz önüne alındığında, sağlam sermaye yapılarını sürdürmek ve olumlu kamu algısını teşvik etmek zorunludur. Düzenleyici gerekliliklere bağlı olarak, ulusal yargı alanı içindeki tüm bankalar anonim şirket olarak faaliyet göstermekle yükümlüdür. Türkiye'deki tüm bankaların anonim şirket olarak kurulması gerektiğinden tüm bankalar bu gruba örnek olarak gösterilebilir (Mak ve Yalçın, 2022: 160).

2.3.1.3. Özel yasalarla kurulan bankalar

Özel bir yasayla kurulan ve faaliyetlerini belirli bir amaca yönelik olarak gerçekleştiren bankalar bu grupta yer almaktadır. Ülke ekonomisinde bazı sektörlerin kaynak açısından desteklenme ihtiyacı olabilmekte ve özel sermayedarlar açısından söz konusu sektörlerin desteklenmesi ticari açıdan kârlı olmayabilmektedir. Bu tür durumlarda çeşitli yasal düzenlemelerle ilgili sektörlerin kaynak ihtiyaçlarının diğer

sektörlere göre daha uygun şartlarda giderilmesine ilişkin düzenlemeler yapılabilmektedir. Bu finansmanı sağlamak üzere kurulacak bankaların yasal çerçevesi de özel bir düzenleme ile belirlenebilmektedir. Bu şekilde kurulan bankalar özel yasalarla kurulan banka türünü oluşturmakta olup Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası ile tarım, madencilik, kalkınma, halk vb. bankaların örgütlenmeleri bu tür bankalara örnek olarak gösterilebilir (Coşkun, 2006).

2.3.2. Mülkiyet Yapılarına Göre Bankalar

Banka sermayesinin ait olduğu kaynağa göre yapılan sınıflandırma olup mülkiyet yapılarına göre bankalar özel, kamu, karma ve yabancı bankalar olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

2.3.2.1. Özel bankalar

Sermayelerindeki çoğunluk payların doğrudan veya dolaylı olarak özel sektöre ait olduğu bankalardır. Bu tür bankalar mevduat toplayıp kredi vermek suretiyle ticari kazanç hedefleyen ve çoğunlukla ticaret, mevduat ya da yatırım bankası şeklinde faaliyet gösteren bankacılık işletmeleridir. Spesifik bir amaçtan ziyade tüm bankacılık hizmetlerini tabana yayarak gelir elde etme amacı taşırlar. Türkiye İş Bankası, Akbank bu banka grubuna örnek olarak gösterilebilir (Öztürk ve Güven, 2014: 9)

2.3.2.2. Kamu bankaları

Sermaye paylarının baskın kısmı devlet mülkiyeti altındaki bankalardır. Aynı zamanda, sermayesinin tamamı devlet veya kamu adına diğer kamu tüzel kişiliklerine ait olan bankalar, doğası gereği kamu bankaları olarak sınıflandırılmaktadır. Zaman zaman, kamu bankaları özel veya yabancı bankaların millileştirilmesiyle ortaya çıkabilmektedir. Bunun bir örneği, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilen bir bankanın işlevlerini geliştirerek ve sürdürerek faaliyetlerine devam ettiği senaryodur. Ayrıca kamu bankaları, ekonomide devletçilik yaklaşımının benimsendiği ve önem taşıdığı dönemlerde de kurulabilmektedir. Kamu tarafından devlet adına yürütülmesi gerekli görülen ekonomik faaliyetler, özellikle de özel kişi ve kuruluşlar için kârsız ya da düşük kârlı girişimler olması durumunda, kamu bankaları tarafından üstlenilmektedir. Kamu bankalarının kuruluş nedenleri arasında ekonomide dışsallıkların var olduğu, piyasa mekanizmasının etkin kaynak dağılımında yetersiz kaldığı ve bazı grupların kredi tahsisinden yeterli pay alamadığı durumlar yer

almaktadır. Kamu bankalarının kuruluş nedenlerinden bir diğeri kırsal kesimin de bankacılık hizmetlerinden faydalanmasının sağlanmasıdır. Özel bankaların kırsal ve uzak bölgelerde şube açmayı kârlı bulmadığı durumlarda, bu bölgelerde halkın bankacılık hizmetlerinden faydalanabilmesi için devlet müdahalesi gerekebilmektedir. Kamu bankaları finansal ve ekonomik istikrara katkıda bulunmak amacıyla da kurulabilmektedir. T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası ve Türkiye Halk Bankası bu bankaların örnekleridir (Vurucu ve Arı, 2014: 41-42).

2.3.2.3. Karma sermayeli bankalar

Kamu kuruluşları, özel kuruluşlar ve bireylerin belirli oranlarda ortak olduğu sermaye yapısına sahip bankalar, karma sermayeli bankalar olarak adlandırılmaktadır. Kamuya ait bir bankanın hisselerinin bir kısmı özel sektöre satılarak bir karma banka oluşturulabilirken, bu durumun tersi de mümkün olabilmektedir. Mevcut karma bankaların birçoğu Türkiye’de karma ekonomik model arayışlarının hâkim olduğu 1950’li ve 1960’lı yılların bir yansımasıdır. Günümüzde kamu bankası olarak tanımlanan bu bankaların bazıları, aslında karma mülkiyetli yapıya sahiptir. Bu bankaların sermayelerinin bir kısmı halka arz edilmiş olsa da, sermayenin büyük bir kısmı kamuya ait olduğundan genellikle kamu bankası olarak adlandırılmaktadırlar (Selçuk, 2016: 178).

2.3.2.4. Yabancı sermayeli bankalar

Sermayede hakim olan pay sahiplerinin yabancı sermaye grupları olduğu finansal kurumları temsil etmektedir. Yabancı sermayeli bankalar, bir ülkede şube açarak faaliyet gösterebileceği gibi, doğrudan yabancı yatırımlarla o ülkede kurulmuş da olabilmektedir. Bu tür bankaların faaliyetlerine başlamadan önce faaliyet göstereceği ülkenin ilgili makamlarından onay almaları gerekmektedir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 59-60). Türkiye’de kurulmuş yabancı sermayeli bankalara ING Bank, HSBC Bank ve Bank of China Turkey; Türkiye’de şube açan yabancı sermayeli bankalara ise Bank Mellat ve Habib Bank Limited örnek olarak gösterilebilir.

2.3.3. Faaliyet Konularına Göre Bankalar

Çalışma alanlarına göre bankalar, ticari bankalar (mevduat bankaları), yatırım bankaları, kalkınma bankaları, katılım bankaları ve merkez bankaları şeklinde beş gruba ayrılabilir.

2.3.3.1. Ticari bankalar

Mevduat bankaları olarak da ifade edilen ticari bankalar, mevduat kabul eden, başta kredi kullandırma olmak üzere havale, çek ve senet tahsili, finansal ürün alım-satımı, kredi kartı, kasa kiralama gibi bankacılık hizmetlerini sunan bankalardır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nda bu bankalar, “kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubeleri” olarak ifade edilmektedir (5411 sayılı Bankacılık Kanunu, md. 3). Bu bankaların en önemli özelliği mevduat toplayabilme yeteneğine sahip olmaları ve bu mevduatlara dayalı olarak kaydi para yaratabilmeleridir (Güney, 2008: 33-34).

2.3.3.2. Yatırım bankaları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nda kalkınma ve yatırım bankaları birlikte tanımlanmaktadır. Buna göre, kalkınma ve yatırım bankaları “mevduat veya katılım fonu kabul etme dışında; kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren ve/veya özel kanunlarla kendilerine verilen görevleri yerine getiren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubeleri” şeklinde tanımlanmaktadır (5411 sayılı Bankacılık Kanunu, md. 3). Yatırım bankaları, gelişmiş sermaye piyasalarına sahip ülkelerde, fon fazlası olan kurumsal yatırımcılara yatırım tavsiyelerinde bulunan ve işletmelere doğrudan kredi sağlamayan kurumlardır. Bunun yerine, sermaye piyasası aracılığı, halka arz aracılığı, birleşme ve devralma aracılığı ve portföy yönetimi gibi faaliyetlerde bulunarak işletmelerin orta ve uzun vadeli finansman gereksinimlerini karşılamaktadırlar (Vurucu ve Arı, 2014: 42-43).

2.3.3.3. Kalkınma bankaları

Yatırım bankaları gelişmiş sermaye piyasaları olan ülkelerde faaliyet gösteren finansal kuruluşlar olmalarına rağmen, kalkınma bankaları, gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği içindeki işletmelere veya büyük sanayi şirketlerinin gerçekleştireceği yeni yatırımlara finansman ve teknik destek sunarak sanayi gelişimini hızlandırmayı hedefleyen finansal kuruluşlardır. Bu bankaların en önemli işlevi ekonomik büyümeyi desteklemek için yerli ve uluslararası fonları kullanarak girişimcilere uzun vadeli fon aktarmaktır (Ertem, 2015: 59). Bu bankalar mevduat almadıkları için normal ticari bankalardan farklı olup mevduat mekanizmasıyla para üretmeleri mümkün değildir (Güney, 2008: 22).

Kalkınma bankalarının, genellikle devletin özel ilgisiyle ve çoğu kere bu bankaların faaliyetlerini düzenleyen özel yasalarla kuruldukları söylenebilir. Bu bankalar, verimli ve ekonomik kalkınma açısından önemli olan yatırım projelerine fon sağlamaya, bu projelerin hazırlanmasına yardımcı olmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca verilen kredileri projedeki aşamalara göre denetleyerek, amacına uygun bir şekilde kullanılmasını da sağlamaktadırlar (Çivi, 1985: 55). Ertem (2015: 59-62), kalkınma bankalarının işlevlerini;

- Sanayi sektörüne orta ve uzun vadeli kredi sağlamak,
- Yurt içi kaynakları harekete geçirerek sanayi sektörünü yönlendirmek,
- Sermaye piyasasının gelişmesine katkıda bulunmak,
- Girişimcilere proje düzeyinde teknik yardımda bulunmak,
- Yeni yatırım alanlarına öncülük etmek,
- Uygun yatırım olanak ve alanları konusunda inceleme ve araştırmalar yapmak,
- Kalkınma planlarının uygulanmasını kolaylaştırmak ve saptanan plan hedeflerinin gerçekleşmesine katkıda bulunmak,
- Dış ülkelerden ve uluslararası finansman kurumlarından sağlanacak döviz ve teknik yardımı sanayi sektörüne yöneltmek,
- Yerli ve yabancı yatırımcılara ortak bulmada yardımcı olmak ve
- Ekonomide yeni fikirlerin kabul edilmesini desteklemek olarak özetlemektedir.

2.3.3.4. Katılım bankaları

İslami bankalar ya da faizsiz finansal kurumlar şeklinde de adlandırılan bu bankacılık türü, tasarruf sahiplerinin faiz üzerine dini hassasiyetleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Katılım bankaları İslami ilkeler ışığında bankacılık işlevlerini yerine getirir iken tasarruf sahiplerinin ellerindeki fonları faiz yerine kâr zarar ortaklığı esasına göre değerlendiren bir bankacılık türüdür. Yapıları itibarıyla ticaret bankalarına benzeyen katılım bankaları sağladıkları fonları faiz geliri elde etmeme ilkesi dâhilinde ticari ve sanayi yatırımlarında değerlendirerek elde edilen kâr ya da zararı tasarruflarını yatırımlar ile paylaşmaktadır. Bu tür bankalar, İslam'da mevcut riba yasağı nedeni ile

mevduat banklarına gitmeyen tasarrufların ekonomiye kazandırılmasını sağlamaktadır (Selçuk, 2016: 183).

Katılım bankaları, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda "özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleri" şeklinde tanımlanmaktadır (5411 sayılı Bankacılık Kanunu, md. 3). Eski adları "Özel Finans Kurumları" olan bu bankaların isimleri 2005 yılında Katılım Bankası olarak değiştirilmiş ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'na tabi hale getirilmiştir (Günel, 2010: 182).

Katılım bankaları, nakit kredi kullandırmak yerine ihtiyaç duyulan yatırım malını vadeli olarak satmakta, yani yatırım malını finanse etmekte ve böylece ticarete odaklanmaktadır. Kâr veya zarar, ticaretin tabiatında yer aldığından, sonuç ne olursa (kâr veya zarar) olsun, faizden söz etmek mümkün değildir. Katılım bankalarının varlık nedeni riski paylaşmak ve faizsizlik prensibi olduğundan sistemin altın kuralı bu şekilde oluşmaktadır (Canbaz, 2018: 255).

2.3.3.5. Merkez bankaları

Ülkelerin sosyal ve ekonomik açıdan gelişmelerine bağlı olarak merkez bankalarına ihtiyaç duyulmuştur. Bir ülkedeki bankacılık sektörü ile paraya ilişkin hareketler ve gelişmelerin düzenleyicisi merkez bankalarıdır. Zaman içinde piyasaların gelişmesine bağlı olarak merkez bankalarının fonksiyonları da değişmiş ve gelişmiştir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 64).

Merkez bankaları, genellikle kâr amacıyla hareket etmeyen, ekonominin gelişmesi bakımından para piyasası ve bankalara çeşitli şekillerde etki eden bankalardır (Yurttadur, 2012: 89). Geçmişte ekonomik gelişmenin sağlanması, istihdamın artırılması, kamu kuruluşlarının finansman ihtiyaçlarının sağlanması gibi birçok görevler üstlenmişlerdir. 1970'li yıllardan sonra dünyanın birçok ülkesinde merkez bankalarının en önemli görevi, fiyat istikrarının sağlanması olmuştur (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 17).

Merkez bankaları, banknot ihraç etmek, devletin hazinedarlığını ve mali ajanlığını yapmak, ekonominin gereksinimlerine, uygulanan ekonomik ve mali politikalara uygun olarak para ve kredi hacmini etkilemek için para politikası araçlarını kullanmak,

bankalararası takas ve mahsup işlerini yürütmek, ülkenin dış rezervlerini tutmak vb. görev ve yetkilerle donatılmış bankalardır (Güney, 2008: 9).

2.3.4. Şube Sayılarına Göre Bankalar

Bankaların şube sayıları, kurumsal yapılarını ve pazar paylarını değerlendirmede önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Şube ağı, bankaların bölgesel yaygınlığı, müşteri tabanlarının genişliği ve rekabet güçlerini yansıtan bir ölçüt olarak görülmektedir. Bu nedenle, bankalar genellikle şube ağlarını genişletme stratejileri oluştururken, mevcut ve potansiyel müşterilere ulaşma, pazar payını artırma ve rekabet avantajı elde etme amacı gütmektedirler (Çivi, 1985: 43). Şube sayılarına göre bankalar tek şubeli, çok şubeli ve şubesiz bankalar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Korkmaz, 2023: 23).

2.3.4.1. Tek şubeli bankalar

Tek şubeli bankalar, kendi yetki alanları altında başka bir şube bulunmayan, tek bir şube aracılığıyla faaliyet gösteren bankalardır. Bu tür bankalar, Amerika Birleşik Devletleri'nde çok şubeli bankacılığın yasaklandığı dönemde gelişme göstermişlerdir. Bankacılık faaliyetlerinin tek bir merkezden yürütülmesi bu bankacılık modelini tanımlamaktadır (Coşkun, 2006).

2.3.4.2. Çok şubeli bankalar

Çok şubeli bankalar, ülke genelinde dağılmış merkezi bir kuruluşa bağlı çok sayıda şubeyi kapsamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı olarak Avrupa ülkelerinde çok şubeli bankacılık yaygındır. Türkiye'de çok şubeli bankacılığın yapısı ile Avrupa uygulamalarının yapısı benzerdir. Müşterilere daha etkin ve hızlı hizmet sunma isteği, artan nüfus, ticari işletmelerde artış, işletmelerin büyümesi ve demografik yapının değişmesi çok şubeli bankaların artmasında önemli rol oynamıştır (Coşkun, 2006).

2.3.4.3. Şubesiz bankalar

Şubesiz bankalar ise işlemleri şubeye gitmeden internet üzerinden ya da telefon görüşmesi aracılığı ile gerçekleştiren bankalardır. Dijital bankacılık ya da doğrudan bankacılık isimleri ile de adlandırılan bu yapıda, bankanın sunduğu hizmetler zaman ve mekân sınırı olmadan web sayfası aracılığıyla müşterilere sunulmaktadır. Geleneksel bankacılık hizmetlerinin dijital kanallara taşınması, bankaların müşteri

ilişkilerini yönetme ve hizmet sunma şekillerinde köklü değişiklikler yaratmıştır. Bu süreç, 1990'larda internet bankacılığının ortaya çıkışıyla başlamış ve 2000'li yıllarda mobil bankacılığın yaygınlaşmasıyla hız kazanmıştır. Türkiye'de bankalar, dijitalleşme sürecini hızlandırmak için teknolojiye büyük yatırımlar yapmakta ve yenilikçi çözümler geliştirmektedir. Bu yapının en önemli özellikleri arasında, hem işlemlerin daha hızlı gerçekleştirilebilmesi, hem de işlemlere ilişkin masrafların önemli düzeyde düşmesidir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 65). Günümüzde mobil bankacılık uygulamaları ve internet bankacılığı kullanım oranları hızla artmakta, bu da dijital bankacılığın yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

2.3.5. Ekonomik Fonksiyonlarının Özelliklerine Göre Bankalar

Bankalar ekonomik fonksiyonlarına göre de sınıflandırılabilir. Bu tür sınıflandırma ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılarına göre farklılık gösterebileceği gibi, sınıflamayı belirleyenlerin konulara verdikleri öneme göre de değişebilmektedir.

2.3.5.1. Tarım bankaları

Tarım bankaları, tarım sektöründeki faaliyetleri desteklemek amacıyla kurulan finansal kuruluşlardır. Genellikle devlet veya özel sektör tarafından kurulan bu bankalar, çiftçilere, tarım işletmelerine ve tarım sektöründeki diğer paydaşlara finansal hizmetler sunmaktadırlar. Bu hizmetler arasında kredi sağlama, sigorta, mevduat kabul etme ve diğer finansal danışmanlık hizmetleri bulunmaktadır. Tarım bankaları, tarımsal üretimde verimliliği artırmak, çiftçilere finansal güvence sağlamak ve tarım sektörünü desteklemek için önemli bir rol oynamaktadır. Tarım bankalarının kuruluş amacı temel olarak tarım kesiminin desteklenmesi, tarım sektörüne özel sorunlara çözüm üretilmesi ve tarımsal yapıya uygun finansman imkânlarının oluşturulması olarak ifade edilebilir (Selçuk, 2016: 184).

Genellikle devlet tarafından özel yasalarla kurulan ve hem tarım sektörünün kaynak ihtiyacını karşılamayı, hem de tarımsal faaliyetlerle ilgili teknik ve ekonomik bilgi düzeyini geliştirmeyi amaçlayan tarım bankalarının ekonomi için kuşkusuz büyük önemi bulunmaktadır. Tarım sektörünün ihtiyaç duyduğu önemli ve kapsamlı kredilerin tahsisi, bu kredilerin çiftçilere uzun bir süre boyunca ve makul faiz oranları ile sağlanması zorunluluğu, hükümet desteğiyle tarım bankalarının kurulmasına yol açan kilit faktörleri oluşturmaktadır (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 12).

2.3.5.2. Maden bankaları

Ülkedeki yeraltı doğal kaynaklarının araştırılması, işletilmesi ve milli gelire katkılarının artırılması için ihtiyaç duyulan finansal kaynakların sağlanması veya doğrudan işletilmesi amacıyla kurulan bankalara maden bankaları denilmektedir. Bu tür bankalar, madencilik projelerine finansman sağlamak, madencilik şirketlerine hizmetler sunmak ve madencilik endüstrisine özgü finansal çözümler sağlamak gibi amaçlarla faaliyet göstermektedir. Maden bankaları, genellikle madencilik projelerinin geliştirilmesi, arama çalışmaları, maden üretimi ve işlenmesi gibi süreçlerde yer alan şirketlere kredi ve sermaye sağlamaktadır. Ayrıca, madencilik şirketlerine danışmanlık hizmetleri, risk yönetimi, finansal araçlar ve ticaret hizmetleri gibi çeşitli finansal hizmetler de sunabilmektedirler (Çivi, 1985: 57).

Bu bankalar, genellikle madencilik sektörüne özgü zorlukları ve fırsatları anlama konusunda uzmanlaşmış bir ekip tarafından yönetilmektedirler. Maden bankaları, genellikle büyük madencilik projelerinin finansmanında önemli bir rol oynamakta, sektördeki yenilikleri teşvik ederek ve endüstriyel gelişmeyi destekleyerek sektöre katkıda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde özel sektör tarafından kurulan madencilik bankaları, gelişmekte olan ülkelerde genellikle devlet ve özel kanunlar tarafından kurulmakta ve stratejik önem taşımaktadır (Doğan, 2012: 80).

2.3.5.3. İpotek ve emlak bankaları

Taşınmaz ipotek karşılığında genellikle orta ve uzun vadeli kredi veren bankalar, ipotek bankaları olarak ifade edilmektedir. Bu bankalar, aldıkları ipotekleri havuzda birleştirip teminat olarak sunarak sermaye piyasası araçları ihraç edebilmekte ve bu şekilde kaynak sağlayabilmektedirler. Bu işleme menkulkiymetleştirme de denilmektedir. Bir diğer menkulkiymetleştirme türü ise, ipotek karşılığı verilen uzun vadeli kredilerin gelecekteki taksitleri üzerindeki hakların bir havuza devredilmesi ve bu nakit akışları karşılığında sermaye piyasası aracı ihracı yoluyla yeni kaynak temin edilmesidir. Bu tarz işlemler ipoteğe dayalı veya varlık teminatl menkulkiymetleştirme şeklinde de ifade edilebilmektedir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 61).

Emlak bankaları ise özellikle konut ve her türlü inşaat işinde uzmanlaşmış bankalar grubuna verilen bir isimdir. Bu tür bankalar, çoğunlukla bir ipotek karşılığında, müşterilerine konut, iş yeri ve benzeri taşınmazlar edinme hizmeti sunmaktadırlar. Bu

tür bankaların sermaye ihtiyacı oldukça yüksektir. Bazı ülkeler, sosyal konut politikası çerçevesinde konut finansmanı için kullanılacak uzun vadeli ve düşük faizli kredilere yönelik düzenlemeler yapabilmektedirler. Bu bağlamda söz konusu bankalar genellikle devlet tarafından veya önemli devlet katkıları ile özel yasalarla kurulmaktadır (Çivi, 1985: 57).

2.3.5.4. Halk bankaları

Halk bankaları, genellikle devletin veya kamu otoritesinin kontrolü altında bulunan ve geniş bir hizmet yelpazesi sunan finansal kuruluşlardır. Halk bankalarının temel amacı, toplumun finansal ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik kalkınmayı desteklemektir. Bu bankalar, bireylere, küçük işletmelere ve diğer kuruluşlara genellikle uygun şartlarda kredi sağlamaktadırlar (Coşkun, 2006). Ayrıca, tasarruf hesapları, mevduat hesapları, ödeme hizmetleri, döviz işlemleri gibi geleneksel bankacılık hizmetlerini de sunmaktadırlar. Bazı halk bankaları, özellikle kırsal bölgelerde veya düşük gelirli gruplara odaklanarak finansal kapsayıcılığı artırmayı hedeflemektedir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 62).

Halk bankaları genellikle devletin ekonomik politikalarını desteklemek amacıyla belirli sektörlerle veya bölgelere odaklanabilmektedirler. Halk bankaları, genellikle diğer bankalara göre daha düşük faiz oranları ve daha esnek kredi koşulları sunabildikleri için özellikle küçük işletmeler veya düşük gelirli bireyler için önemli bir finansal kaynak olmaktadır (Çivi, 1985: 58).

2.3.6. Örgütlenme Alanlarının Yaygınlığına Göre Bankalar

Hizmet sunduğu bölgenin özelliğine göre bankalar beş başlık altında incelenebilmektedir. Bunlar, yerel bankalar, bölgesel bankalar, ulusal bankalar, uluslararası bankalar ve kıyı bankacılığı (off-shore bankacılık)'dır.

2.3.6.1. Yerel bankalar

Yerel bankalar, belirli bir il veya ilçe merkezinde faaliyet göstermek üzere kurulan bankalardır. Bu tür bankalar tek şubeli olmayabilmektedir. Aynı bölgede olmaları şartı ile birden fazla şubeye sahip olabilmektedirler. Bankacılığın gelişme sürecinde kurulmuşlardır ve bankacılık sisteminin gelişmesi ile önemleri azalmıştır. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşunun ardından bir süre için Türkiye'de çok sayıda yerel banka kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet gösteren Denizli İktisat Bankası,

Karaman Bankası, Eskişehir Bankası bu tür bankalara örnek olarak gösterilebilir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 57-58).

2.3.6.2. Bölgesel bankalar

Ülkenin belirli bir bölgesinde faaliyet gösteren bankalar ise bölgesel bankalar olarak ifade edilmektedir. Özellikle büyük yüzölçümüne sahip olan ülkelerde ülkenin gelişmesi için büyük önem taşımaktadırlar. Belirli bölgelerin geliştirilmesinin amaçlanması durumunda da bölgesel bankaların kurulması söz konusu olabilmektedir. Türkiye’de halen bu yapıya uygun banka örneği bulunmamakla birlikte geçmişte faaliyette bulunup, sonra faaliyetleri sona eren Milli Aydın Bankası (Tarişbank) bu tür bankalara örnek olarak gösterilebilir (Doğan, 2012: 74).

2.3.6.3. Ulusal bankalar

Ulusal bankalar, çok sayıda şubeye sahip olan faaliyet alanı tüm ülke olan bankalardır. Günümüzde en yaygın rastlanan banka türüdür. Bu banka grubuna Anadolubank, Türkiye Sinai Kalkınma Bankası örnek olarak gösterilebilir (Coşkun, 2006).

2.3.6.4. Uluslararası bankalar

Finansal piyasaların küreselleşmesiyle ekonomilerin dışa açılması, malların ve sermaye hareketlerinin yayılması, çok uluslu işletmelerin ortaya çıkması ve gelişmesi gibi faktörler, bankaların bulundukları ülke sınırları dışında hizmet sunma ihtiyacını artırmıştır. Bu bağlamda, bazı ülkelerdeki bankalar sadece kendi ülkelerinde değil, farklı ülkelerde de müşterilerine hizmet vermeye başlamıştır (Selçuk, 2016: 180).

Uluslararası bankalar birden fazla ülkede şube veya temsilcilik açma, ülkelerin sermaye ihtiyacını karşılama, diğer ülkelerden sermaye sağlama ihtiyaçları doğrultusunda kurulan bankalardır. Türkiye’de faaliyet gösteren uluslararası bankalara HSCB Bank ve Citibank örnek gösterilebilir. Uluslararası bankacılık, muhabir bankacılığı, şube bankacılığı, temsilcilik büroları, acentecilik, bağımlı bankalar ve kıyı bankacılığı şeklinde gerçekleştirilmektedir. Uluslararası bankacılığın bu bankalara dair bilgileri kullanma ve faaliyetleri de güncelleme yetkisi vardır (Gümüş, 2014: 194).

2.3.6.5. Kıyı bankacılığı

İngilizceden dilimize geçen “off-shore” kelimesi, bir bankacılık terimidir. “Kıyıda uzak, kıyıda esen” anlamına gelen bu söz, bankacılıkta “bir ülkede yabancı paralarla yapılan bankacılık” veya “bir ülkede vergi mevzuatı, bankacılığı ilgilendiren diğer yerel mevzuat ve kambiyo sınırlamaları dışında faaliyetini sürdüren bankacılık” olarak tanımlanabilmektedir (Vurucu ve Arı, 2014: 57). Off-shore kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlükleri’nde “kıyı bankacılığı” olarak ifade edilmektedir (TDK, 2024).

Kıyı bankacılığı, genellikle hem alacaklının hem de borçlunun yabancı olduğu işlemlerin uygulandığı bir bankacılık türüdür. Kıyı bankacılığı merkezleri temelde, belirlenen amaçlara hizmet edecek fonların uluslararası transferine aracılık etmektedir (Ertem, 2015: 66). “Serbest bölgelerde bankacılık” olarak da ifade edilebilen kıyı bankacılığı, döviz cinsinden mevduat toplama işlemi başta olmak üzere, bankacılık faaliyetleri ve işlemleri ile ilgili her ülkenin kendi sınırları içinde öngörülen vergi, resim, harç ve döviz rezerv karşılığı tutma yükümlülüklerinin bu bölgelerde en aza indirilmiş olması nedeniyle önem taşımaktadır (Vurucu ve Arı, 2014: 57).

Ülke dışından sağlanan fonların ülke dışında kullanılması, kaynakların fon fazlası bulunan merkezlerden fon ihtiyacı olan yerlere aktarılmasına olanak sağlamaktadır. Kıyı bankaları bankacılık sisteminin ülke içinde tabi olduğu yasal mevzuatın dışında tutulduğundan, mali ve hukuksal avantajlar sayesinde cazip çalışma koşullarının olduğu bir ortam sağlanmaktadır. Manş Adaları, Bahamalar ve Cayman Adaları, önemli kıyı bankacılığı merkezleri arasında yer almaktadır (Gümü, 2014: 194-195).

2.3.7. Amaçlarına Göre Bankalar

Ekonomideki işbölümü ve uzmanlaşma eğilimlerine paralel olarak, tarihsel gelişim süreci içinde, bankaların da zaman zaman bu akıma uydukları görülmektedir. Fakat parasal ve finansal kesimin özel nitelikleri gereği olarak, bankacılık kesimindeki uzmanlaşma eğiliminin giderek hız kazandığı ifade edilemez. Hatta bu durumun tersine bazı gelişmelerin varlığından söz edilebilir. Örneğin Fransa’da 1946 ile 1967 yılları arasında, bankacılıktaki uzmanlaşma eğilimi, bu tarihten sonra yerine çok amaçlı bankacılık biçimine bırakmaya başlamıştır. Bankalar hizmet vermek istedikleri hedef kitleye ve ekonomik alanlara göre de sınıflandırılabilir. Buna göre bankaları, tek amaçlı bankalar (toptancı bankalar) ve çok amaçlı bankalar (perakendeci bankalar) olarak ele almak mümkündür (Çivi, 1985: 51-52).

2.3.7.1. Tek amaçlı bankalar

Ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğinin artış göstermesi ile birlikte belirli konularda uzmanlaşmış bankalara olan ihtiyaç artmaya başlamıştır. Büyük ölçekli işletmelerin özel finansal ihtiyaçlarını karşılayabilecek bankalar bu noktada önem kazanmıştır. Bu çerçevede toptan bankacılık faaliyetlerini sunan bankalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Doğan, 2012: 77).

Uzman bankalar veya toptancı bankalar olarak da adlandırılan tek amaçlı bankalar, özellikle belirli bir sektördeki büyük kurumsal müşterilere hizmet vermek üzere kurulmuşlardır. Bu bankalar genellikle büyük ticari işlemleri, finansal danışmanlık hizmetlerini ve sermaye piyasası işlemlerini yönetmektedirler. Tek amaçlı bankalar, faaliyet alanları sınırlı olan ve genellikle belirli bir sektöre veya belirli bir amaca odaklanmış olan bankalardır. Bu tür bankalar, genellikle devlet tarafından kurulmakta ve özel sektörde bulunan diğer bankalardan farklılık göstermektedirler (Selçuk, 2016: 181).

Tek amaçlı bankaların avantajları arasında, uzmanlaşmış hizmetler sunma kabiliyeti, sektörel bilgi ve deneyime sahip olma ve müşterilere özelleştirilmiş çözümler sunabilme yetenekleri bulunmaktadır. Öte yandan, dezavantajları arasında genellikle daha sınırlı bir müşteri tabanına sahip olmaları ve geniş bir finansal hizmet yelpazesi sunamamaları yer almaktadır (Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 16).

Hedef müşteri kitlesinin ortak özelliğinin tüzel kişilik olması nedeniyle toptancı bankalar için kurumsal banka tanımlaması da yapılabilmektedir. Toptan bankacılık hizmetleri sunan bankaların yaygın bir şube ağına ihtiyacı yoktur. Kurumsal müşteri tabanı yaygın olmayacağından müşterilerin yoğunlaştığı alanlarda işletilmektedir. Bu bağlamda kalkınma bankaları, yatırım bankaları ve ihracat-ithalat bankaları toptan banka türleri arasında gösterilebilir (Hazar ve Babuşcu, 2017: 60). Toptan bankacılığın özellikleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Parasız, 2014: 55):

- Toptan bankacılık, geniş bir yelpazede faaliyet gösteren çalışma alanlarına sahiptir.
- Bu bankacılık türü, yüksek riskli sermaye yatırımlarına odaklanır.
- Uzmanlaşma, toptan bankacılığın önemli bir özelliğidir.

- Fon kaynaklarının çeşitliliği ve maliyetleri, toptan bankacılıkta kritik bir rol oynar.
- Yönetim ve karar alma mekanizması, genellikle merkeziyetçi ve stratejik olarak yapılandırılmıştır.
- Müşteri ilişkileri, büyük ölçekli ve kurumsal müşterilere yöneliktir.
- Personel niteliği, uzmanlık gerektiren alanlarda yüksek bilgi ve beceri düzeyine sahip olmayı gerektirir.

2.3.7.2. Çok amaçlı bankalar

Perakendeci bankalar olarak da ifade edilen çok amaçlı bankalar genellikle vadeli ve vadesiz mevduat temin etme, çek tahsilatı, konut kredisi, kredi kartı, tüketici kredisi, ihtiyaç kredisi gibi bireysel kredi ürünlerinin pazarlanması, havale, kambiyo işlemleri, portföy yönetimi, müşteriler adına menkul kıymet alım satımı gibi çok geniş bir ürün paketi ile ancak çoğunlukla küçük hacimli olarak finansal hizmetler sunmaktadırlar (Parasız, 2014: 54; Çivi, 1985: 52; Takan ve Acar-Boyacıoğlu, 2011: 16).

Perakende bankacılık uygulamaları, geniş bir bireysel müşteri kitlesini hedeflediği için müşterilerle doğrudan iletişim kurmayı ve bu nedenle yaygın bir şube ağına ve güçlü bir bilgi işlem sistemine sahip olmayı gerektirmektedir (Selçuk, 2016: 181). Perakendeci bankalar, ticari kesimi de hedef almakta, bu kesimin ihtiyaç duyduğu finansal ürünleri de sunmaktadır. Perakende bankacılık faaliyetleri şube bankacılığı şeklinde de adlandırılmaktadır (Hazar ve Babuşcu, 2017: 60). Çok amaçlı bankaların özelliklerinin aşağıdaki gibi özetlenmesi mümkündür (Doğan, 2012: 79):

- Sürekli işlem yapan ve birçok şube ile faaliyet gösteren perakendeci bankalar, kasalarında atıl fon bulundurma riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler.
- Perakendeci bankaların kırtasiye, kira, bina ve ekipman gibi masrafları oldukça yüksektir.
- Mevduat ve kredi ürünlerinde geniş bir yelpazeye sahiptirler.
- Genellikle büyük bir müşteri tabanına sahiptirler.
- Toptancı bankalara kıyasla genellikle kaldıraç etkisinden daha fazla yararlanırlar.

- Çok sayıda çalışanı olduğu için personel giderleri önemli bir maliyet unsuru oluşturur.
- Faiz marjları, toptancı bankalara göre genellikle daha yüksektir.
- Ücret ve komisyon gelirleri, genellikle faiz gelirlerine kıyasla daha azdır.

2.4. Türk Bankacılık Sektörü

Türkiye’deki bankalar, mülkiyet yapılarına göre üç ana kategoriye ayrılmaktadır. İlk olarak, sermayelerinin %51 ve daha fazlasına devlet veya kamu tüzel kişiliklerinin sahip olduğu kamu bankaları bulunmaktadır. İkincisi, sermayelerindeki çoğunluk paylara doğrudan veya dolaylı olarak özel kişi ve kuruluşların sahip olduğu özel bankalardır. Üçüncüsü ise, sermayelerine yabancı sermaye gruplarının hakim olduğu yabancı bankalardır.

TBB’nin Bankalarımız 2022 Raporu’na göre, Türkiye’de 2022 yılı sonu itibarıyla 3 kamusal sermayeli mevduat bankası, 8 özel sermayeli mevduat bankası, 3 TMSF’ye devredilen banka ve 21 yabancı sermayeli banka olmak üzere toplam 35 adet mevduat bankası bulunmaktadır (TBB, 2022: 28). Yurtdışında yerleşiklerin %51 ve daha fazla oranda paya sahip oldukları yurtdışında yerleşik sermayeli mevduat bankalarının 16’sı Türkiye’de kurulmuş olup 5 banka ise Türkiye’de şube açan bankalar niteliğindedir. Aynı rapora göre, 2022 yılı sonu itibarıyla kalkınma ve yatırım bankalarının sayısı ise 17’dir (TBB, 2022: 28). Ayrıca Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)’nin Katılım Bankaları 2022 Raporu’na göre, 2022 yılı sonu itibarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankası bulunmaktadır (TKBB, 2022). Bu doğrultuda, Türkiye’de 2022 yılı sonunda faaliyet gösteren banka sayısı toplam 58’dir. 2010-2022 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren banka sayıları Tablo 2.1.’de sunulmaktadır.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Mevduat bankaları	32	31	32	32	34	34	34	34	34	34	34	35	35
Kamu sermayeli	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Özel sermayeli	11	11	12	11	11	9	9	9	9	6	8	8	8
Yurtdışı yer. sermayeli	17	16	16	17	19	21	21	20	21	21	21	21	21
TMSF	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	3	3
Kalkınma ve yatırım bankaları	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	14	16	17
Toplam	45	44	45	45	47	47	47	47	47	47	48	51	52
Katılım bankaları	4	4	4	4	4	5	5	5	5	6	6	6	6
Genel Toplam	49	48	49	49	52	52	52	52	52	53	54	57	58

Tablo 2.1. Banka sayıları

Kaynak: TBB Bankalarımız 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 Raporları

2022 yılı sonu itibarıyla bankacılık sektöründe çalışan sayısı bir önceki yıla göre % 4 oranında artarak 206 bin kişiye ulaşmıştır. Bu çalışanların % 89'u mevduat bankalarında, % 2,3'ü kalkınma ve yatırım bankalarında, %8,7'si ise katılım bankalarında istihdam edilmiştir. Bankacılık sektöründe çalışanların sayısı, 2010-2022 dönemi için Tablo 2.2.'de sunulmaktadır.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Mevduat bankaları	173,1	176,6	181	192	195	196	191	188	187	184	181	180	183
Kamu sermayeli	47,2	50,2	51	54	55	58	58	59	60	60	62	62	63
Özel sermayeli	83,6	89,0	90	93	95	75	74	73	72	69	67	66	67
Yurtdışı yer. sermayeli	42,0	37,0	38,7	44	43	63	60	56	55	54	52	52	53
TMSF	0,25	0,24	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3
Kalkınma ve yatırım bankaları	5,4	4,8	4,9	5,2	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Toplam	178,5	181,4	186	197,4	200	201	196	193	192	189	186	185	188
Katılım bankaları	12,6	13,9	15,3	16,7	16	17	15	15	16	16	17	17	18
Genel Toplam	191,1	195,3	201,3	214,1	216	218	211	208	208	205	203	202	206

Tablo 2.2. Çalışan sayısı (bin kişi)

Kaynak: TBB Bankalarımız 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 Raporları; TKBB Katılım Bankaları 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 Raporları.

2022 yılı sonu itibarıyla bankacılık sektöründe çalışanların %31'i kamu sermayeli mevduat bankalarında, %33'ü özel sermayeli mevduat bankalarında ve %26'sı

yurtdışında yerleşik sermayeli bankalarda istihdam edilmektedir. Sektördeki kadın çalışanların oranı %51 ve üst düzey yöneticiler arasında kadın yöneticilerin oranı ise %19'dur (TBB, 2022: 29). 2010-2022 dönemine ilişkin şube sayıları ise Tablo 2.3.'te yer almaktadır.

2022 yılı sonunda şube sayısı bir önceki yıla göre 63 adet azalarak 11.040'a gerilemiştir. Şube sayısındaki azalma, özel ve yurtdışında yerleşik mevduat bankalarından kaynaklanmıştır. Özel sermayeli mevduat bankalarının şube sayılarında 78, yurtdışında yerleşik sermayeli mevduat bankalarında 87 adet azalma görülürken, kamu sermayeli mevduat bankalarında 30 adet, kalkınma ve yatırım bankalarında 3 adet ve katılım bankalarında 68 adet artış kaydedilmiştir.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Mev. bank.	9.423	9.791	10.192	10.981	11.182	11.151	10.740	10.500	10.400	10.137	9.875	9.724	9.590
Kamu serm.	2.744	2.909	3.079	3.398	3.500	3.681	3.702	3.677	3.718	3.707	3.701	3.715	3.745
Özel serm.	4.582	4.944	5.100	5.338	5.455	4.299	4.132	4.013	3.963	3.785	3.643	3.573	3.495
Yurtdışı yer. serm.	2.096	1.937	2.012	2.244	2.226	3.170	2.905	2.809	2.718	2.644	2.529	2.434	2.347
TMSF	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	3
Kalk. ve yat. bank.	42	42	42	40	41	42	41	50	54	62	64	68	71
Toplam	9.465	9.833	10.234	10.981	11.182	11.193	10.782	10.550	10.454	10.199	9.939	9.792	9.661
Katılım bank.	607	685	829	965	990	1.080	959	1.032	1.122	1.179	1.255	1.311	1.379
G.Toplam	10.072	10.518	11.063	11.946	12.172	12.274	11.741	11.582	11.576	11.378	11.194	11.103	11.040

Tablo 2.3. Şube sayısı

Kaynak: TBB Bankalarımız 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 Raporları; TKBB Katılım Bankaları 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 Raporları.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'nın yayımladığı "Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Raporu"nda, 2022 yılsonu itibarıyla Türk bankacılık sektörü toplam aktifleri 14.347 milyar TL, aktif büyüklüğünün GSYH'ye oranı ise 0,96 olarak gerçekleşmiştir. Bankacılık sektörünün toplam aktiflerine göre mevduat bankalarının payı %86, kalkınma ve yatırım bankalarının payı %6 ve katılım bankalarının payı %8'dir. Öte yandan, toplam aktiflerde kamu bankaları %45, yerli özel bankalar %30 ve yabancı bankalar %25 paya sahiptir (BDDK, 2022: 2-3).

Aynı rapora göre, Türk bankacılık sektörünün toplam kredi tutarı ise bir önceki yılsonuna göre %54,68 artarak Aralık 2022 dönemi itibarıyla 7.581 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Mevduat bankalarının toplam kredi tutarı içindeki payı %86, kalkınma ve yatırım bankalarının payı %6 ve katılım bankalarının payı %8'dir. Ayrıca,

toplam kredi tutarı içinde kamu bankaları %48, yerli özel bankalar %28 ve yabancı bankalar %24 paya sahiptir (BDDK, 2022: 4).

Bankacılıkta en önemli fon kaynağı olan mevduat (mevduat/katılım fonu), 2021 yılsonuna göre %67,10 oranında artarak, Aralık 2022 dönemi itibarıyla 8.862 milyar TL seviyesine ulaşmıştır (BDDK, 2022: 5). Toplam mevduatın içinde Türk Lirası mevduatın payı %54 iken, yabancı para mevduatının payı %46 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılı sonu itibarıyla toplam mevduatın GSYH'ya oranı ise %59'dur (TBB, 2022: 35). Türk bankacılık sektöründe 2022 yılı sonu itibarıyla kredi mevduat oranı %86 olarak gerçekleşmiştir (TBB, 2022: 36).

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrara ilişkin kavramsal çerçeveye çalışmanın bu bölümünde yer verilmektedir. İlk olarak finansal içerme kavramı, önemi, türleri, boyutları ve ölçümü ele alınmaktadır. Ardından finansal etkinlik kavramına, önemine ve ölçümüne değinilmektedir. Son olarak ise finansal istikrar kavramı ve unsurlarına, bankacılık istikrarı ve önemine, bankacılık istikrarını etkileyen risk türlerine ve bankacılık istikrarının ölçülmesine bu bölümde yer verilmektedir.

3.1. Finansal İçerme

Teknolojik gelişmeler, ekonomik ve sosyolojik açıdan hayatın neredeyse tüm alanında etkili olmaktadır. Yeni teknolojilerin adapte edildiği en temel sektörlerin başında bankacılık ve finans sektörü gelmektedir. Bankacılık ve finans sektöründe uygulanan teknolojik gelişmeye dayalı yeni sistem ile birlikte işlem maliyetleri, coğrafi sınırlar ve erişim yetersizlikleri gibi çok sayıda engel ortadan kalkmakta ya da azalmaktadır. Yaşanan bu durum bireylerin finansal sisteme katılımlarını artırarak bireysel temelli finansal içermenin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (World Bank, 2014: 51).

Finansal içerme, bireylerin ve işletmelerin uygun fiyatlı ve sürdürülebilir finansal ürün ve hizmetlere erişimini sağlamak amacıyla geliştirilen bir kavramdır (Rahimyar, 2020: 4). Finansal içerme kavramı, 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen küresel ekonomik kriz sonrası daha geniş bir araştırma alanı olarak ön plana çıkmış olsa da, kökeni yirminci yüzyılın başlarına kadar dayanmaktadır. Özellikle Hindistan'da 1904 yılında yoksul köylülerin yüksek faiz oranlarıyla borçlanmalarını önlemek amacıyla başlatılan kooperatif hareketi, finansal içerme kavramının temelini oluşturmaktadır. Resmi bankacılık sisteminden dışlanmış bireylerin, borç verenlere karşı artan mali ve mülk kayıpları, kapsayıcı bir finansal sistemin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu gereklilik çerçevesinde bankacılık hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması ve kırsal ile kentsel bölgeler arasındaki finansal boşluğun kapatılması düşüncesi finansal içerme kavramına ivme kazandırmıştır. Hindistan Merkez Bankası, bankacılık hizmetlerinden yoksun kalan topluluklara ulaşmak amacıyla 1969 yılında ülkenin en büyük 14 ticari bankasını kamulaştırmıştır. Bu kamulaştırma hareketi sonrasında, ülke genelinde çok sayıda banka şubesi açılarak her coğrafi bölgeye bankacılık hizmetleri götürülmeye çalışılmıştır (Özgün, 2022: 4).

1970’lerde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla mücadele ve ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla mikrofinans ve mikro kredi kavramları gelişmiştir. Bangladeş’te Prof. Muhammad Yunus tarafından kurulan Grameen Bank, mikro kredi uygulamalarının öncüsü olmuştur (Akbulaev, Ahmedov ve Aliyev, 2017: 59). 1980’lerde ve 1990’larda mikrofinans, küresel bir hareket haline gelmiştir. Uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri, mikrofinans programlarını desteklemiş ve yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde, düşük gelirli bireylerin ve küçük işletmelerin finansal hizmetlere erişimini artırmak için çeşitli projeler ve programlar başlatılmıştır. Finansal içerme kavramı ilk kez 1997 yılında bir politika olarak adlandırılmıştır (Kabakova ve Plaksenkov, 2018: 2) ve Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde özellikle 2000’li yıllarda kalkınma literatüründe önemli bir araç olarak ön plana çıkmıştır.

2010’lu yıllardan itibaren dijital teknolojilerin yaygınlaşması, finansal içermeyi daha da hızlandırmıştır. Mobil para transferi, dijital cüzdanlar ve fintech şirketlerinin gelişimi, özellikle bankacılık hizmetlerine erişimi olmayan bölgelerde finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırmıştır. Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar, finansal içermeyi küresel bir öncelik haline getirmiş ve çeşitli stratejiler ve politikalar geliştirmiştir. Finansal içermenin tarihçesi, yoksullukla mücadeleden başlayarak dijital devrimle devam eden dinamik bir süreçtir ve küresel ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır.

Finansal içerme, ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyen kritik bir unsurdur. Her bireyin ve işletmenin finansal hizmetlere erişimini sağlamak, daha kapsayıcı ve adil bir toplum inşa etmeye katkıda bulunmaktadır. Dünya genelinde ülke bazlı yapılan çalışmalar göstermektedir ki erişim zorluğu ya da bilgi yetersizliği nedeniyle hala bir banka hesabı olmayan ya da finansal ürün ve hizmetleri etkin şekilde kullanamayan çok sayıda birey bulunmaktadır. Finansal içerme, anonim bir kavram değildir. Dolayısıyla bilim insanları ve politika yapıcılar tarafından sıkça ele alınan bu kavramın çok çeşitli açılardan tanımlandığını söylemek mümkündür. Literatürde yapılan bir tanıma göre finansal içerme, genel anlamda toplumdaki tüm kesimlere özellikle de dezavantajlı ve düşük gelire sahip olan kesimlere ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetlerin makul maliyetlerle, şeffaf ve adil bir şekilde sağlanması sürecidir (Sarma ve Pais,

2011: 1). Bir başka tanıma göre de finansal içerme banka erişimi olmayan nüfusun finansal sisteme dâhil edilmesi ve tasarruf, ödeme ve para transferlerinden kredi ve sigortaya kadar çok çeşitli finansal hizmete erişim olanağına sahip olmasıdır (Hannig ve Jansen, 2010: 1).

3.1.1. Finansal İçerme Kavramı

Toplumun her kesiminin ekonomik hayata katılımını sağlamak amacıyla geliştirilmiş finansal içerme kavramı, bankacılık hizmetlerinden kredi ve sigorta ürünlerine kadar geniş bir yelpazede finansal hizmetlerin herkes tarafından erişilebilir olmasını hedeflemektedir. Literatürde, finansal içerme kavramının “finansal hizmetlere erişim”, “güvenilir ve sürdürülebilir finansal hizmetlerin sağlanması”, “toplumun dezavantajlı ve düşük gelire sahip olan bölümüne finansal hizmetlerin uygun fiyatla sağlanması” gibi farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir (Abu Seman, 2016: 19).

Finansal içerme bireylerin ve işletmelerin makul maliyetli uygun finansal ürün ve hizmetlere erişimini ifade etmektedir. Bu kavram, toplumun her kesiminin ekonomik hayata katılımını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Finansal içerme, boyutları ülkelerin gelişim aşamalarına bağlı olan geniş bir kavramdır (Aduda ve Kalunda, 2012: 97; Sarma, 2016: 5; Awad ve Eid, 2018: 12).

Finansal içerme için literatürde yaygın olarak Dünya Bankası’nın yaptığı tanım kullanılmaktadır. Buna göre finansal içerme, bir ekonomideki bireylerin ve işletmelerin alışveriş, ödeme, tasarruf, kredi ve sigorta gibi işlemlerinde ihtiyaç duydukları faydalı finansal ürün ve hizmetlere uygun maliyetlerle erişebilmeleri ve bu hizmetlerin güvenilir ve sürdürülebilir bir şekilde sağlanması olarak tanımlanmaktadır (World Bank, 2014). Finansal içerme özellikle düşük gelirli ve savunmasız grupların uygun fiyatlarla faydalı ürün ve hizmetlere erişiminin sağlanmasını ifade etmektedir (Vo ve Nguyen, 2021; Sha’ban, Girardone, Sarkisyan ve Arun, 2023).

Tam finansal içerme, her hane halkının tasarruf, kredi, sigorta ve ödemeler dahil olmak üzere müşterilerin kendileri için iyi kararlar vermelerine yardımcı olacak yeterli eğitim ve destek olan modern finansal hizmetler paketine erişiminin sağlanması anlamına gelmektedir (Aduda ve Kalunda, 2012: 101).

Finansal içerme, finansal erişim kolaylığı ve finansal hizmet kullanımı olarak da tanımlanabilmektedir. Daha spesifik olarak, düşük finansal içerme seviyesi ekonomik

büyümeyi ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmayı engellemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı temel zorluklardan biri olarak resmi finansal hizmetlere erişimi olmayan ve bu hizmetlerin kullanımına erişemeyen insanların varlığı gösterilmektedir (Demirgüç-Kunt, Klapper, Singer ve Ansar, 2018). Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler açısından finansal içerme sadece önemli değil, aynı zamanda herkes için birincil bir amaç olarak belirlenmektedir (Ismael ve Ali, 2021: 2).

Finansal içerme, finansal derinleşme için gerekli bir durumdur, bu da özkaynak ile büyüme konusunu ele almaya yardımcı olmaktadır. Finansal içerme, çoğunlukla yoksulluğun yok edilmesiyle ilgilidir ve kapsayıcı kalkınmaya yönelik bir adımdır (Aduda ve Kalunda, 2012: 101). Finansal içerme, yoksulluğu ortadan kaldırmak veya azaltmak için bir stratejidir, ancak tek strateji değildir (Ozili, 2018: 333).

Finansal içerme kapsayıcı büyümeyi, ekonomik kalkınmayı ve finansal derinleşmeyi destekleyerek insani gelişimi yönlendirmektedir. Yoksulluğun azaltılmasında ve refahı artırmada kilit bir rol üstlenmektedir (Vo, Nguyen ve Van, 2021: 36). Bu konuda yapılan bir dizi çalışma, yoksulluk ve eşitsizliğin her ikisinin de resmi finansal hizmetlere erişim ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine, 2007; Clarke, Xu ve Zou, 2006; Honohan, 2008; Jeanneney ve Kpodar, 2011).

3.1.2. Finansal İçermenin Önemi

Finansal içerme hakkında yapılan çalışmaların ve hazırlanan raporların sayısının son yıllarda artması finansal içermeyi en dikkat çeken araştırma alanlarından biri haline getirmiştir. Akademik literatür genellikle finansal içermenin ölçümünde kullanılabilecek yöntemler, finansal içerme düzeyi ile ekonomik ve sosyal değişkenler arasındaki ilişkiye odaklanmış iken; politika yapıcılar, ulusal/uluslararası kurum ve kuruluşlar ise finansal içermenin geliştirilmesinde izlenecek yolların neler olduğu ile ilgilenmektedir. Bu denli geniş çapta bir araştırma konusu haline gelmiş olması da finansal içermenin önemini vurgulamaktadır (Özgün, 2022: 9).

Teknoloji dünyasındaki hızlı gelişmelerle birlikte bankacılık sektöründe dijitalleşme süreci, finansal işlemlerin ölçeği ve önemi açısından yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte bireyler, çevrimiçi ödemeler, bankacılık hizmetleri, algoritmik işlemler ve türev ürünler gibi birçok yeni finansal araç ve teknoloji ile tanışmıştır. Bu gelişmeler ekonomideki toplam borçlanma düzeyini artırırken, finans sektörünün kârlılığını da

pozitif yönde etkilemiştir. Bu durum, finans sektörünün eşitsizliği güçlendirdiği ve zenginlerin yararına olacak şekilde şekillendirdiği şeklinde yorumlanmaktadır (Beyaz, 2019: 101). Bu sorunun çözümü ise toplumda ayırım yapmaksızın bireylerin finansal kanallara, ürün ve hizmetlere ve bilgiye kolay, ucuz ve kârlı bir şekilde erişebilmesini sağlamaktır. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, finans sektöründe bireylerin ihtiyaç ve beklentilerine uygun ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, dağıtım kanallarının genişletilmesi, tüm bireylerin finansal kapsayıcılığını artıracak ve aynı zamanda finansal sistem ve ekonomi açısından da büyük önem taşıyacaktır (Yıldız ve Awadh, 2022: 1146).

Dünya genelindeki yetişkin nüfusun yaklaşık üçte biri, yani toplamda 1,7 milyar kişi bankacılık sisteminin dışında kalmaktadır. Banka hizmetlerinden yararlanamayan bu kesimin neredeyse yarısını, kırsal bölgelerde yaşayan yoksul haneler ve iş gücü dışında kalan bireyler oluşturmaktadır. Bu durum, finansal içermenin artırılmasının, yoksulluğun ve sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına katkıda bulunarak istikrarlı bir ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi açısından kritik önem taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla, finansal içermenin önemi yalnızca bir alanla sınırlı kalmayıp; ekonomik büyümeden yoksulluğun azaltılmasına, finansal istikrardan istihdama kadar birçok farklı alanda etkisini göstermektedir (Özgün, 2022: 9).

Finansal içirme, hem bireyler hem de toplumlar için çok sayıda ekonomik ve sosyal fayda sunmaktadır. Ekonomik büyümeyi teşvik etmekte, yoksulluğu azaltmakta, sosyal adaleti sağlamakta ve kadınların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenlerle, finansal içermeyi artırmak, sürdürülebilir kalkınmanın ve toplumsal refahın önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir (Özgün, 2022: 32).

3.1.3. Finansal İçerme Türleri

Finansal içirme, bireylerin ve işletmelerin uygun fiyatlı, kullanışlı ve sürdürülebilir finansal hizmetlere erişimini sağlamayı hedefleyen bir kavramdır. Bu hizmetler arasında bankacılık, kredi, sigorta, ödeme sistemleri ve yatırım ürünleri yer almaktadır.

- Temel bankacılık hizmetlerine erişim, bireylerin ve işletmelerin bankalar aracılığıyla sunulan çeşitli finansal ürün ve hizmetlere ulaşabilmesini ifade etmektedir. Bu hizmetler, insanların para biriktirmelerine, kredilere erişmelerine, ödemeleri güvenli bir şekilde gerçekleştirmelerine ve finansal işlemlerini

kolaylaştırmalarına yardımcı olmaktadır (Agarwal, Alok, Ghosh, Ghosh, Piskorski ve Seru, 2017: 1-2). Bankacılık hizmetlerine erişim, güvenli tutma, tasarruf, harcama ve işlem maliyetlerindeki azalma düşük gelirli hane halklarına doğrudan faydalar sağlayabilir. Resmi bir finans kurumunda tasarruf kullanımının da faydaları vardır: hırsızlığı azaltmaya yardımcı olabilir, kadınların ekonomik olarak güçlenmesini sağlayabilir (Barajas, Beck, Belhaj ve Naceur, 2020: 22).

- Tasarruf ve yatırım hesapları, bireylerin birikim yapmalarını teşvik eden hesaplar sunmaktadır. Tasarruf ve yatırım hizmetlerine erişim, bireylerin finansal güvencelerini artırmak ve uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için kritik öneme sahiptir (Agarwal ve diğerleri, 2017: 1). Bu hizmetlerin erişilebilirliği, bireylerin ekonomik fırsatlara katılımını artırmakta ve sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Tasarruf ve yatırım, aynı zamanda bireylerin finansal krizlere karşı daha dayanıklı olmalarını sağlamakta ve ekonomik kalkınmayı desteklemektedir (Karlan, Ratan ve Zinman, 2014: 38).
- Sigorta hizmetleri, bireylerin ve işletmelerin çeşitli risklere karşı kendilerini korumalarına olanak tanımaktadır. Bu hizmetlerin erişilebilir olması, finansal içerme açısından kritik bir öneme sahiptir, çünkü finansal belirsizlikler karşısında bireylerin ve toplulukların dayanıklılığını artırmaktadır (Vimala ve Alamelu, 2018: 229).

Düşük gelirli bireyler için uygun fiyatlı sigorta ürünleri, beklenmedik olaylar karşısında bireylerin finansal güvenliğini artırmaktadır. Sigorta hizmetlerine erişim, bireylerin ve işletmelerin finansal risklerden korunmalarını sağlayan bir finansal içerme türüdür. Sigorta, beklenmedik olayların yol açabileceği mali kayıplara karşı bir güvence sağlamak ve birey ve ailelerin finansal güvenliklerini artırmaktadır. Sigorta hizmetlerine erişim, yoksulluğun azaltılmasına, sosyal güvenliğin sağlanmasına ve ekonomik istikrarın güçlendirilmesine önemli katkılarda bulunmaktadır (Özgün, 2022: 28).

- Ödeme sistemlerine erişim, bireylerin ve işletmelerin finansal işlemlerini güvenli, hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır. Ödeme sistemleri, para transferleri, fatura ödemeleri, alışveriş işlemleri ve diğer finansal faaliyetlerin yapılmasını sağlayan altyapıyı kapsamaktadır. Bu sistemlere erişim, finansal içerme açısından kritik öneme sahiptir ve ekonomik katılımı artırmaktadır.

Bireylerin dijital platformlar üzerinden ödemelerini yapmalarına, akıllı telefonlar aracılığıyla para transferi ve ödeme işlemlerini gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır. Ödeme sistemlerine erişim, bireylerin ve işletmelerin günlük finansal işlemlerini etkin bir şekilde yapabilmelerini sağlamaktadır. Bu sistemler, ekonomik aktivitenin sürdürülmesi ve finansal sistemin düzgün çalışması için gereklidir. Ödeme sistemlerine erişim, hem geleneksel bankacılık hizmetlerini hem de dijital ödeme yöntemlerini içermektedir (Toxopeus ve Lensink, 2007: 7).

- Krediye erişim, bireylerin ve işletmelerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak için borç alabilmelerini sağlayan bir finansal içerme türüdür. Kredi, ekonomik büyümeyi desteklemekte, bireylerin ve işletmelerin yatırımlarını finanse etmelerine, ani harcamalarla başa çıkmalarına ve yaşam standartlarını iyileştirmelerine olanak tanımaktadır. Krediye erişimin yaygınlaştırılması, yoksulluğun azaltılmasında ve ekonomik fırsatların eşit dağılımında önemli bir rol oynamaktadır. Düşük gelirli bireyler ve küçük işletmeler için sunulan küçük ölçekli krediler, girişimcilerin işlerini başlatmalarına veya genişletmelerine yardımcı olabilmektedir (Barajas ve diğerleri, 2020: 15).

Krediye erişim, bireylerin ve işletmelerin bankalar, mikrofinans kurumları, kredi birlikleri ve diğer finansal kuruluşlar aracılığıyla borç alabilmelerini ifade etmektedir. Bu hizmetler, bireylerin tüketim ihtiyaçlarını karşılamalarına, konut sahibi olmalarına, eğitim harcamalarını finanse etmelerine ve küçük işletmelerin büyümesine olanak tanımaktadır (Chen ve Jin, 2017: 529).

- Finansal okuryazarlık, bireylerin ve toplulukların finansal konularda bilgi sahibi olmalarını, bilinçli finansal kararlar almalarını ve bütçelerini daha iyi yönetmelerini sağlamak için geliştirilen eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerini içermektedir. Bu programlar, finansal içerme sürecinin önemli bir parçası olarak, bireylerin ekonomik olarak güçlenmelerine katkıda bulunmaktadır. Bireylerin finansal ürünleri ve hizmetleri anlamalarını ve bunları etkili bir şekilde kullanmalarını sağlamak için eğitim programları sunmaktadır (Barajas ve diğerleri, 2020: 27).

Finansal eğitim ve bilgilendirme, bireylerin finansal ürünleri ve hizmetleri anlamalarını, bütçeleme, tasarruf, yatırım, borç yönetimi gibi konularda bilinçli kararlar almalarını sağlamaktadır. Bu eğitim programları, bireylerin finansal

refahlarını artırmayı ve uzun vadeli finansal hedeflerine ulaşmalarını desteklemektedir.

3.1.4. Finansal İçermenin Boyutları

Finansal içirme çok boyutlu bir kavramdır (Sarma, 2016: 7; Nguyen, 2021: 89; Cámara ve Tuesta, 2014: 21; Ismael ve Ali, 2021: 4; Kebede, Selvanathan ve Naranpanawa, 2021: 3; Ezzahid ve Elouaourti, 2021: 1066; Banerjee, 2020: 131). Sarma (2008) ile Cámara ve Tuesta (2014), finansal içirme ölçümünün çok boyutlu olması gerektiğini ve bunun çeşitli açılardan önemli olduğunu belirtmişlerdir (Abu Seman, 2016: 57). Çok boyutlu ölçümün, kullanıcıların bilgilerini yorumlamayı kolaylaştırmaya yardımcı olduğu ve karar verme süreci için destekleyici olduğu kabul edilmektedir (Yorulmaz, 2013).

Rahimyar (2020: 17) finansal içirme ölçümünün çok boyutlu olmasının önemli noktalarını, birkaç göstereyi tek bir endekste birleştiren bir ölçümün, finansal içermenin karmaşık yapısını özetlemeye ve gelişimini izlemeye yardımcı olabileceği, daha iyi bir finansal içirme ölçüsünün, finansal içirme ile diğer ilgili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeyi kolaylaştırabileceği, ayrıntılı bilginin, finansal içirme sorununu daha iyi anlamaya yardımcı olabileceği ve politika oluşturma ve politika değerlendirmesi için de yararlı bir araç olarak görülebileceği şeklinde ifade etmektedir.

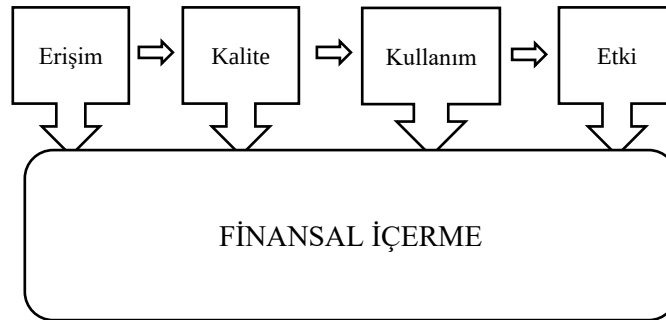
Finansal içermenin kapsamını belirlemeye çalışan araştırmacıların bunu farklı boyutlar ile ele aldıkları görülmektedir. Sarma (2008), finansal sistemin kapsayıcılığı hakkında bir endekste farklı boyutlardan kapsamlı bilgileri içeren finansal içirme ölçüsü sağlayan ilk araştırmacıdır. Finansal içermeyi ölçerken Sarma (2008), UNDP tarafından oluşturulan İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) ve İnsani Yoksulluk Endeksi (HPI) gibi iyi bilinen endekslerin hesaplanmasında kullanılan çok boyutlu yaklaşımı kullanmayı daha uygun bulmuştur (Yorulmaz, 2013: 87; Gupte, Venkataramani ve Gupta, 2012: 141; Gündüz ve Özyıldırım, 2020: 133).

Banna, Hassan, Ahmad ve Alam (2022), Ezzahid ve Elouaourti (2021), Hakimi, Boussaada ve Karmani (2021), Pham ve Doan (2020) ile Khera, Ng, Ogawa ve Sahay (2022), finansal içermeyi erişim ve kullanım olmak üzere iki boyut kullanarak ifade etmişlerdir. Finansal içermeyi yine iki boyut kullanarak inceleyen çalışmalardan Kebede, Selvanathan ve Naranpanawa (2021) ise kullanım ve sosyal yardım

boyutlarını tercih etmiştir. Ayrıca Kebede, Selvanathan ve Naranpanawa (2021), sosyal yardım boyutunu yaygınlık ve ulaşılabilirlik şeklinde iki kısımda incelemiştir.

Sarma (2008), Arora (2010), Ahammed (2021), Boachie, Aawaar ve Domeher (2023), Ismael ve Ali (2021), Mehry, Ashraf ve Marwa (2021), Al-Smadi (2018), Cámara ve Tuesta (2014), Čihák, Mare ve Melecký (2021) ile Shapoval, Shklier, Shpanel-Yukhta ve Gruber (2021), finansal içermeyi üç boyut ile ele alan çalışmalar arasında yer almaktadır. Sarma (2008), finansal içermenin boyutlarını, bankacılık hizmetlerinin ulaşılabilirliği ve kullanımı ile bankacılık yaygınlığı şeklinde ifade etmektedir. Boachie, Aawaar ve Domeher (2023) ise kullanılabilirlik yerine erişimi tercih ederek yine üç boyutlu bir şekilde finansal içermeyi hesaplamıştır. Ahammed (2021) ile Al-Smadi (2018), erişim, kullanılabilirlik ve kullanım boyutlarını kullanarak bir finansal içirme endeksi hesaplarken, Ismael ve Ali (2021) ile Cámara ve Tuesta (2014) erişim, engeller ve kullanım boyutlarına yer vermiştir. Mehry, Ashraf ve Marwa (2021) ile Shapoval ve diğerleri (2021) ise erişim ve kullanım boyutları yanında engeller boyutu yerine kalite boyutunu kullanarak yine üç boyutlu şekilde bir finansal içirme endeksi oluşturmuşlardır.

Finansal içermeyi daha kapsamlı olarak dört ya da daha fazla boyutla ölçen çalışmalara ise Hannig ve Jansen (2010), Arora (2010), Gupte, Venkataramani ve Gupta (2012) ile Yorulmaz (2013) örnek verilebilir. Hannig ve Jansen (2010: 3-4), finansal içermenin boyutlarını, erişim, kalite, kullanım ve etki olarak ifade etmektedir (Bkz. Şekil 3.1.).

Şekil 3.1. Finansal içirme boyutları

Kaynak: Hannig, A. ve Jansen, S. (2010). *Financial Inclusion and Financial Stability: Current Policy Issues*, ADBI Working Paper, No. 259, Asian Development Bank Institute (ADBI), Tokyo.

Erişim, mevcut finansal hizmetleri ve ürünleri resmi kurumlardan kullanabilme yeteneğini ifade etmektedir (Hannig ve Jansen, 2010: 3). Erişim, “uygun maliyetle

yüksek kalitede finansal hizmetlere ulaşabilmek” ve “finansal hizmetlere erişim sırasında fiyat veya fiyat dışı engellerle karşılaşmamak” olarak da açıklanabilmektedir (Arora, 2010: 1). Kapsayıcı bir finansal sistem, resmi finansal hizmetlerin insanlar tarafından kolayca erişilebilir veya ulaşılabilir olmasını gerektirmektedir. Erişim boyutu için finansal kurumlardaki açık hesap sayısı ve bu hesap sayısının nüfusa oranı kullanılabilmektedir (Hannig ve Jansen, 2010: 3).

Finansal hizmetin veya ürünün tüketicinin yaşam tarzı ve ihtiyaçlarına uygunluğunu ifade eden kalite ölçüsü, finansal servis sağlayıcısı ile tüketici arasındaki ilişkinin doğasını, derinliğini ve ayrıca mevcut seçimler ile tüketicilerin bu seçenekleri ve onların etkilerini anlama düzeylerini ölçmek için kullanılmaktadır (Hannig ve Jansen, 2010: 3).

Kullanım, bankacılık hizmetlerinin temel olarak benimsenmesinin ötesinde, daha çok finansal hizmet ve ürün kullanımının kalıcılığına ve derinliğine odaklanmaktadır. Dolayısıyla kullanımın belirlenmesi, zaman içinde düzenlilik, frekans ve kullanım süresi hakkında daha fazla bilgi gerektirmektedir (Hannig ve Jansen, 2010: 3). Etkili erişim, kullanım için bir önkoşul oluşturmaktadır. Resmi finansal hizmetlere erişim, finansal sistemin kapsayıcı olması için yeterli değildir, bireyler bu hizmetleri kullanmalıdır (Ismael ve Ali, 2021: 7). Etki ise, bir finansal hizmetin kullanımıyla tüketicilerin hayatlarında ortaya çıkan değişimlerin ölçülmesine yöneliktir (Hannig ve Jansen, 2010: 4).

Özet olarak, çalışmalarda farklı boyutlarına vurgu yaparak finansal içermenin ele alındığı görülmektedir. Bu boyutlar arasında en sık kullanılanlar ise finansal içermenin erişim boyutu, kalite boyutu, kullanılabilirlik boyutu ve etki boyutudur.

3.1.5. Finansal İçermenin Ölçülmesi

Finansal içirme, toplumun her kesiminin finansal ürün ve hizmetlere erişimini artırarak, finansal sisteme dair bilinçli bir kullanıcı kitlesi oluşturmayı hedeflemektedir. Daha önce belirtildiği gibi, finansal içermenin evrensel bir tanımı üzerinde henüz mutabakata varılmamıştır. Ancak, finansal içermenin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Son yıllarda, finansal içermeyi anlamak, ölçmek ve yaygınlaştırmak amacıyla yapılan araştırmaların sayısı artmıştır. Bu çabalar neticesinde, konuya ilişkin geniş bir literatür olduğu söylenebilir. Finansal içermeyi ölçmeye yönelik çalışmaların sayısı da oldukça fazladır. Tanımında

olduğu gibi, ölçümü konusunda da belirli bir kısıtlama veya standart bulunmamaktadır.

Hükümetler, araştırmacılar ve politika yapıcılar arasında finansal içermenin nasıl hesaplandığı konusunda fikir birliği yoktur (Ismael ve Ali, 2021: 4). Finansal içermeyi ölçerken farklı boyutların kullanıldığı ve her bir boyutu değerlendirmek için çeşitli göstergelerin tespit edildiği görülmektedir. Finans sektörüne ilişkin çeşitli veriler bulunmasına rağmen, finansal içermeyi ölçmek için kullanılması planlanan göstergeler tam değildir. Ayrıca, hane halkı ve işletmeler tarafından kullanılan finansal hizmetlerle ilgili verilerin sınırlı olması ve finansal içermenin daha kapsamlı ölçümünü elde etmek için sürekli değişiklik yapılması nedeni ile finansal içirme düzeyinin ölçülmesine yönelik, ülkeler arası tek bir ölçüm aracı da mevcut değildir (Rahimyar, 2020: 15).

Finansal erişim alanında veri tabanı oluşturulmasına yönelik yapılan en önemli çalışmalardan biri Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. Dünya Bankası ilki 2011 yılında olmak üzere üç yılda bir yayımlanan bireylerin finansal ürün kullanımlarını değerlendiren Global Finansal İçerme Endeksi (Global Findex) veri tabanı oluşturmuştur (Kuzucu, 2019: 27).

Literatürün gözden geçirilmesi, finansal içermeyi ölçmek üzere önerilen her yaklaşımın kendi avantaj ve dezavantajlarına sahip olduğunu göstermektedir. Ampirik çalışmalar arasında finansal içermenin ölçülmesinin ya kullanılan metodolojide ya da finansal içermeyi tanımlayan boyutlarda farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle, finansal içermenin ölçümü konusunda henüz resmi bir fikir birliğine varılamamıştır (Tram, Lai ve Nguyen, 2023; Hakimi, Boussaada ve Karmani, 2021). Literatür hala eksiksiz ve genel kabul görmüş bir çok boyutlu endeksten yoksundur.

Ampirik literatüre bakıldığında finansal içermenin yaygın olarak parametrik ve parametrik olmayan olmak üzere iki şekilde endekslediği görülmektedir. Örneğin Sarma ve Pais (2011) finansal içermenin endekslenmesi için parametrik olmayan yaklaşımı kullanırken; Park ve Mercado (2018) ile Ahamed ve Mallick (2019) parametrik yaklaşımı kullanmışlardır (Kebede, Selvanathan ve Naranpanawa, 2021: 3). Parametrik olmayan yaklaşım araştırmacıların öznel yargılarının dahil edilmesi ile eksojen olarak finansal göstergelere ağırlık vermektedir. Bununla birlikte, parametrik

yaklaşım, endojen olarak göstergelere bağlı ağırlıkları, bağımsız olarak belirlemektedir.

Endeksleme yaklaşımlarından temel bileşen analizi ve faktör analizi, yaygın olarak kullanılan iki parametrik yaklaşımdır. Bununla birlikte, temel bileşen analizinin, finansal içerme literatüründe daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Temel bileşen analizi, genellikle veri ve ortak testler altındaki ilişkiyi keşfetmek için kullanılmaktadır (Vo ve Nguyen, 2021: 7).

Birkaç göstergenin bir endekste toplanması yoluyla oluşturulan çok boyutlu bir finansal içerme endeksi çeşitli açılardan önem arz etmektedir. Bunlar finansal içermenin karmaşık yapısını özetlemeye izin vermesi, finansal içerme endeksinin diğer makroekonomik değişkenler ile ilişkisinin izlenmesine yardımcı olması ve politika yapıcılar için finansal içerme sorunlarının daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırması şeklinde sıralanabilir (Cámara ve Tuesta, 2017: 2).

Genel olarak, bankalara bağlı nüfus yoğunluğu finansal içermenin en önemli ve geleneksel göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, banka şube ve çalışan sayısı, ATM sayısı, satış noktası (POS) sayısı, banka kredi ve mevduat tutarı, bankacılık işlemlerinin kolaylığı ve maliyeti de sıklıkla kullanılan diğer göstergelerdir (Wang, Wang, Sun, Han ve Chen, 2022).

3.2. Finansal Etkinlik

Bankacılık sektörü, her dönem finansal sistemin başlıca aktörü olmuştur. Özellikle günümüzün küresel rekabet ortamında, bankaların mali yapısı ve finansal gücü büyük önem taşımaktadır. Modern finans sektöründe ulusal sınırlar artık belirgin bir engel olmaktan çıkmıştır. Bu durum bankaları ulusal sınırların ötesine geçerek uluslararası alanda rekabet etmeye mecbur bırakmaktadır. Bankalar arasındaki rekabetin her geçen gün daha da artması, bankacılık sektöründe etkin ve verimli çalışmanın bir zorunluluk olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Finans sektöründe küresel ölçekte yaşanan gelişmeler, bankacılık sektöründe etkinlik kavramını ön plana çıkarmakta, banka yöneticilerinin etkinlik düzeylerini artırmak için büyük çaba sarfetmesi gerekmektedir. Rekabette üstünlük sağlayabilmek adına bankaların, fonlarını artırması, risklerini minimize etmesi ve fon maliyetlerini en düşük seviyeye indirerek gelirlerini maksimize etmesi büyük önem taşımaktadır. Yoğun rekabetin hakim olduğu küresel ekonomilerde, etkin olmak artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Bankalar

açısından etkinlik, rekabetçi bir pozisyon elde etmenin en önemli koşullarından biridir. Etkinliklerini artırabilen bankalar, uluslararası arenada rakiplerinin bir adım önüne geçme fırsatı yakalamaktadır (Şahin, 2020: 111).

Türk bankacılık sektörünün etkin ve verimli çalışması, ülke ekonomisi açısından da büyük önem taşımaktadır. Çünkü diğer sektörlerden farklı olarak bankacılık sektörü kaynak dağılımını belirleyen finansal aracılık görevini üstlenmektedir. Bu durum bankacılık sektörünü, ülkenin ekonomik gelişmesinde merkezi bir konuma getirmektedir. Bu nedenle bankacılık sektörünün performans analizinin yapılabilmesi için etkinlik ve verimlilik ölçütlerinin analizi gereklidir (Çapoğlu ve Aydoğan, 1989: 7).

3.2.1. Finansal Etkinlik Kavramı

Etkinlik kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlükleri'nde “etkin olma durumu; aktiflik, faallik; bir işletmenin, bir kurumun işler durumda olması; faaliyet, aktivite” olarak açıklanmaktadır (TDK, 2024a). Finansal etkinlik, bir bankanın ya da finansal kuruluşun, kaynaklarını en verimli şekilde kullanarak en yüksek kârlılığı elde etme yeteneğini ifade etmektedir. Finansal etkinlik, bankaların operasyonel maliyetlerini minimize ederek, mevcut varlıklarını ve özkaynaklarını en iyi şekilde kullanmasını sağladığından, bankaların sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücü için kritik bir öneme sahiptir (Yağcılar, 2011: 44).

Etkinlik, işletme faaliyetlerinin çeşitli boyutlarına uygulanabilen geniş kapsamlı bir kavramdır (Amel, Barnes, Panetta ve Salleo, 2004). Finansal etkinlikten söz ederken, bu kavramın kaynak tahsisinde etkinlik ve üretimde etkinlik olmak üzere iki temel boyutu üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, kaynakların en yüksek getiri sağlayan alanlara yönlendirilmesini, ikincisi ise tahsis edilen kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını ifade etmektedir (Tunay, 2005: 235).

Finansal etkinlik, bankaların kaynaklarını ne kadar verimli kullandığını ve bu kaynaklardan ne kadar kârlılık elde edebildiğini ölçen önemli bir kavramdır. Finansal etkinlik, sadece bankaların kârını artırmamakta, aynı zamanda ekonomik krizlere karşı dayanıklılığı artırmakta, müşteri memnuniyetini sağlamakta ve sürdürülebilir büyüme için güçlü bir temel oluşturmaktadır (Şahin ve Karacan, 2019: 162).

Finansal etkinlik bankaların mevcut durumlarını ve aynı zamanda gelecekteki performans potansiyellerini de değerlendirmeye yönelik kapsamlı bir ölçüm aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu kavram bankaların stratejik kararlar almasına, operasyonel süreçlerini iyileştirmesine ve uzun vadeli başarıya ulaşmasına rehberlik etmektedir (Yağcılar, 2011: 27).

3.2.2. Finansal Etkinliğin Önemi

Finansal etkinlik, bankaların sürdürülebilir kârlılığının ve rekabet gücünün artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Finansal etkinlik, bankaların temel faaliyetlerini en verimli şekilde yürütmeleri, maliyetlerini minimize etmeleri ve kârlılıklarını maksimize etmeleri anlamına gelmektedir. Bu kavramın önemi, bankaların rekabetçi bir piyasada hayatta kalabilmeleri, büyüebilmeleri ve pay sahiplerine yüksek getiri sunabilmeleri açısından kritik bir rol oynamaktadır. Finansal etkinliğin önemi aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir (Levine, 1997: 692-719):

- Rekabet Gücü: Artan finansal etkinlik, bankanın daha düşük maliyetlerle daha yüksek gelir elde etmesini ve böylelikle rakiplerine göre avantajlı hale gelmesini sağlamaktadır.
- Krizlere Dayanıklılık: Etkin bir mali yönetim, bankaların ekonomik dalgalanmalara ve krizlere karşı daha dayanıklı olmasını sağlamakta ve bu durum bankaların varlık kalitesini korumalarına ve likidite riskini azaltmalarına yardımcı olmaktadır.
- Sürdürülebilir Büyüme: Finansal etkinlik, bankaların kârlılıklarını sürdürülebilir bir şekilde artırmalarını sağlamaktadır. Bu durum, hem yatırımcılar için daha yüksek getiri anlamına gelmekte hem de bankanın piyasa değeri üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır.
- Müşteri Memnuniyeti: Etkin bir banka, müşterilerine daha iyi hizmet sunabilmekte, bu şekilde müşteri memnuniyetini artırabilmekte ve bankanın itibarını güçlendirebilmektedir.

Sonuç olarak, finansal etkinlik, bankaların performansını optimize etmek ve uzun vadeli başarıyı güvence altına almak için vazgeçilmez bir unsurdur.

3.2.3. Finansal Etkinliğin Ölçülmesi

Bankacılık sektöründe, finansal etkinliğin ölçümünde kullanılan çok sayıda yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemler arasında parametrik yöntemler, parametrik olmayan yöntemler ve oran analizi yer almaktadır. Ülkeye özgü, sektöre özgü ve bankalara özgü faktörlerdeki farklılıklara bağlı olarak söz konusu yöntemlerin uygulamaları farklılık gösterebilmektedir. Finansal etkinliğin ölçümünde kullanılan yöntemler arasında oran analizinin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Oran analizinin sıklıkla kullanılmasının nedenleri arasında, uygulama ve yorumlama aşamasındaki kolaylıklar ve az miktardaki bilgi ve veri ile analiz yapılabilmesinin mümkün olması gelmektedir (Şahin, 2012: 129).

Bankaların performansını değerlendirmede kullanılan özkaynak kârlılığı, aktif kârlılığı ve net faiz marjı gibi göstergeler, finansal etkinliğin temel bileşenleridir. Bu göstergeler, bankaların özkaynaklarının ve varlıklarının ne kadar etkin yönetildiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Özkaynak kârlılığı, bir şirketin veya bankanın sahiplerine sağladığı getiriye ölçen önemli bir finansal oran olup net kârın özkaynaklara bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Yatırımcılar genellikle özkaynak kârlılığının yüksek olmasını tercih etmektedir. Özkaynak kârlılığının yüksek olması, yatırılan sermayenin ne kadar etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Banka sahiplerinin en çok önem verdiği konu, bankanın özkaynak yatırımından ne kadar kazanç sağladığıdır (Mishkin, 2016: 245).

Finansal etkinlik, bankanın sahip olduğu varlıkları nasıl yönettiğiyle doğrudan ilişkilidir. Aktif kârlılığı, banka varlıklarının kârlılığa dönüşmesinde ne kadar etkin kullanıldığının bir göstergesidir. Eğer bir banka, varlıklarını etkin bir şekilde kullanarak yüksek kazanç elde edebiliyorsa, bu durum yüksek bir aktif kârlılığı ile sonuçlanmaktadır. Aktif kârlılığı, bir bankanın varlıklarını ne kadar verimli kullandığını ölçen temel göstergelerden biridir (Tan, Floros ve Anchor, 2017: 96).

Finansal etkinlik, bankanın kredi ve mevduat işlemlerinden elde ettiği net faiz gelirlerini en üst düzeye çıkarabilme yeteneğini de kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle, net faiz marjı, bankacılık sistemindeki aracılık işlemlerinin maliyetini ve bankacılık sisteminin etkinliğini yansıtan önemli bir göstergedir (Demirgüç-Kunt ve Huizinga, 1999). Genel olarak, net faiz marjının artması, banka kâr marjlarının yükselmesine ve bankacılık sisteminin daha istikrarlı hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Yani

yüksek bir net faiz marjı, bankanın kredi verme ve mevduat toplama süreçlerinde etkin olduğunu ve bu süreçlerden yüksek kâr elde ettiğini gösterebilmektedir (Tan, Floros ve Anchor, 2017: 96). Ancak, yüksek faiz marjı, riskli kredilerin bankalar tarafından üstlenilmesi gibi risk unsurlarının bir yansıması olarak da değerlendirilebilmektedir. Böyle bir durumda, yüksek faiz marjı, bankacılık sisteminin etkin olmadığını, rekabetten uzak olduğunu ve verimsiz bir şekilde işlediğini de gösterebilmektedir (Taşkın, 2011: 293).

3.3. Finansal İstikrar

Bankalar toplumun tasarruflarını harekete geçirmekte, tahsis etmekte ve yatırıma dönüştürmektedir. Dolayısıyla banka etkinliğinin sermaye tahsisi, firma büyümesi, endüstriyel genişleme ve ekonomik kalkınma üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. (Berger, Demirgüç-Kunt, Levine ve Haubrich, 2004: 433). Etkin işleyen bir bankacılık sistemi, ekonomi için büyük önem taşımaktadır. Etkinlik yanı sıra istikrar kaygıları da bankacılık sektörü politika tartışmalarının merkezinde yer almaktadır (Beck, 2008). Bu durumun nedeni, bankacılık sektöründeki bir istikrarsızlığın, genel olarak finansal sistemin istikrarsızlığına neden olma potansiyelinin bulunmasıdır. Dolayısıyla, denetleyici ve düzenleyici otoriteler, bankacılık sisteminin etkin olması yanında istikrarlı olması için de çaba göstermektedir. İstikrarlı bir bankacılık sektörü kaygısı, tüketici/mevduat sahiplerinin korunmasına yönelik kaygıyla birlikte, bu sektördeki çok sayıda özel düzenleme ve denetim faaliyetinin (örneğin yöneticiler için uygunluk testleri, sermaye yeterliliği gereklilikleri vd.) motivasyonunu sağlamaktadır (Carletti ve Hartmann, 2002: 9). Çalışmanın bu kısmında finansal istikrar kavramına, bankacılık sisteminde istikrarın önemine, banka istikrarını etkileyen risk türlerine ve bankacılık sisteminde istikrarı ölçmek için sıkça kullanılan ölçütlere yer verilmektedir.

3.3.1. Finansal İstikrar Kavramı

İstikrar kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlükleri'nde "aynı kararda olma, aynı biçimde sürme, bir düzende devam etme; kararlılık" olarak ifade edilmektedir (TDK, 2024b). Herhangi bir alanda elde edilen veya nihai olarak ulaşılan olumlu durumun devam ettirilmesine hedefe ulaşmak kadar önem verilmektedir (Tiryaki ve Yılmaz, 2012: 71). Günümüzde ekonomi yazınının tartışmalı konuları arasında yer alan, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren teknolojiye yaşanan ilerlemelere, iletişim ve finans alanında gözlemlenen kayda değer gelişmelere paralel olarak önemi artan, 2008'de derinleşen

son küresel finansal kriz ile daha da ön plana çıkan (Tiryaki ve Yılmaz, 2012) finansal istikrar kavramı için henüz üzerinde uzlaşmış net bir tanım bulunmamaktadır (Darıcı, 2012: 35; Swamy, 2014: 25). Bu kavramın çok boyutluluğu, bir tanım oluşturulmasını zorlaştırmaktadır (Schinasi, 2004: 12-13). Bununla birlikte, finansal istikrarı tanımlamaya yönelik çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır.

Mishkin (1999), asimetrik bilgi sorununa dayandırdığı finansal istikrarsızlık kavramını tanımlayarak, finansal istikrar konusunu tersten ele almaktadır. Buna göre, Mishkin (1999: 6), finansal istikrarsızlığı, “finansal sisteme gelen şokların bilgi akışına müdahale etmesi ve böylece finansal sistemin fonları üretken yatırım fırsatlarına kanallandırmaya işini artık yerine getirememesi durumu” olarak tanımlamaktadır. Finansal istikrarsızlığın, finansal piyasaların işleyişinin neredeyse tamamen bozulmasına yol açacak seviyeye ulaşması durumunun ise finansal kriz olarak sınıflandırılacağını ifade etmektedir (Mishkin, 1999: 6). Padoa-Schioppa (2002: 20), finansal istikrarı, “finansal sistemin bir ekonomideki ödemeler sistemini ve tasarrufların yatırım fırsatlarına tahsisini olumsuz etkileyebilecek şoklara dayanıklılığı” olarak tanımlamaktadır.

Schinasi (2004: 8), genel olarak finansal istikrarın, “bir finansal sistemin (a) hem ekonomik kaynakların verimli bir şekilde tahsisini (mekansal ve özellikle de zamanlar arası) hem de diğer ekonomik süreçlerin (servet birikimi, ekonomik büyüme ve nihayetinde sosyal refah gibi) etkinliğini sağlama; (b) finansal riskleri değerlendirme, fiyatlandırma, dağıtma ve yönetme; ve (c) dış şoklardan etkilendiğinde bile, kendi kendini düzelten mekanizmalar yoluyla bu temel işlevleri yerine getirmeyi sürdürme” yeteneği olarak düşünülebileceğini belirtmektedir. Bu geniş çerçevede, Schinasi (2004: 8) finansal istikrarı, “bir finansal sistemin, ekonominin performansını (engelleme yerine) destekleme ve içsel olarak ya da önemli olumsuz ve öngörülemez olayların bir sonucu olarak ortaya çıkan finansal dengesizliklerin üstesinden gelme yeteneğine sahip olması” olarak ifade etmektedir.

Tiryaki (2012: 20) ise, finansal istikrarın “bir ekonomideki kaynakların etkin ve verimli şekilde yatırımlara tahsis edilmesi amacıyla, finansal kurumlar, piyasalar ve ödemeler sistemlerinden müteşekkil finansal sistemin dışsal ve içsel şoklara karşı dirençli olması ve sağlıklı şekilde aracılık faaliyetlerini sürdürmesi” olarak anlaşılabileceğini belirtmektedir. İstikrarlı bir finansal sistem, kaynakları verimli bir

şekilde tahsis etme, finansal riskleri değerlendirme ve yönetme, istihdam seviyelerini ekonominin doğal oranına yakın tutma ve parasal istikrarı veya istihdam seviyelerini etkileyecek reel veya finansal varlıkların göreceli fiyat hareketlerini ortadan kaldırma yeteneğine sahiptir (World Bank, 2015).

Merkez bankaları da güçlü ve etkin işleyen bir finansal sistemin varlığını, dolayısıyla finansal istikrarı vazgeçilmez olarak değerlendirmekte ve finansal istikrar kavramını çeşitli şekillerde tanımlamaktadır. TCMB (2024), finansal istikrarı “genel olarak finansal sistemin dengelerini bozabilecek beklenmedik durumlara karşı ekonominin dayanıklılığı” olarak ifade etmektedir. TCMB (2024), finansal istikrarı sağlamadığında ülke ekonomisinde ve toplumsal refahta olumsuzluklar ortaya çıkacağından, dünyadaki tüm merkez bankalarının finansal sistemin istikrarını çok yakından takip ettiğini belirtmektedir. Euroyu benimseyen Avrupa Birliği ülkelerinin merkez bankası olan Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank, ECB) (2024), finansal istikrarı, “finansal araçlar, piyasalar ve piyasa altyapılarından oluşan finansal sistemin şoklara ve finansal dengesizliklerin çözülmesine karşı dayanıklı olması durumu” olarak tanımlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nin merkez bankası olan Federal Rezerv Sistemi (Federal Reserve System, FED) (2024: v) ise, olumsuz olaylar veya şoklar nedeniyle darbe aldığı anda bile, bankalar, diğer borç verenler ve finansal piyasalar hane halklarına, topluluklara ve işletmelere yatırım yapmak, büyümek ve iyi işleyen bir ekonomiye katılmak için ihtiyaç duydukları finansmanı sağlayabildiklerinde, bir finansal sistem “istikrarlı” olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir.

Söz konusu tanımların ortak noktasının, finansal sistemlerin strese karşı dayanıklılığıyla ilgili olduğu görülmektedir. Aslında finansal istikrarın gerçek değeri yokluğunda ortaya çıkmaktadır; finansal istikrarsızlığın olduğu dönemlerde, bankalar kârlı projeleri finanse etme konusunda isteksiz olmakta, varlık fiyatları gerçek değerlerinden aşırı derecede sapmalar göstermekte ve ödemeler zamanında gelmeyebilmektedir. Büyük istikrarsızlıklar ise banka iflaslarına, yüksek enflasyona veya borsanın çökmesine yol açabilmekte, finansal ve ekonomik sisteme olan güven ciddi şekilde sarsılabilmektedir (World Bank, 2015).

3.3.2. Finansal İstikrar Unsurları

Finansal istikrar, finansal sistemin tüm katmanlarına bağlı olduğundan, finansal kurumların oturmuşluğu ve finansal piyasalardaki gelişmelerden etkilenmektedir (Sahel ve Vesala, 2001: 160). Bu nedenle, finansal istikrarı ölçerken sistemin tüm katmanlarını, yani finansal kurumları, işleyişini ve altyapısını içeren çeşitli göstergelere ihtiyaç vardır (Van den End, 2006: 4). Finansal istikrar için gerekli unsurları Tiryaki (2012: 26), makroekonomik koşullar, finansal piyasalar, finansal kurumlar ve finansal altyapı olarak ifade etmekte ve bunlara ek olarak uluslararası etkilerin de dikkate alınmasının önemli olduğunu belirtmektedir.

Finansal istikrarın makroekonomik koşullardan bağımsız düşünülmesi mümkün değildir (Tiryaki, 2012: 26). Finansal sistemin güvenilirliği ve sağlamlığı için istikrarlı bir makroekonomik ortam şarttır; çünkü finansal sistem makroekonomik politikalarla, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi temel makroekonomik göstergelerle etkileşim içerisinde.

Finansal istikrar için gerekli bir diğer unsur finansal piyasalardır. Piyasa kavramı, Sayılğan (2024: 43) tarafından “mal, hizmet veya finansal araç sahibi satıcılar ile bunları satın alma gücüne sahip alıcıların amaçlarını gerçekleştirecek şekilde buluşmalarını sağlayan her türlü ortam” olarak ifade edilmektedir. Finansal piyasalar ise, bir ekonomide fon fazlası olanlardan fon açığı olanlara fon akımının gerçekleştirildiği piyasalardır (Coşkun, 2010: 4-5). Başka bir ifadeyle finansal piyasalar, tasarruf yapanlar (fon arz edenler) ile yatırım yapanların (fon talep edenler) karşılaştığı piyasalardır (Sayılğan, 2024: 44). Fon transferi sürecinin etkinliğinin sağlanması ve sürdürülmesi için finansal piyasalar büyük önem taşımaktadır. Finansal piyasalar çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. Coşkun (2010: 9-12), finansal piyasaları, borç ve özsermaye piyasası, birincil ve ikincil piyasalar, örgütlenmiş ve örgütlenmemiş piyasalar ve para ve sermaye piyasaları olarak sınıflandırmaktadır. Kısa vadeli fon arz ve fon talebinin karşılaştığı para piyasalarının örgütlenmiş temel kurumu bankalar sistemidir (Aydın, 2018: 7). Orta ve uzun vadeli fon arz ve talebinin karşılaştığı piyasalar ise sermaye piyasalarıdır ve sermaye piyasalarının örgütlenmiş temel kurumu ise borsalardır (Aydın, 2018: 8). Türkiye’de finans sektörünün aktif büyüklüğü 2022 yılı sonu itibarıyla 16,6 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir, Türk bankacılık sektörü ise finans sektörünün toplam aktifleri içinde %86,56 ile en büyük

paya sahiptir (BDDK, 2023: 14-15). Bu veriler, Türkiye’de bankacılık sektörünün finansal sistem içerisindeki ağırlığını ortaya koymaktadır.

İyi işleyen ve güvenilir bir finansal altyapı da finansal istikrarın sürdürülmesinde büyük önem taşımaktadır. Ödemeler sistemi başta olmak üzere, düzenleme ve denetim çerçevesi, hukuk sistemi, muhasebe uygulamaları gibi alt unsurları kapsayan finansal altyapının etkinliği, bir ekonomide işlem yapan tarafların birbirine olan güveni ve finansal sistemde faaliyet gösteren kurumların sağlamlığı açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir (Tiryaki, 2012: 35-37).

Finansal istikrarın sürdürülmesi için gerekli bir diğer unsur ise, finansal aracı kurumlar olarak da ifade edilen mali açıdan sağlam ve güvenilir finansal kurumlardır (Tiryaki, 2012: 29). Finansal aracı kurumlar, Coşkun (2010: 8) tarafından “fon arz edenlerle fon talep edenleri bir araya getiren, fon transferini etkinleştirmek için kurulmuş olan kurumlar” olarak tanımlanmaktadır.

Finansal aracı kurumlar olmaksızın küçük tasarrufların bir araya getirilerek uygun zamanda, uygun fiyatlarla ve etkin bir biçimde fon talep edenlere transfer edilmesi zor bir süreçtir (Aydın, 2018: 14). Bu nedenle etkin işleyen bir finansal sistem için finansal kurumlar son derece önemlidir. Finansal kurumlar da farklı açılardan sınıflandırılabilir. Aydın (2018: 15-18) tarafından finansal kurumlar, para yaratan ve para yaratmayan finansal kurumlar olarak sınıflandırılmaktadır. Merkez bankası, mevduat bankaları ve katılım bankalarının aralarında yer aldığı para yaratan finansal kurumlar, finansal piyasalarda finansal aracı kurumlar arasında etkinliği ve önemi en fazla olan kuruluşlar olarak ifade edilmektedir (Aydın, 2018: 15). Yatırım ve kalkınma bankaları, aracı kurumlar, sigorta şirketleri, menkul kıymet borsaları vd. ise para yaratmayan finansal kurumlar arasında yer almaktadır.

Finansal sistem istikrarı için tüm finansal kurumların sağlamlığı önemli olmasına rağmen, bankacılık sisteminin istikrarı genellikle finansal istikrar kaygılarının merkezinde yer almaktadır. Bu durum, bankacılık sektörünün özel olmasından ve kendine özgü özelliklerinin bulunmasından kaynaklanmaktadır (Gorton ve Winton, 2002: 5).

3.3.3. Bankacılık İstikrarı ve Önemi

İyi işleyen bir bankacılık sistemi, ekonominin kalbi ve can damarı olarak işlev görmekte olup ekonomik büyümenin ve kalkınmanın anahtarı niteliğindedir (Douglas, 2008: 512). Sağlıklı bir bankacılık sistemi yalnızca işlevleri nedeniyle değil, aynı zamanda işleyişini sağlamak için gereken unsurlar nedeniyle de önemlidir. Douglas (2008: 512) tarafından bu unsurlar, anlaşmalara saygı duyan, hem borçluların hem de alacaklıların haklarını gözetten bir hukuk sistemi, bağımsız bir merkez bankası, hukukun üstünlüğünü izleyen bir yargı ve güçlü, sağlıklı bankaların önemini anlayan ve bu bankaların faaliyet gösterebileceği sağlam denetim ve yasal çerçeve sağlayan bir hükümet olarak ifade edilmektedir. Bankacılık faaliyetlerindeki herhangi bir büyük kesinti toplumu bir bütün olarak etkileyeceğinden, bankacılık istikrarı, bankacılık sektöründeki sorunlardan kaynaklanabilecek kapsamlı ekonomik ve sosyal etkinin en aza indirilmesi açısından hayati öneme sahiptir (Swamy, 2014: 27).

Bir ekonominin hem iç hem de dış şoklara dayanabilecek kadar güçlü olup olmadığını belirleyen bir ölçüt olan bankacılık istikrarı, finansal istikrarın hayati bir bileşeni niteliğindedir (Swamy, 2014: 27). Özellikle bankacılığın hakim olduğu (bankaların finansal sistemin yüzde 70-80'inden fazlasına hakim olduğu) gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemleri söz konusu olduğunda, finansal istikrarın sağlanmasında bankacılık istikrarı daha da büyük önem kazanmaktadır (Swamy, 2014: 25). Bankacılık istikrarı, bir ülkedeki bankacılık sisteminin ve bankacılık sektörünün refah durumunu ve sistemdeki tüm bankaların doğrudan veya dolaylı yollarla birbirine bağımlılığını açıklayan geniş bir terimdir (Segoviano ve Goodhart, 2009: 16). Swamy (2014: 27) bankacılık istikrarını, “finansal sistemin kaynakların verimli tahsisini sağlayabildiği, finansal riskleri değerlendirip yönetebildiği, ortaya çıkan şokları absorbe edebildiği, ödemelerin ve havalelerin sorunsuz gerçekleşmesini sağlayabildiği, varlık ve fiyat oynaklığını yönetebildiği ve ekonomiyi ekonomik refahın faydalarına doğru yönlendirebildiği bir durum” olarak tanımlamaktadır.

Bankacılık istikrarı, bireysel bankaların varlık kalitesi, likidite, sermaye yeterliliği, kârlılık gibi çeşitli değişkenlerinin etkinliklerine bağlıdır (Swamy, 2014: 27). Ayrıca finansal piyasa ve reel ekonomideki koşullardan da etkilenmektedir. Bu nedenle, son yıllarda pek çok çalışma bankacılık istikrarının sağlanmasında rol oynaması muhtemel banka içi ve dışı faktörlerin araştırılmasına odaklanmaktadır.

3.3.4. Bankacılık İstikrarını Etkileyen Risk Türleri

Risk, Türk Dil Kurumu Sözlüklerinde “zarara uğrama tehlikesi; riziko” olarak ifade edilmekte (TDK, 2024c); zarar ise, “bir olayın yol açtığı çıkar kaybı veya olumsuz, kötü sonuç” olarak açıklanmaktadır (TDK, 2024d). Risk, belirsiz bir gelecekte meydana gelmesi muhtemel olayların olumsuz sonuçlar doğurabilme olasılığıdır. Bir başka ifadeyle, risk, beklenmedik veya istenmeyen bir olayın gerçekleşme ihtimali ve bu olayın potansiyel etkileriyle ilgilidir. Risk, genellikle olasılık ve etki olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktadır. Günümüzde çeşitli alanlarda yaygın olan risk kavramının kullanımı, özellikle bankacılık sektörü olmak üzere finansal piyasalarda özel önem taşımaktadır.

Bankalar tarafından alınan hemen hemen tüm kararlar doğal olarak riskler içermektedir. Bankalar, karar verme sürecinde mevcut belirsizliği azaltmak için tahminlerde bulunurlar. Ancak, tahmin edilen ile gerçekleşen sonuçların farklı olması riski ortaya çıkarır. Bankacılıkta risk kavramı, bankanın maruz kaldığı finansal kayıpların potansiyeli ile ilgilidir ve bu kavram bankanın yatırımlarının zarara uğrama olasılığını anlatmaktadır (Bolgün ve Akçay, 2005: 193).

Bankacılık, hem mevduat kurumlarının kaldıraçlarının yüksek olması nedeniyle hem de bankaların yaptıkları işler nedeniyle risklidir (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 308). Cecchetti ve Schoenholtz (2015: 308)’a göre, bankaların faaliyet sürecinde karşı karşıya kaldığı riskler arasında, mevduat sahiplerinin aniden bakiyelerini çekmesi (likidite riski), borçluların kredilerini geri ödeyememesi (kredi riski), faiz oranlarının değişmesi (faiz oranı riski) vb. riskler yer almaktadır. Dolayısıyla, bankacılıkta karşılaşılan riskler genellikle yetersiz likidite, faiz oranlarındaki veya döviz kurlarındaki dalgalanmalar, borçların geri ödenmemesi ve ekonomik koşullardaki değişimler gibi sorunlardan kaynaklanmaktadır (Yıldırım, 2015: 88).

Literatür incelendiğinde, bankaların maruz kaldıkları risklerin çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu kısımda, bankaların karşı karşıya kaldığı riskler, likidite riski, kredi riski, faiz oranı riski, piyasa riski, döviz kuru riski ve operasyonel risk başlıkları altında ele alınmaktadır. Ayrıca yasal risk, ülke riski, itibar riski gibi bankaların maruz kaldığı diğer risklere de değinilmektedir. Söz konusu risklerin artırılması ve/veya bazı ana başlıklar altında toplanarak incelenmesi mümkündür.

3.3.4.1. Likidite riski

Likidite riski, finansal piyasalarda karşılaşılan önemli risklerden biridir (Parasız, 2000: 132). Genel olarak likit fonlara yönelik ani talep riski, likidite riski olarak ifade edilmektedir ve bankalar bilançolarının hem yükümlülük hem de varlık tarafında bu risk ile karşı karşıyadır (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 308) Mevduat sahiplerinin alacaklarını aniden nakde çevirmeyi talep etmesi (mevduat çekmesi), yükümlülük tarafı riski iken, kredi taahhütlerini karşılayacak likiditenin bulunmaması varlık tarafı riskidir.

Likidite riski ile ilgili yapılan çok sayıda tanım bulunmaktadır. Bolgün ve Akçay (2005: 197), likidite riskini, “bankanın yükümlülüklerindeki azalmayı etkin bir şekilde yönetme yetersizliği veya varlıklarındaki artışı karşılayacak kaynaklardaki yetersizliği ile ilişkili risk” olarak ifade etmektedir. Babuşçu (2005: 49), “bankanın yaklaşımda olan mevduatlarını ve diğer mali taahhütlerini karşılamak için yetersiz nakit rezervlerinden kaynaklanan risk” olarak tanımlanmaktadır. Bankaların nakit akışlarını etkin bir şekilde yönetememeleri nedeniyle nakit girişlerine ve çıkışlarına duyarlı olmalarına neden olan likidite riski, bankanın yükümlülüklerini zamanında ve makul bir masrafla yerine getirememesi tehlikesi olarak da ifade edilmektedir (Seval, 1990: 38). Bu risk, gerektiğinde varlıklardan para kazanmanın veya mevcut varlıkların mevcut piyasa değerlerinde satılmasının önündeki engeli ifade etmektedir. Yetersiz likidite durumlarında bankalar, nakit girişleri ve çıkışları arasındaki dengesizlik nedeniyle varlıkları adil fiyatlarla hızlı bir şekilde tasfiye ederek yükümlülüklerini yerine getirmede zorluklarla karşılaşabilirler. Özellikle olağanüstü durumlarda, yetersiz likidite, bankaları taahhütlerini yerine getiremez hale getirebilmektedir (Parasız, 2000: 45).

Bir bankanın varlıkları, borçlarını ödemeye yeterli olsa bile, kısa sürede nakde çevrilemeyecek durumda ise, bu bankanın likidite riski yüksektir (Babuşçu, Hazar ve İskender, 2022: 33). Bir bankanın net değeri pozitif olsa bile likidite yetersizliğinin bankayı iflasa sürüklemeye ihtimali bulunmaktadır (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 308). Bu nedenle likidite riskinin dikkatle yönetilmesi gerekmektedir. Bankaların müşteri fonu edinimi yoluyla piyasa kredilerini kolaylaştırmadaki birincil sorumluluğu da, likidite riskinin yönetilmesini önemli hale getirmektedir.

3.3.4.2. Kredi riski

Banka riskinin birçok kaynağı olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri olan kredi riski, genel olarak bir bankanın kredilerinin geri ödenmeme riskini ifade etmektedir. Kredi riski ile ilgili çok sayıda tanım bulunmaktadır. Babuşçu, Hazar ve İskender (2022: 98), kredi riskini, “banka müşterisinin yapılan sözleşme gereklerine uymayarak, yükümlülüğünü kısmen veya tamamen zamanında yerine getirememesinden dolayı, bankanın karşılaştığı durum” olarak tanımlamaktadır. Seval (1990: 37), kredi riskini, “kredi müşterisinin zamanında ve istenen miktarda adlıği krediyi geri ödememe riski” olarak ifade etmektedir. Ayan (2007: 111), genel olarak kredi riskini, “banka müşterisinin (ya da anlaşmanın karşı tarafının) yükümlülüklerini sözleşmede belirtilen koşullar doğrultusunda yerine getirememe olasılığı” olarak tanımlamaktadır. Yarız (2012: 84) ise, müşteri riski ve kredibilite riski olarak da tanımlanan kredi riskini, kredi işleminin özünde var olup kredi anaparasının ve/veya faizinin kısmen veya tamamen ödenmemesi ve/veya gecikmeli olarak ödenmesi olarak tanımlanmaktadır.

Kredi riskinin özü, bankaların kredi ödemelerini geri alamamasından kaynaklanan finansal tehlikede yatmaktadır. Kredi riskini yönetmek için bankalar çeşitli araçlar kullanmaktadır. Bunlardan en temel olanları, bankanın riski dağıtmak için çeşitli farklı krediler verdiği çeşitlendirme ve bankanın tahsil edilecek uygun faiz oranını belirlemek için borçlunun kredi geçmişini incelediği kredi riski analizidir (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 312). Yashdağ (2007: 129), kredi riski yönetimine ilişkin geleneksel yaklaşıma göre, bankaların sadece kredibiliteye sahip müşterilere kredi vermesi, kredileri güvence altına alması, kredi onayından önce kapsamlı risk değerlendirmeleri yapması, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nda belirtilen ilkelere uyması ve belirlenmiş yönergelerden sapan kredi vermekten kaçınması gerektiğini ifade etmektedir.

3.3.4.3. Faiz oranı riski

Faiz oranı riski, bir bankanın varlık ve yükümlülüklerinin vade veya faiz oranları arasında bir tutarsızlık olduğunda ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2004: 9). Genel bir ifadeyle, faiz oranlarındaki dalgalanmalar nedeniyle bankanın pozisyon durumuna bağlı olarak maruz kalabileceği zarar ihtimali, faiz oranı riski olarak ifade edilmektedir (Babuşçu, Hazar ve İskender, 2022: 31). Temel olarak mevduat yükümlülüklerini kredi varlıklarına dönüştürme işini gerçekleştiren bankaların topladığı fonlar daha

ziyade kısa vadeli, kullandığı krediler ise daha uzun vadeli olma eğilimindedir. Bankaların yükümlülüklerinin kısa vadeli, varlıklarının ise uzun vadeli olması, yani bilançonun iki tarafının vadeleri arasındaki bu uyumsuzluk faiz oranı riskini yaratmaktadır (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 312). Genellikle borçların uzun vadesi, faiz oranları yükseldiğinde bankaların kayıplara maruz kalmasına neden olmaktadır.

Faiz oranı riskinin etkin bir şekilde yönetilmesi bankalar için büyük önem arz etmekte olup bu riski yönetmenin ilk adımı, banka bilançosunun faiz oranlarındaki değişime ne kadar duyarlı olduğunun tespit edilmesidir. Bunun için faiz oranındaki her yüzde birlik değişimin bankanın kârı üzerindeki etkisine ilişkin bir tahmin hesaplanmalıdır. Varlıkların faiz oranı duyarlılığının yükümlülüklerin faiz oranı duyarlılığıyla eşleştirilmesi, türev ürünlerin, özellikle de faiz oranı swaplarının kullanılması, banka yöneticilerinin faiz oranı riskini yönetmek için kullanabileceği araçlar arasında yer almaktadır (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 313-315).

3.3.4.4. Piyasa riski

Bankalar, temel faaliyetlerine ek olarak, kâr elde etmek amacıyla günlük alım-satım olarak ifade edilebilecek portföy yönetimi faaliyetlerini de yürütmektedirler (Ertürk, 2010: 66). Bankalar için piyasa riski, uzun dönemli yatırım ve fonlama amaçları dışında, varlık ve yükümlülüklerin, kısa dönemde kâr elde etmek amacıyla alım ve satımda kullanılması durumunda ortaya çıkmaktadır (Ertürk, 2010: 66). Finansal araçların ticareti riskli olduğundan (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 315), bu tür faaliyetler bankaların alım-satım riski olarak da adlandırılan piyasa riskine sürekli olarak maruz kalmasına neden olmaktadır.

Yüksek risk, bankanın bulundurması gereken sermaye miktarının da artması anlamına gelmektedir. Ayrıca bankalar çalışanlarının alım satım faaliyetlerinde denetimsiz risk almaları durumunda büyük zarara uğrayabileceklerinden, piyasa riskini yönetmek günümüzde bankalar için büyük önem taşımaktadır (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 315).

3.3.4.5. Kur riski

Kur riski, döviz kurlarındaki değişimler sonucu bankaların finansal kayıplara maruz kalma durumunu ifade etmektedir (Altıntaş, 2006: 223). Babuşçu, Hazar ve İskender

(2022: 64) tarafından kur riski, “bankaların bilançoları içinde yabancı para cinsinden oluşturdukları pozisyonlara bağlı olarak, döviz kurlarında meydana gelen değişiklikler nedeniyle uğrayabilecekleri gelir kaybı ve buna bağlı olarak oluşacak olumsuz durumlar” olarak ifade edilmektedir. Kur riskinin, genel bir ifadeyle, varlıkların bir para biriminde ve yükümlülüklerin başka bir para biriminde tutulmasından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 317). Daha açık bir ifadeyle, bir bankanın yabancı para yükümlülüklerinin yabancı para varlıklarına eşit olması durumu denk pozisyon olarak ifade edilmektedir. Yabancı para yükümlülüklerinin yabancı para varlıklarından büyük olması durumu ise, açık pozisyon olarak adlandırılmaktadır (Sayım ve Er, 2009: 13) Bir bankanın yabancı para pozisyonu açık olduğunda, söz konusu banka kur riski ile karşı karşıya olmaktadır (Selimler ve Kale, 2012: 41).

Kurlardaki öngörülemeyen dalgalanmalardan kaynaklanan kayıplarla karşılaşmamak için banka yöneticileri yabancı para varlıkları ile yükümlülüklerini eşleştirerek denk pozisyon oluşturmayı tercih edebilir. Açık pozisyon olması durumunda ise, türev ürünlerin, özellikle de döviz vadeli işlem ve swap sözleşmelerinin kur riski yönetiminde kullanılması mümkündür. Ancak her iki yaklaşımın da yönetilmesi gereken başka riskleri de beraberinde getirebileceği göz ardı edilmemelidir (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 317).

3.3.4.6. Operasyonel risk

Operasyonel risk kavramı ilk olarak Basel düzenlemeleri kapsamında piyasa ile kredi riskleri haricindeki tüm riskleri içeren tamamlayıcı bir kavram olarak kullanılmıştır (Geiger, 2000: 23). Gerek ölçülmesi, gerekse diğer risklerden ayrılması oldukça güç olan operasyonel riske ilişkin çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Basel Bankacılık Denetim Komitesi (Basel Committee on Banking Supervision, BCBS) tarafından operasyonel risk, “yetersiz ve başarısız içsel süreçlerden, çalışanlardan, sistemlerden ve dışsal etkenlerden kaynaklanan kayıp riski” olarak tanımlanmaktadır (BCBS, 2001: 2). Babuşçu, Hazar ve İskender (2022: 150) ise operasyonel riski “banka içi kontrollerdeki aksamalar sonucu hata ve usulsüzlüklerin görülmemesi, banka personelinin zaman ve koşullara uygun hareket etmemesi, banka yönetimindeki hatalar, bilgi sistemlerindeki hata ve aksamalar gibi iç etkenler ile banka dışında üçüncü kişilerle ilgili sahtekarlık olayları, doğal afetler, terörist faaliyetler, sosyal

kargaşa gibi dış faktörlerden kaynaklanabilecek kayıp ya da zarara uğrama ihtimali” olarak ifade etmektedir.

Operasyonel riskler, kaynaklarına göre, personelden kaynaklanan operasyonel riskler, bilgi sistemleri kaynaklı operasyonel riskler, dış kaynaklı operasyonel riskler ve süreçlerden kaynaklanan operasyonel riskler olarak sınıflandırılabilir (Babuşçu, Hazar ve İskender, 2022: 152). Prensipte operasyonel risklerin yönetilmesi basit görünmekle birlikte, pratikte oldukça zor olabileceği göz ardı edilmemelidir (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 319-320). Operasyonel risklerin yönetimi, hem ne olabileceğini tahmin etmeyi, hem de buna hazır olmayı gerektirmektedir.

Bankalar, bahsi geçen risklere ek olarak çeşitli başka risklerle de karşı karşıyadır. Bunlardan biri yasal risk olup hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yasal çerçevelerdeki değişiklikler veya ilerlemelerden kaynaklanan zorlukları kapsamaktadır (Öker, 2007: 41). Bankaların maruz kaldığı bir diğer risk, itibar riskidir. Güven üzerine inşa edilmiş bir sistem olan bankacılıkta, itibar bir bankanın sahip olacağı en değerli aktiflerden biridir (Şahin, 2014: 169). İtibar riski, faaliyetlerdeki başarısızlıklar veya yasal düzenlemelere uygun davranılmaması sonucunda yaşanan güven azalması ya da itibar zedelenmesi ile meydana gelebilecek kaybı ifade etmektedir (Özşahin Koç ve Uzun, 2020: 504-505). Ülke riski ise bazı yabancı borçluların, kendileri ödemeye isteksiz oldukları için değil, ülke yönetiminin onlara bunu yapmalarını yasaklaması nedeniyle kredilerini geri ödeyememesinden kaynaklanan riski ifade etmektedir (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 317). Bankacılık sisteminde riskler, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ve her dönemde kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkabileceğinden, önemli olan, risklerin doğru bir şekilde tanımlanması ve etkili bir biçimde yönetilmesidir (Yıldırım, 2017: 91). Etkili bir risk yönetimi, finansal kurumların özellikle de bankaların finansal istikrarına katkıda bulunan önemli bir bileşen olarak görülmektedir.

3.3.5. Bankacılık İstikrarının Ölçülmesi

Mevcut durumda, finansal istikrarı veya bankacılık istikrarını ölçmeye yönelik geniş çapta kabul gören bir ölçü, nicelik veya zaman serisi bulunmamaktadır (Segoviano ve Goodhart, 2009: 4). Bu nedenle, bu kısımda bankacılık sistemi istikrarına ilişkin ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılan ölçütler incelenmektedir.

Ampirik çalışmalarda, bireysel banka düzeyinde istikrarın ölçüsü olarak Z-skorunun yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (örneğin Laeven ve Levine, 2009; Demirgüç-Kunt ve Huizinga, 2010; Houston, Lin, Lin ve Ma, 2010; Čihák ve Hesse, 2010; Beck, Demirgüç-Kunt ve Merrouche, 2013; Dong, Meng, Firth ve Hou, 2014; Caiazza, Cotugno, Fiordelisi ve Stefanelli, 2018; Kabir, Worthington ve Gupta, 2015; Albaity, Mallek ve Noman, 2019; Poshakwale, Aghanya ve Agarwal, 2020; Hafeez, Li, Kabir ve Tripe, 2022).

Roy (1952)'un çalışması üzerine inşa edilmiş olan, daha sonra Boyd ve Graham (1986), Hannan ve Hanweck (1988) ve Boyd, Graham ve Hewitt (1993) tarafından geliştirilen Z-skoru, akademik çalışmalarda banka iflas riskinin köklü bir göstergesi olarak kullanılmakta olup hesaplamasının göreceli basitliği açısından avantajlıdır (Hafeez, Li, Kabir ve Tripe, 2022: 1). Z-skoru, kârlılık, kaldıraç ve oynaklığın muhasebe ölçümlerine dayanmakta (Beck, Demirgüç-Kunt ve Merrouche, 2013: 437) olup aktif kârlılık oranı (kârlılık) ve özkaynakların toplam aktiflere oranı (kaldıraç) toplamının, aktif kârlılık oranının standart sapması (oynaklık)'na bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Bkz. Denklem 3.1.) (Laeven ve Levine, 2009: 262; Demirgüç-Kunt ve Huizinga, 2010: 633; Čihák ve Hesse, 2010: 99; Houston ve diğerleri, 2010: 490; Fang, Hasan ve Marton, 2014: 166).

$$Z_{i,t} = \frac{ROA_{i,t} + (E/A)_{i,t}}{\sigma(ROA)_{i,t}} \quad (3.1.)$$

Denklem 3.1.'de i ve t alt simgeleri sırasıyla finansal kurumu ve dönemi temsil etmektedir. ROA, aktif kârlılık oranını; E/A, özkaynakların toplam aktiflere oranını; $\sigma(ROA)$ ise, aktif kârlılık oranının standart sapmasını ifade etmektedir. Denklem 3.1.'de yer alan hesaplamadan da anlaşılacağı üzere, aktif kârlılık oranı ve aktiflerin finansmanında kullanılan özkaynakların oranı arttıkça, Z-skoru yükselmekte; kârlılığın oynaklığı arttıkça ise Z-skoru düşmektedir. Dolayısıyla, daha yüksek bir Z-skoru, finansal istikrarın yüksek olduğunu ve riskin düşük olduğunu göstermektedir (Laeven ve Levine, 2009: 262; Čihák ve Hesse, 2010: 113; Demirgüç-Kunt ve Huizinga, 2010: 633; Beck, Demirgüç-Kunt ve Merrouche, 2013: 437; Dong ve diğerleri, 2014: 123; Fang, Hasan ve Marton, 2014: 166; Caiazza ve diğerleri, 2018: 150; Pino ve Sharma, 2019: 263-264; Saif-Alyousfi, Saha ve Md-Rus, 2020: 6; Koca ve Öner Kaya, 2024: 135).

Z-skorunun, daha önce de belirtildiği üzere, hesaplanmasının göreceli basitliği ve sadece muhasebe bilgileri kullanılarak hesaplanabilmesi, önemli avantajları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, güvenilirliğinin, temel alınan muhasebe ve denetim çerçevesinin kalitesine bağlı olması ve muhasebeye dayalı bir ölçünün sistemik riski kapsamaması nedeniyle, makro ihtiyati izleme kapsamında sınırlamalarının olması, Z-skorunun dezavantajları olarak değerlendirilmektedir (Moreno, Parrado-Martínez ve Trujillo-Ponce, 2022: 35).

Bankacılık literatüründe banka istikrarını ölçmek üzere Z-skoru yanı sıra takipteki krediler oranı (non-performing loans, NPL), temerrüde uzaklık, aktif kârlılığının ve özkaynak kârlılığının standart sapması (sırasıyla $\sigma(\text{ROA})$ ve $\sigma(\text{ROE})$), kredi/mevduat oranı gibi ölçütlerin de kullanıldığı görülmektedir. Daha yüksek bir Z-skoru, daha yüksek banka istikrarı anlamına gelirken, daha yüksek bir $\sigma(\text{ROA})$, $\sigma(\text{ROE})$ ve NPL, daha düşük banka istikrarını göstermektedir (Phan, Tran ve Iyke, 2022: 2).

Takipteki krediler oranı, ampirik çalışmalarda banka istikrarının bir göstergesi olarak kullanılmaktadır (Beck, 2008; Berger, Klapper ve Turk-Ariss, 2009; Jiménez, Lopez ve Saurina, 2013; Fang ve diğerleri, 2014; Berger, Imbierowicz ve Rauch, 2016; Poshakwale ve diğerleri, 2020; Saif-Alyousfi ve diğerleri, 2020; Phan ve diğerleri, 2022). Bu oranın, bazı çalışmalarda takipteki kredilerin toplam aktiflere, bazı çalışmalarda takipteki kredilerin toplam kredilere ve bazı çalışmalarda ise takipteki kredilerin özkaynaklara bölünmesi ile hesaplandığı görülmektedir. Takipteki krediler oranının yüksek olması, bankanın daha fazla risk üstlendiğini (Berger ve diğerleri, 2009: 105; Poshakwale ve diğerleri, 2020: 6) ve kredi portföyünün kalitesinin düşük olduğunu göstermektedir (Chiaramonte, Liu, Poli ve Zhou, 2016: 340). Genel banka riskini ölçen Z-skorundan farklı olarak takipteki krediler oranı kredi riskine odaklanmaktadır (Beck, 2008; Berger ve diğerleri, 2009: 102).

Ampirik çalışmalarda banka istikrarının göstergesi olarak kullanılan bir diğer gösterge, temerrüde uzaklıktır (Zhang, Xie, Lu ve Zhang, 2016; Pathan, Haq, Faff ve Seymour, 2021). Bankanın borcunu ödemedi temerrüde düşme olasılığını ölçen temerrüde uzaklık (Pathan, Haq, Faff ve Seymour, 2021: 5), Z-skoruna benzer bir şekilde, banka istikrarı ile pozitif ilişkilidir (Zhang, Xie, Lu ve Zhang, 2016: 250).

Aktif kârlılığının ve özkaynak kârlılığının standart sapmasının da muhasebe verilerine dayalı risk ölçüleri olarak banka istikrarını ölçmek üzere literatürde kullanıldığı

görülmektedir (Lepetit, Nys, Rous ve Tarazi, 2008; Fang ve diğerleri, 2014; Saif-Alyousfi ve diğerleri, 2020; Phan ve diğerleri, 2022). Ayrıca bazı çalışmalarda riske göre düzeltilmiş aktif kârlılığı ($ROA/\sigma(ROA)$) ve riske göre düzeltilmiş özkaynaklar/toplam aktifler oranı ($(E/A)/\sigma(ROA)$) da banka istikrarını ölçmek üzere kullanılmaktadır (Adusei, 2015; Ibrahim ve Rizvi, 2017). $ROA/\sigma(ROA)$, aktif kârlılığının, aktif kârlılığının standart sapmasına bölünmesi ile hesaplanırken; $(E/A)/\sigma(ROA)$ ise özkaynakların toplam aktiflere oranının aktif kârlılığının standart sapmasına bölünmesi ile hesaplanmaktadır.

Bir bankanın mevduatlarının krediye dönüşüm oranını ifade eden kredi/mevduat oranı da, çalışmalarda banka istikrarını değerlendirmek amacıyla kullanılan göstergelerden biridir (Petrovska ve Mihajlovska, 2013; Elbadry, 2018; Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary, 2019; Raji, 2021). Ayrıca söz konusu oran, bankaların ana faaliyetine ilişkin en önemli performans göstergelerinden birisi olarak da değerlendirilmektedir (Hazar ve Babuşcu, 2013: 103). Kredi/mevduat oranı, bir bankanın kredi verme kapasitesini ve bu kredileri finanse edebilme yeteneğini göstermektedir. Bir bankanın kredi portföyünün mevduat tabanına oranını gösteren ve bankaların kredi riski yönetimi ile likidite durumunu anlamak için kullanılan bu oranın yüksek olması, bankanın riskli kredi politikaları benimsediği anlamına gelebilmekte ve bu durum banka istikrarını negatif yönde etkileyebilmektedir. Yüksek bir kredi/mevduat oranı, bankanın kredi portföyünü finanse etmek için daha fazla sermayeye ihtiyaç duymasına neden olabilmektedir. Öte yandan, kredi/mevduat oranının düşük olması, bankanın kredi verme kapasitesinin sınırlı olduğu ve mevduat tabanının yeterli olmadığı şeklinde değerlendirilebilmektedir. Sonuç olarak kredi/mevduat oranı, bankacılık istikrarını değerlendirmede önemli bir göstergedir. Dengeli bir kredi/mevduat oranı, bankanın sağlıklı bir şekilde faaliyet gösterdiği ve kredi portföyünü sürdürülebilir bir şekilde finanse edebildiği şeklinde yorumlanabilir.

4. FİNANSAL İÇERME, FİNANSAL ETKİNLİK VE FİNANSAL İSTİKRAR İLİŞKİSİ: AMPİRİK ANALİZ

Türk bankacılık sektöründe finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkinin ampirik olarak araştırılmasının amaçlandığı çalışmanın bu bölümünde öncelikle literatür incelemesine, araştırmada kullanılan veri setine ve verilerin temin edildiği kaynaklara yer verilmektedir. Ardından finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endekslerinin oluşturulmasında kullanılan değişkenler ve araştırmanın yöntemi açıklanmaktadır. Son olarak mevduat bankaları için yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgular ele alınmakta ve yorumlanmaktadır.

4.1. Literatür İncelemesi ve Hipotezler

Bu kısımda, finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkileri araştıran mevcut çalışmalar incelenmektedir.

4.1.1. Finansal İçerme ile Finansal Etkinlik İlişkisi

Finansal içerme son yıllarda politika yapıcılar, araştırmacılar ve diğer paydaşlar arasında büyük ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Artan bu ilgi, finansal hizmetlere erişimin aşırı yoksulluğun azaltılmasında, paylaşılan refahın artırılmasında ve kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesinde kritik bir role sahip olduğunun giderek daha fazla kabul edildiğini, yani ekonomik ve sosyal kalkınma için finansal içermenin öneminin daha iyi anlaşıldığını göstermektedir (World Bank, 2014: 1).

Mevcut literatüre bakıldığında, finansal içermeyi konu alan çok sayıda çalışma olduğu, bu çalışmalar arasında ise finansal içermeyi ölçmeye (Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2012; Gupte, Venkataramani ve Gupta, 2012; Yorulmaz, 2013; Sha'ban, Girardone ve Sarkisyan, 2019; Nguyen, 2021) ve finansal içermenin belirleyicilerini araştırmaya (Zins ve Weill, 2016; Soumaré, Tchana ve Kengne, 2016; Uddin, Chowdhury ve Islam, 2017; Karakuş, 2020; Eldomiaty, Hammam ve El Bakry, 2020; Zor ve Yılmaz Küçük, 2020; Bekele, 2022) yönelik çalışmaların ön plana çıktığı görülmektedir. Finansal içerme literatüründe önemli bir yer tutan bir diğer konu ise finansal içerme ile ekonomik kalkınma, yoksulluk, finansal gelişme gibi faktörler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalardır (Sarma ve Pais, 2011; Yorulmaz, 2013; Kim, Yu ve Hassan,

2018; Li, 2018; Van, Vo, Nguyen ve Vo, 2019; Bozkurt ve Karakuş, 2020; Khan, Khan, Sayal ve Khan, 2022; Lenka, 2022; Khan, Zafar, Okunlola, Zoltan ve Robert, 2022; Kevser, Çalış ve Sakarya, 2022; Adedokun ve Ağa, 2023; Jima ve Makoni, 2023).

Mevcut durumda, finansal içirme ile finansal etkinlik/finansal performans/kârlılık arasındaki ilişkileri araştıran az sayıda ampirik çalışma yürütüldüğü, ancak son yıllarda söz konusu literatürün de hızla büyüdüğü görülmektedir. Bu durum finansal içirme ve finansal etkinlik verilerinin kıtlığı ve nispeten yeni olmasından kaynaklanmaktadır (Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary, 2019: 313). Finansal içirme ile finansal etkinlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar arasında finansal içermenin finansal etkinliği pozitif yönde etkilediğini (Vo ve Nguyen, 2021; Khan ve diğerleri, 2022; Kharabsheh ve Gharaibeh, 2023) ortaya koyan çalışmalar yanısıra finansal içermenin finansal etkinliği negatif yönde etkilediğine dair bulgular elde eden çalışmalar da (Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary, 2019; Yakubu ve Musah, 2022; Nasir, Yusoff, Ibrahim, Saraih ve Salleh, 2023) bulunmaktadır.

Asya'daki gelişmekte olan piyasalarda 2008-2017 dönemi için 1507 bankadan oluşan bir örnekleme temel bileşen analizini ve dinamik genelleştirilmiş momentler yöntemini uygulayarak Vo ve Nguyen (2021), finansal içermenin Asya bölgesinde banka performansına pozitif ve anlamlı katkı sağladığına dair sonuçlar elde etmişlerdir. Çalışmada banka performansı aktif kârlılığı ile temsil edilmiş, finansal içirme endeksi ise, finansal ürün ve hizmetlerin yaygınlığı ve kullanımı olmak üzere iki gruba ayrılabilen dört alt endeks kullanılarak tahmin edilmiştir. Khan ve diğerleri (2022), G20 ülkelerinde faaliyet gösteren bankaların 2004-2017 dönemini kapsayan verilerini kullanarak finansal içermenin finansal sürdürülebilirlik, finansal etkinlik, gayri safi yurtiçi hasıla ve insani kalkınma üzerindeki etkisini incelemiştir. Temel bileşen analizi ve ARDL modelinin kullanıldığı çalışmada, finansal içermenin uzun vadede finansal etkinliği pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca finansal içermenin finansal sürdürülebilirlik, yoksulluk ve ekonomik büyümeye de uzun dönemde etki ettiği tespit edilmiştir. 2011-2018 yıllık verilerine dayanarak, finansal içermenin Ürdün ticari bankalarının etkinliği ve performansı üzerinde bir etkisi olup olmadığını belirlemeyi amaçlayan Kharabsheh ve Gharaibeh (2023), banka etkinliğini diğer faaliyet giderleri, diğer faaliyet gelirleri ve net faiz gelirleri; banka

performansını ise aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı ile ölçmüştür. Sabit ve rassal etki modellerine dayalı panel verilerinin kullanıldığı çalışmada, bulgular finansal içermenin bankanın net faiz gelirleri ile ölçülen etkinliği üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, ancak bankanın diğer faaliyet giderleriyle ölçülen etkinliğini negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Banka performansı açısından ise, finansal içermenin iki ölçütü de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, çalışmada finansal içermenin bankanın performansını ve net faiz geliri açısından etkinliğini pozitif yönde etkilediği için faydalı olduğu ifade edilmektedir.

Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019) tarafından 31 Asya ülkesi için 2004-2016 yılları arasını kapsayan veriler kullanılarak yapılan çalışmada, finansal içermenin finansal etkinlik ve finansal sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi incelenmiş ve artan finansal içermenin finansal etkinliği negatif yönde etkilerken finansal sürdürülebilirliği pozitif yönde etkilediğine dair ampirik kanıtlar elde edilmiştir. Ayrıca farklı gelir seviyelerine sahip ülkeler için yapılan analizlerde de, tüm örneklem için elde edilen bulgulara benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışma neticesinde, finansal olarak kapsayıcı bir ekonomi elde etmeyi amaçlayan politika önlemlerinin bankacılık sektörünün kârlılığını iyileştirmeyi amaçlayan politikaları kapsamaması gerektiği, başka bir ifadeyle finansal içermeyi teşvik etme stratejilerinin, kârlılığı artırma politikalarıyla birlikte hareket etmesi gerektiği öne sürülmüştür. 2000-2017 döneminde Sahra Altı Afrika'da finansal içermenin banka kârlılığı üzerindeki etkisini inceleyen Yakubu ve Musah (2022), finansal içermenin farklı alt göstergelerini kullanarak finansal içirme endeksi oluşturmak için temel bileşen analizinden faydalanmıştır. GMM tekniğinin uygulanmasıyla elde edilen sonuçlar, finansal içermenin Sahra Altı Afrika'da, özellikle de küresel mali kriz sonrası dönemde aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı ile ölçülen banka kârlılığını negatif yönde etkilediğini göstermiştir. 2003-2017 yılları arasındaki verileri kullanarak Malezya, Tayland, Singapur, Endonezya ve Filipinler'den oluşan beş (5) Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) ülkesinde finansal içermenin finansal verimlilik ve finansal sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştıran Nasir ve diğerleri (2023) de, finansal içermenin finansal etkinlik üzerinde negatif bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Diğer yandan, araştırma sonuçları, finansal içermenin finansal sürdürülebilirlik üzerinde pozitif bir etkisinin varlığını göstermiştir.

Mevcut literatür göz önünde bulundurularak çalışmada Türk bankacılık sektöründe finansal içerme ile finansal etkinlik ilişkisine dair test edilen hipotez aşağıdaki gibidir:

H1. Mevduat bankaları için hesaplanan finansal içerme endeksi ile finansal etkinlik endeksi arasında ilişki vardır.

4.1.2. Finansal Etkinlik ile Finansal İstikrar İlişkisi

Finans teorisinin temel taşlarından biri, risk ve kârlılık arasındaki pozitif ilişkidir (Fletcher, 2000: 244; Nickel ve Rodriguez, 2002: 1). Bu ilişki esas olarak riskten kaçınan bir tutumdan kaynaklanmaktadır; aynı beklenen getiri seviyesinde daha az riske sahip yatırımlar tercih edilecektir (Nickel ve Rodriguez, 2002: 1, 3). Buna göre, yatırımcılar sadece daha yüksek getiri elde ederlerse daha yüksek riski kabul edeceklerdir.

Bankacılık literatüründe ise kârlılık ile risk arasındaki ilişkiye dair elde edilen farklı bulgular bulunmaktadır. Bankacılıkta, geleneksel yaklaşıma göre daha yüksek finansal istikrar (daha yüksek sermaye, daha düşük risk) daha düşük kârlılık ile ilişkilidir. Çünkü, artan finansal sağlamlık (daha yüksek bir sermaye-varlık oranı), özkaynak üzerindeki riski azaltma ve böylelikle yatırımcıların beklediği özkaynak getirisini düşürme eğilimindedir (Berger, 1995: 432). Dolayısıyla kârlılık ve risk ilişkisi ile ilgili olarak bazı araştırmacılar, yüksek kârlılığın bankaların daha az risk almasına neden olabileceğini ifade etmektedir (Keeley, 1990; Berger, Klapper ve Turk-Ariss, 2009). Bankanın kârlılığı nispeten yüksek olduğunda, banka yönetimi hissedarların beklentilerini zaten karşıladıkları için riskten kaçınma eğiliminde olacaktır. Riskten kaçınan karar vericiler, yalnızca daha yüksek beklenen kârlılık sunması durumunda riskli alternatifleri tercih edecektir (Nickel ve Rodriguez, 2002: 3; Eling, Jia ve Schaper, 2022: 327). Dolayısıyla, karar vericilerin söz konusu riskten kaçınma tutumu, risk ve kârlılık arasındaki pozitif ilişkiye neden olmaktadır.

Ancak bankacılık sektöründe kârlılık ile risk arasındaki ilişkiye dair mevcut literatürde elde edilen farklı bulgular da bulunmaktadır. Berger (1995), 1980'lerin ortalarından sonlarına kadar ABD bankacılık sektöründe sermaye ile kârlılık arasında güçlü bir pozitif ilişki (yani risk ile kârlılık arasındaki negatif bir ilişki) olduğuna ve her bir değişkenin diğerinin pozitif Granger nedeni olduğuna dair kanıtlar elde etmiştir. Bu ilişkiyi de, bankaların kârlarını ek sermaye olarak tuttuklarını belirterek açıklamıştır (Berger, 1995: 454). Bu açıklama, yöneticilerin yatırım fırsatlarını finanse etmek için

borç ve dış sermaye yerine elde tutulan kazançları tercih ettiğini ifade eden Hiyerarşi Teorisi ile uyumludur (Eling, Jia ve Schaper, 2022: 326-327).

Banka kârlılığının finansal istikrarı hem teorik hem de ampirik açıdan nasıl etkilediğini analiz eden Xu, Hu ve Das (2019), ilk olarak banka kârlılığı ile finansal istikrar arasındaki ilişkinin teorik bir modelini geliştirmiş, daha sonra ise banka risklerinin ve kârlılığının ampirik belirleyicilerini ve banka kârlılığının düzeyinin ve kaynağının 2004'ten 2017'ye kadar 431 halka açık banka için riskleri nasıl etkilediğini incelemek için panel regresyon analizi uygulamıştır. Analiz bulguları, kârlılığın hem bir bankanın sistemik riske katkısı hem de kendine özgü riski ile negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, çalışmada bankaların kârlılıkları arttıkça, risk alma davranışına girmeye daha az istekli oldukları; bireysel banka düzeyinde daha az risk almaları durumunda ise sistemik risk katkılarının da azaldığı ifade edilmektedir.

Bankacılıkta kârlılık ve risk ilişkisi ile ilgili olarak bazı araştırmacılar ise yüksek kârlılığın kaldıraç üzerindeki baskıyı azaltarak daha fazla risk almaya yol açabileceğini belirtmektedir. (Xu, Hu ve Das, 2019: 4). Martynova, Ratnovski ve Vlahu (2015: 4, 26), kârlı bir ana faaliyetin bankaların daha fazla borç almasını ve yan faaliyetlerde daha büyük ölçekli riskler üstlenmesini sağladığını, başka bir ifadeyle, yüksek kârlılığın, bir bankanın daha fazla borç almasına ve daha büyük ölçekte yan yatırımlara girmesine olanak tanıdığını ifade etmektedir.

Alber (2017) tarafından yapılan araştırma, 2005-2014 yılları arasında MENA bölgesindeki 12 ülkede bankacılık etkinliği ve finansal istikrar arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Sabit etki modeline göre panel veri analizini kullanan çalışma sonuçları, bankacılık etkinliği ve finansal istikrar arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, çalışmada, finansal açıdan etkin bankaların risk yönetimini daha etkili bir şekilde yapabildiği ve bu nedenle finansal krizlere karşı daha dirençli olduğu; finansal istikrarın ise bankaların etkin çalışması için elverişli bir ortam sağladığı, bu durumun bankaların operasyonel performanslarını iyileştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. 2000-2019 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankaların finansal sağlıkla değişkenleri ile banka kârlılığı arasındaki ilişkiyi araştıran Arzova ve Şahin (2023) ise, banka performansını temsil etmek üzere aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığını kullanmıştır. Sermaye yeterliliği oranı ve sorunlu krediler ise modellerde finansal sağlıkla değişkenleri olarak yer almıştır. Granger

nedensellik testi sonuçları sermaye yeterliliği oranının banka kârlılığı ile karşılıklı olarak nedensellik ilişkisine sahip olduğunu göstermiştir.

Literatür incelemesine dayanarak Türk bankacılık sektöründe finansal etkinlik ile finansal istikrar ilişkisine dair aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2. Mevduat bankaları için hesaplanan finansal etkinlik endeksi ile finansal istikrar endeksi arasında ilişki vardır.

4.1.3. Finansal İstikrar ile Finansal İçerme İlişkisi

Finansal içermenin amacı, bankacılık hizmetlerinin dışında kalan kesimi finansal sisteme çekerek, tasarruflardan ödemelere, transferlerden krediye kadar uzanan finansal hizmetlere erişme fırsatına sahip olmalarını sağlamaktır (Hannig ve Jansen, 2010: 1). Finansal içerme, günümüzde ekonomik ve finansal kalkınma hedeflerine beklenen katkısı nedeniyle küresel ve ulusal düzeydeki politika yapıcılar tarafından önemli bir kalkınma önceliği olarak görülmektedir. Benzer şekilde, sağlam bir finansal sistem ekonomik büyümenin temel taşlarından biri olduğundan, finansal istikrar yaygın olarak kabul görmüş bir kamu hedefidir (Hannig ve Jansen, 2010: 21). Özellikle küresel mali krizin ardından, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte finansal istikrarı artırmanın önemi, düzenleyici ve denetleyici otoritelerin dikkat çektiği önemli bir ilgi konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla, uluslararası ve ulusal politika yapıcılar hem finansal istikrara hem de finansal içermeye yüksek öncelik vermektedir (Damane ve Ho, 2024: 1). Bu durum, finansal içerme ve finansal istikrarın birbirini tamamlayıp tamamlamadığı, özellikle de finansal içermenin finansal istikrarı teşvik edip etmediği sorununu gündeme getirmektedir (Pham ve Doan, 2020: 47).

Mevcut literatür incelendiğinde finansal istikrar/sağlamlık/sürdürülebilirlik ile finansal içerme ilişkisini inceleyen bir dizi ampirik çalışma yapıldığı ve bu çalışmalarda finansal içermenin finansal istikrarı hem pozitif hem de negatif şekillerde etkileyebildiği ileri sürülmüştür. Finansal içermenin finansal istikrarı pozitif yönde etkilediği görüşünü destekleyen ampirik çalışmalar arasında Han ve Melecky (2013), Morgan ve Pontines (2014), Neaime ve Gayssset (2018), Siddik ve Kabiraj (2018), Al-Smadi (2018), Ahamed ve Mallick (2019), Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019), Pham ve Doan (2020), Danisman ve Tarazi (2020), Feghali, Mora ve Nassif (2021), Vo, Nguyen ve Van (2021), Matsebula ve Sheefeni (2022), Khan ve Khan (2023), Jima ve Makoni (2023) ve Elgharib (2024) yer almaktadır. Finansal içermenin finansal

istikrarı negatif yönde etkilediğine dair bulgular elde eden ampirik çalışmalar arasında ise Ahamed ve Mallick (2019), López ve Winkler (2019), Danisman ve Tarazi (2020), Barik ve Pradhan (2021), Feghali, Mora ve Nassif (2021), Matsebula ve Sheefeni (2022) ve Elgharib (2024) bulunmaktadır.

Han ve Melecky (2013), 2008 krizinden önce banka mevduatlarına daha geniş erişim ile küresel finansal kriz döneminde banka mevduatı büyümesi arasındaki ilişkiye odaklandığı çalışmada, finansal içermenin, bankacılık sisteminin istikrarını nasıl etkilediğini ve ekonomik krizlerin etkilerini hafifletmede nasıl yardımcı olabileceğini araştırmıştır. Bu çalışmaya göre finansal içirme, daha geniş bir nüfusun finansal hizmetlere erişimini sağlamakta, bu durum bankacılık sektöründe daha dengeli bir mevduat tabanı oluşturmakta ve daha geniş mevduat tabanı, bankaların likidite risklerini azaltarak finansal sistemin istikrarını artırabilmektedir. Han ve Melecky (2013), finansal içermenin finansal istikrar için önemli bir faktör olduğunu; banka mevduatlarına erişimin, özellikle kriz dönemlerinde, finansal sistemin sağlamlığını ve güvenilirliğini artırabileceğini ifade etmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, çalışmada, finansal içermeyi teşvik eden politikaların, ekonomik krizlerin olumsuz etkilerini hafifletmede ve finansal istikrarı sağlamada önemli bir rol oynayabileceği vurgulanmaktadır. Morgan ve Pontines (2014) finansal istikrar ölçütü olarak banka Z-skorları ve takipteki kredileri, finansal içirme ölçütü olarak ise aralarında küçük ve orta ölçekli işletme (KOBİ)'lere verilen kredilerin de bulunduğu finansal içermeye dair bir dizi ölçütü kullandıkları çalışmalarında, KOBİ'lere verilen kredilerin artan payının, takipteki kredileri ve finansal kuruluşların temerrüde düşme olasılığını azaltarak finansal istikrara katkı sağladığına dair bazı kanıtlar elde etmişlerdir.

2002-2015 dönemi için sekiz Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa, MENA) ülkesinden oluşan bir örneklem kullanarak Neaime ve Gaysset (2018), finansal içermenin gelir eşitsizliği, yoksulluk ve finansal istikrar üzerindeki etkisini araştırmış ve finansal içermenin finansal istikrarı pozitif yönde etkilediğine dair ampirik kanıtlar elde etmiştir. Finansal içermenin gelir eşitsizliğini azalttığı, ancak yoksulluk üzerinde bir etkisi bulunmadığı da araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır. MENA bölgesindeki sekiz ülkeye ait 2009'dan 2021'e kadar olan dönemi kapsayan panel verilerin kullanıldığı bir başka çalışmada Elgharib (2024), finansal içirme ve finansal gelişmenin finansal istikrar üzerindeki etkisini araştırmış ve

finansal içermenin finansal istikrar üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca elde edilen bulgular, finansal gelişmenin de finansal istikrarı desteklediğini, ancak bu etkinin ülkelerin finansal altyapılarına ve düzenleyici çerçevelerine bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna göre, düşük finansal gelişmişliğe sahip ülkelerde finansal içermenin finansal istikrarın artmasına ve enflasyonun azalmasına; buna karşılık yüksek finansal gelişme gösteren ülkelerde, artan finansal içermenin, uzun vadede artan finansal istikrarsızlığa ve enflasyona yol açacağı tespit edilmiştir. Güney Afrika’da finansal katılım ile finansal istikrar arasındaki ilişkiyi 2004-2020 dönemi için inceleyen Matsebula ve Sheefeni (2022) de, finansal içirme düzeyinin daha yüksek olmasının, finansal içirme girişiminin türüne bağlı olarak, finansal istikrarı pozitif ya da negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

2004-2012 döneminde 86 ülkede bulunan 2635 bankadan oluşan uluslararası bir örneklem kullanarak Ahamed ve Mallick (2019), daha yüksek düzeyde finansal içermenin banka istikrarının artmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada, içirme ile istikrar arasındaki pozitif ilişkinin özellikle daha yüksek müşteri mevduatı finansman payına ve bankacılık hizmetleri sağlamanın daha düşük marjinal maliyetlerine sahip olan bankalarla ve ayrıca daha güçlü kurumsal kaliteye sahip ülkelerde faaliyet gösteren bankalarla daha belirgin olduğu ifade edilmiştir. Finansal içermenin Avrupa bankacılık sisteminin istikrarını nasıl etkilediğini araştıran Danisman ve Tarazi (2020)’nin 28 AB ülkesindeki 4.168 bankadan oluşan bir örneklem kullanarak elde ettiği bulgular ise, finansal içermenin topluma sağladığı faydaların ötesinde, Avrupa finansal sisteminin istikrarı için de faydalı olduğunu göstermiştir. Söz konusu pozitif etkinin esas olarak genç, eğitimsiz, işsiz ve kırsal alanlarda yaşayan dezavantajlı yetişkinlerin hedeflenmesinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, finansal içermenin banka istikrarı üzerindeki etkisinin, hedeflenen dezavantajlı kişilerin özelliklerine göre değişiklik gösterdiği ifade edilmektedir.

2008-2017 döneminde Asya bölgesinde yer alan 3.071 banka verisini kullanarak Vo, Nguyen ve Van (2021), finansal içirme ile finansal istikrar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçları bankacılık tesislerine erişim sağlamanın sağladığı daha yüksek düzeydeki finansal erişimin bankacılık sektöründe istikrara pozitif yönde etki

ettiğini ve daha fazla banka dayanıklılığına yol açtığını göstermiştir. Çalışmada finansal içermenin, bankaların gelirlerini artırmalarına, maliyetlerini düşürmelerine ve pazar paylarını genişletmelerine olanak sağlayabileceği ifade edilmektedir. Sahra Altı Afrika’da finansal içirme, finansal istikrar ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkileri araştırdıkları çalışmalarında, Jima ve Makoni (2023), 26 seçilmiş Sahra Altı Afrika ülkesinin 2000-2020 yılları arasındaki verilerini kullanmışlar ve finansal içirme için bir bileşik endeks oluşturmak üzere temel bileşen analizi uygulanmışlardır. Elde edilen bulgular, finansal içirme, finansal istikrar ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun vadeli ilişkiler olduğunu göstermiş; Granger nedensellik testleri ise, bu değişkenlerin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu gösteren ayrı iki yönlü ve ortak tek yönlü nedensellikler olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma sonucunda, politika yapıcılarının ve düzenleyicilerin finansal içermeyi teşvik eden politika ve stratejileri geliştirirken ve uygularken bütünsel bir yaklaşımı izlemeleri gerektiği ifade edilmiştir.

Finansal içermenin finansal istikrarı pozitif yönde etkileyebileceği yollar, Damane ve Ho (2024: 6) tarafından, finansal kurumların fon kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve daha geniş yelpazede ekonomik aktörlerin katılımının sağlanmasıyla daha dayanıklı bir ekonomi, tasarruf aracılığının kapsamının ve etkinliğinin genişletilmesi, hanehalklarının karşı karşıya kaldıkları çeşitli zayıflıklara karşı daha dirençli hale gelmelerini sağlayacak yollar sağlanması, bankacılık sistemine daha fazla güven duyulmasının teşvik edilmesiyle finansal krizler sırasında bile sorumlu bir şekilde tasarruf etme ve borçlanma eğilimi, para politikası etkinliğinin artırılması için informal sektörün varlığının sınırlandırılması, terör ve kara para aklamayla mücadele yasalarının etkin bir şekilde uygulanmasına yardımcı olunması ve hem sosyal hem de siyasal istikrarı artırmak için gelir eşitsizliğini azaltılması olarak derlenmiştir. Literatüre dayalı olarak finansal içermeye bağlı finansal istikrarsızlık risklerinin ise düşük gelirli grupların finansal sisteme daha fazla dahil olmasının neden olabileceği yüksek işlem ve bilgi maliyetleri ile etkinsizlik durumu, bilgi asimetritlerinin artması, yerel odaklı finansal kurumların yetersiz yönetişime, gevşek düzenlemelere, denetim eksikliğine ve yüksek coğrafi yoğunluğa sahip olmaları durumunda krizlere karşı daha duyarlı hale gelmeleri ve düzenleme veya denetim eksikliği nedeniyle yeni riskler yaratarak finansal istikrarı riske atan finansal ürün geliştirmeleri ve dış kaynak

kullanım işlemleri kaynaklı olarak ortaya çıkabileceği ileri sürülmektedir (Damane ve Ho, 2024: 7).

İstikrar-içerme ilişkisine ilişkin mevcut çalışmaların elde ettiği bulgular dikkate alındığında, finansal istikrarın, finansal içermeyen pozitif veya negatif yönde etkilenebileceği anlaşılmakta; bu noktada finansal içerme ve istikrar hedeflerini birlikte ele alan, aralarındaki ilişkileri göz önünde bulunduran ve her iki hedefe de aynı anda ilerleyen politikaların benimsenmesi önem taşımaktadır. Literatür incelemesi çerçevesinde, bu çalışmada, Türk bankacılık sektöründe finansal istikrar ile finansal içerme ilişkisine dair test edilen hipotez aşağıda sunulmaktadır:

H3. Mevduat bankaları için hesaplanan finansal istikrar endeksi ile finansal içerme endeksi arasında ilişki vardır.

Türkiye’de mevcut durumda özellikle finansal içerme ile ilgili literatürün yeni ve sınırlı olduğunu ifade etmek mümkündür. Zaman serisi verilerinin eksikliği, bu durumun nedenleri arasında gösterilebilir. Finansal içermeye yönelik politikaların nispeten yeni olması da, çalışmaların sayısının az olmasının bir başka nedeni olarak ifade edilmektedir (Demirguc-Kunt, Klapper ve Singer, 2017). Bu çalışma, Türk bankacılık sektöründe finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endeksleri oluşturarak ve bu endeksler arasında ilişki olup olmadığını ileri ekonometrik tekniklerle araştırarak bu konudaki literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, ampirik analiz için 2010-2022 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren 22 mevduat bankasından oluşan bir örneklem kullanılmaktadır.

4.2. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmada, finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişki mevduat bankalarının 2010:1-2022:4 dönemine ilişkin üçer aylık verileri kullanılarak ampirik olarak incelenmektedir. TBB’nin yayımladığı Bankalarımız 2022 Raporu’na göre, Türkiye’de 2022 yılı sonu itibarıyla 3 kamusal sermayeli mevduat bankası, 8 özel sermayeli mevduat bankası, 3 Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)’na devredilen banka ve 21 yabancı sermayeli banka olmak üzere toplam 35 adet mevduat bankası bulunmaktadır. Yabancı sermayeli mevduat bankalarının 16’sı Türkiye’de kurulmuş olup 5 banka ise Türkiye’de şube açan bankalar niteliğindedir. Türkiye’de şube açan mevduat bankaları ile TMSF’ye devredilen mevduat bankaları araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Veri mevcudiyetine bağlı olarak, özel sermayeli

mevduat bankalarının 7’si, yabancı sermayeli mevduat bankalarının 12’si ve kamusal sermayeli mevduat bankalarının tamamı araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Sonuç olarak, araştırma 22 mevduat bankası için 2010:1-2022:4 dönemini kapsamaktadır. Araştırmaya dahil edilen mevduat bankalarının listesi Tablo 4.1.’de sunulmaktadır.

Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.
Türkiye Halk Bankası A.Ş.
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.

Özel Sermayeli Mevduat Bankaları

Akbank T.A.Ş.
Anadolubank A.Ş.
Şekerbank T.A.Ş.
Turkish Bank A.Ş.
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.
Türkiye İş Bankası A.Ş.
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

Yabancı Sermayeli Bankalar

Alternatifbank A.Ş.
Arap Türk Bankası A.Ş.
Burgan Bank A.Ş.
Citibank A.Ş.
Denizbank A.Ş.
Deutsche Bank A.Ş.
HSBC Bank A.Ş.
ICBC Turkey Bank A.Ş.
ING Bank A.Ş.
QNB Finansbank A.Ş.
Turkland Bank A.Ş.
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.

Tablo 4.1. Araştırmaya dâhil edilen mevduat bankaları

Finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endekslerini oluşturmak için çalışmada dokuz değişken kullanılmaktadır. Söz konusu değişkenler ilgili literatüre dayalı olarak belirlenmiş ve veri mevcudiyetine bağlı olarak seçilmiştir. Finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endekslerini oluşturmak için seçilen değişkenlerin listesi Tablo 4.2.’de sunulmaktadır. Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin veriler, kamuya açık veriler olup Türkiye Bankalar Birliği’nin TBB Veri Sistemi’den elde edilmiştir (TBB, 2023).

Değişkenler	Endeksler	Veri Kaynağı	Gözlem Sayısı
Özkaynak Kârlılığı (ROE)	Etkinlik	TBB Veri Sistemi	1144
Aktif Kârlılığı (ROA)	Etkinlik	TBB Veri Sistemi	1144
Net Faiz Marjı (NIM)	Etkinlik	TBB Veri Sistemi	1144
Toplam Kredi Miktarı	İçerme	TBB Veri Sistemi	1144
Toplam Mevduat Sayısı	İçerme	TBB Veri Sistemi	1144
Şube Sayısı	İçerme	TBB Veri Sistemi	1144
Çalışan Sayısı	İçerme	TBB Veri Sistemi	1144
Banka Z-Skoru	İstikrar	TBB Veri Sistemi	1144
Toplam Krediler/Toplam Mevduat	İstikrar	TBB Veri Sistemi	1144

Tablo 5.2. Endekslerin oluşturulmasında kullanılan değişkenler

Bankaların finansal etkinliklerini ölçmek için genel olarak kullanılan üç temel değişken bulunmaktadır. Bunlar; özkaynak kârlılığı (ROE), aktif kârlılığı (ROA) ve net faiz marjı (NIM)'dir. Çalışmada, Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019) ile Khan ve diğerleri (2022) takip edilerek finansal etkinlik endeksini oluşturmak üzere özkaynak kârlılığı, aktif kârlılığı ve net faiz marjı değişkenleri kullanılmaktadır.

Özkaynak kârlılığının yüksek olması, özkaynakların daha verimli bir şekilde kullanıldığını göstermekte ve şirketin finansal sağlığını ve etkinliğini pozitif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla özkaynak kârlılığı arttıkça, finansal etkinlik endeksinin pozitif yönde etkilenmesi beklenmektedir. Özkaynak kârlılığı, bankaların finansal performansını ya da etkinliğini ölçmek amacıyla literatürde yaygın bir şekilde kullanılan değişkenlerden biridir (Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary, 2019; Khan ve diğerleri, 2022; Issaka Jajah, Anarfo ve Aveh, 2022).

Finansal etkinlik endeksini oluşturmak üzere çalışmada kullanılan bir diğer değişken net kârın toplam aktiflere bölünmesi ile hesaplanan aktif kârlılığı olup literatürde sıkça kullanılan banka performansı ya da etkinlik göstergelerinden biridir (Rivard ve Thomas, 1997; Miller ve Noulas, 1997; Zhang ve Jiang, 2018; Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary, 2019; Khan ve diğerleri, 2022; Issaka Jajah, Anarfo ve Aveh, 2022). Finansal etkinlik endeksinin aktif kârlılığı artışından da pozitif yönde etkilenmesi beklenmektedir.

Finansal etkinlik endeksini oluşturmak için araştırmaya dâhil edilen son değişken net faiz marjıdır. Literatürde, net faiz marjının da banka finansal performansının ya da etkinliğinin bir ölçüsü olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Le, Chuc ve

Taghizadeh-Hesary, 2019; Khan ve diğerkleri, 2022; Issaka Jajah, Anarfo ve Aveh, 2022).

Çalışmada, finansal içirme endeksini oluşturmak üzere mevcut literatürün önerdiği ve veri mevcudiyetine bağlı olarak belirlenen toplam kredi miktarı, toplam mevduat sayısı, şube sayısı ve çalışan sayısı değişkenleri kullanılmaktadır. Toplam kredi miktarı, bankacılık sektörü açısından önemli bir gösterge olup bankaların bireysel müşterilere, işletmelere ve diğerkuruluşlara verdiği tüm kredilerin toplam miktarını ifade etmektedir. Bu krediler, tüketici kredileri, konut kredileri, ticari krediler, tarım kredileri ve diğerkçeşitli kredi türlerini içerebilmektedir. Bankaların ekonomiye sağladığı kredi hacmini ifade eden toplam kredi miktarı, ekonomideki yatırım ve harcamaları finanse eden önemli bir kaynaktır. Yüksek kredi miktarı, işletmelerin ve bireylerin daha fazla yatırım ve tüketim yapabildiğini, dolayısıyla ekonomik büyümenin desteklendiğini göstermektedir. Kredilerin artması, ekonomik faaliyetlerin canlanmasına ve genel ekonomik büyüme ivmesine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda toplam kredi miktarı, bankaların piyasa içindeki payını ve rekabet gücünü de yansıtmaktadır. Yüksek kredi miktarı bankalar için geniş bir müşteri tabanına sahip olmanın bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Uddin, Chowdhury ve Islam (2017), Al-Smadi (2018), Qamruzzaman ve Wei (2019), Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019), Mehry, Ashraf ve Marwa (2021), Hakimi, Boussaada ve Karmani (2021) ve Khan ve diğerkleri (2022) kredi değişkenini finansal içermeyi temsil etmek üzere kullanan çalışmalar arasında yer almaktadır. Krediye erişim, ekonomik fırsatları genişleterek ve toplumsal eşitsizlikleri azaltarak daha kapsayıcı bir finansal sistem oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan toplam kredi miktarının artırılmasının, finansal içermeyi pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir.

Finansal içirme endeksinin oluşturulması için kullanılan bir diğerkdeğişken, toplam mevduat sayısı olup bankalarda bulunan tüm mevduat hesaplarının toplam sayısını ifade etmektedir. Toplam mevduat sayısı, bankanın ne kadar geniş bir müşteri tabanına sahip olduğunu, bankanın daha fazla birey ve kurum tarafından tercih edildiğini ve güvenildiğini göstermektedir. Yüksek mevduat sayısı, müşterilerin bankaya olan güvenini ve bankanın sağladığı hizmetlerin kalitesini yansıtmaktadır. Güvenilir bankalar, daha fazla mevduat çekebilir ve müşteri sadakati oluşturabilir. Aynı zamanda yüksek mevduat sayısı, bankanın pazardaki payının ve rekabet gücünün de

bir göstergesidir. Daha fazla mevduat hesabı, bankanın sektördeki etkisini ve müşteri tabanını genişletir.

Toplam mevduat sayısı, bankacılık sektörü açısından önemli bir göstergedir çünkü bankaların müşteri tabanının genişliğini, finansal sağlıklarını, likidite durumlarını ve kredi verme kapasitelerini yansıtmaktadır. Mevduatlar, bankaların güvenilir bir fonlama kaynağı olup ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklemektedir. Ayrıca, düzenleyici gereksinimlere uyum, sermaye yeterliliği, maliyet yönetimi ve rekabet gücü açısından da kritik bir role sahiptir. Bu sebeplerden dolayı Türk bankacılık sektörüne ilişkin toplam mevduat sayısı finansal içerme endeksinin oluşturulması sürecinde çalışmada kullanılmaktadır. Han ve Melecky (2013), Cámara ve Tuesta (2014), Uddin, Chowdhury ve Islam (2017), Qamruzzaman ve Wei (2019), Ajide (2020), Mehry, Ashraf ve Marwa (2021), Shapoval ve diğerleri (2021), Hakimi, Boussaada ve Karmani (2021), Boachie, Aawaar ve Domeher (2023) ile Nguyen (2021) de çalışmalarında mevduat değişkenini finansal içermeyi ölçmek üzere kullanmışlardır.

Şube sayısı, finansal içerme endeksinin oluşturulması için kullanılan bir diğer değişken olup bir finansal kurumun veya bankanın sahip olduğu fiziksel şube veya şubelerin sayısını ifade etmektedir. Bu değişken, genellikle bir finansal hizmetlerdeki erişilebilirliği ölçmek için kullanılmaktadır. Daha fazla şube, genellikle daha geniş bir müşteri kitlesine ve daha kapsamlı bir hizmet ağına işaret ederken, daha az şube ise kısıtlı bir erişim veya hizmet alanı anlamına gelebilmektedir. Şube sayısı ayrıca bir finansal kurumun büyüklüğünü, kapsayıcılığını ve pazar payını da yansıtabilmektedir. Şube sayısı, bir bankanın genişlemesi ve erişilebilirliği açısından önemli bir gösterge olduğundan finansal içerme analizlerinde ve değerlendirmelerinde önemli bir değişken olarak kullanılmaktadır.

Geniş şube ağının, finansal hizmetlere erişimi artırması ve toplumun daha geniş kesimlerine ulaşılmasına yardımcı olması beklenebilir. Daha fazla şubesi olan bir banka, farklı coğrafi bölgelerde daha fazla müşteriye ulaşabilir. Bu durum, finansal hizmetlere erişimde eşitsizlikleri azaltabilir ve toplumun daha geniş kesimlerinin finansal sisteme katılmasını sağlayabilir. Şube sayısının artması, müşterilere daha yakın olmayı ve kişisel hizmet sunmayı mümkün kılar. Bu da müşterilerin banka hizmetlerinden daha fazla yararlanmasını teşvik edebilir. Özellikle kırsal bölgelerde

veya finansal hizmetlere erişimin kısıtlı olduğu alanlarda, daha fazla şube sayısı finansal içermeyi artırabilir. Ayrıca daha geniş bir şube ağı, bankanın daha güvenilir ve istikrarlı olduğu algısını yaratabilir. Müşteriler, bir bankanın daha fazla şube sayısına sahip olmasını, güvenilirliklerini artırıcı bir faktör olarak görebilirler ve finansal hizmetlerden daha fazla yararlanmaya istekli olabilirler. Bununla birlikte bazı durumlarda, aşırı miktarda şube varlığının, operasyonel maliyetleri artırabileceği ve bankanın kârlılığını azaltabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmada finansal içirme endeksinin oluşturulması için kullanılan bir diğer değişken çalışan sayısıdır. Bu değişken, bir finansal kurumun belirli bir zamanda istihdam ettiği toplam çalışan sayısını ifade etmekte olup genellikle finansal kurumun büyüklüğü, faaliyet hacmi ve organizasyonel yapısı hakkında bilgi vermektedir. Çalışan sayısı, farklı sektörlerde ve işletme türlerinde değişiklik gösterebilmektedir. Bununla birlikte, daha fazla çalışan, genellikle daha geniş bir müşteri tabanına hizmet sunma kapasitesine işaret etmektedir. Yeterli sayıda çalışan, bankaların müşterilere daha kaliteli ve kapsayıcı hizmetler sunmasını sağlayabilmekte ve daha kişiselleştirilmiş hizmetler sunulması yoluyla müşteri memnuniyetini artırabilmektedir. Çalışan sayısı, bankaların büyüklüğü, hizmet kapasitesi ve finansal içirme stratejileri hakkında önemli bilgiler sağladığından, finansal içirme endeksinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Şube ve/veya çalışan sayısına ilişkin değişkenleri kullanan çalışmalar arasında Cámara ve Tuesta (2014), Dienillah, Anggraeni ve Sahara (2018), Al-Smadi (2018), Van, Vo, Nguyen ve Vo (2019), Qamruzzaman ve Wei (2019), Pham ve Doan (2020), Hakimi, Boussaada ve Karmani (2021), Barik ve Pradhan (2021), Mehry, Ashraf ve Marwa (2021) ve Issaka Jajah, Anarfo ve Aveh (2022) yer almaktadır.

Çalışmada, finansal istikrar endeksini oluşturmak üzere ise Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019) ile Khan ve diğerleri (2022) tarafından kullanılan değişkenlerden banka Z-skoru ile toplam krediler/toplam mevduat oranı kullanılmaktadır. Bireysel banka düzeyinde istikrarın ölçüsü olarak Z-skoru ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Han ve Melecky, 2013; Morgan ve Pontines, 2014; Siddik ve Kabiraj, 2018; Dienillah, Anggraeni ve Sahara, 2018; Ahamed ve Mallick, 2019; Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary, 2019; Pham ve Doan, 2020; Vo, Nguyen ve Van, 2021; Barik ve Pradhan, 2021; Hakimi, Boussaada ve Karmani, 2021). Z-skoru, bankacılık

sektöründe iflas olasılığını tahmin etmek için kaldıraç ile performans ve risk hakkındaki bilgileri birleştiren kapsamlı bir ölçüdür (Čihák, Mare ve Melecký, 2021: 209).

İlgili literatür takip edilerek, Z-skoru bu çalışmada Denklem 3.1. kullanılarak, aktif kârlılık oranı ve özkaynakların toplam aktiflere oranı toplamının, aktif kârlılık oranının standart sapmasına bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Denklem 3.1. için bkz. Bölüm 3.3.5. Bankacılık İstikrarının Ölçülmesi). Çalışmada aktif kârlılığının standart sapması, Laeven ve Levine (2009), Houston ve diğerleri (2010), Beck, Demirgüç-Kunt ve Merrouche (2013), Han ve Melecký (2013), Hoque, Andriosopoulos, Andriosopoulos ve Douady (2015), Ahamed ve Mallick (2019), Ayomi, Sofilda, Hamzah ve Ginting (2021) ile Koca ve Öner Kaya (2024) takip edilerek analize dâhil edilen tüm dönemlerin verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Daha yüksek bir Z-skoru daha yüksek banka istikrarını gösterirken, daha düşük bir skor ise banka riskinin arttığı anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, daha yüksek Z-skoru, banka için daha yüksek finansal istikrar olarak yorumlanabilmektedir (Ben Bouheni, 2014; Laeven ve Levine, 2009). Z-skorunun artması genellikle bankanın sermaye pozisyonunun güçlendiğini göstermektedir. Daha yüksek sermaye düzeyleri, bankanın beklenmedik zararlarla başa çıkma yeteneğini artırmakta ve finansal krizlere karşı daha dirençli hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

Finansal istikrar endeksini oluşturmak üzere kullanılan bir diğer değişken toplam kredilerin toplam mevduata oranıdır. Bu oran, bankanın kredi riskini ve likidite durumunu değerlendirmek için kullanılmaktadır. Yüksek kredi/mevduat oranı, bankanın kredi portföyünün mevduatlarına oranla daha fazla olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda, banka daha fazla kredi riskine maruz kalabilmektedir. Özellikle, kredi portföyünde yüksek oranda riskli varlıkların olması durumu, bankanın finansal istikrarını negatif yönde etkileyebilir. Zira riskli varlıkların borçluları ödeme yapamazsa, bankanın aktiflerinde değer kaybı yaşanabilir ve bu durum bankanın likidite ve sermaye durumunu olumsuz etkileyebilir.

Kredi/mevduat oranının yüksekliği, bankanın mevduatlarına kıyasla daha fazla krediye bağımlı olduğunu da gösterebilmekte ve bankanın likidite riskini artırabilmektedir. Özellikle, bankanın mevduatları hızla çekilirse veya kredi talepleri

aniden artarsa, banka likidite sıkıntısı yaşayabilir. Bu da bankanın kısa vadeli ödemelerini yapma yeteneğini zorlayarak finansal istikrarı negatif yönde etkileyebilir.

Kredi/mevduat oranı, düzenleyici ve denetleyici otoritelerin de takip ettiği bir gösterge olup bazı ülkelerde, bankaların kredi portföyünün mevduatlarına oranının belirli sınırlar içinde tutulması gerekebilmektedir. Başka bir ifadeyle, düzenleyici ve denetleyici otoriteler bankaları daha dengeli bir kredi portföyüne sahip olmaya teşvik edebilmekte ve bu durum bankaların finansal istikrarını artırabilmektedir.

Sonuç olarak, kredi/mevduat oranı, bir bankanın risk profilini ve finansal istikrarını etkileyebilmektedir. Yüksek bir oran, kredi riskini artırabilmekte ve bankanın likidite durumunu zorlayabilmektedir. Bu nedenle, bankaların bu oranı dengeli bir şekilde yönetmeleri ve kredi portföylerini çeşitlendirmeleri önemlidir. Bu oran, Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019), Raji (2021) ve Khan ve diğerleri (2022) tarafından da finansal istikrar göstergesi olarak kullanılmıştır.

4.3. Çalışmanın Yöntemi

Finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkilerin araştırılmasının amaçlandığı çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren 22 mevduat bankasının 2010:1-2022:4 dönemine ait verileri bir araya getirilerek oluşturulan bir panel veri seti kullanılmaktadır. Panel veriler, hem zaman serisi hem de yatay kesit verilerinin birleşimini sunmaktadır.

Çalışmada, analiz sürecinin ilk aşamasında veriler farklı birim ve büyüklükte olduklarından bunları bir araya getirebilmek için standartlaştırılmaktadır. Ardından değişken sayısının azaltılmasına yardımcı olan, öz nitelik seçim yöntemlerinden temel bileşen analizi ile değişkenlere ilişkin endeksler oluşturulmakta ve böylelikle değişken sayısının daha az faktörde toplanması sağlanmaktadır. Temel bileşen analizi ile finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endekslerinin oluşturulmasının ardından, panel verilerin önemli bir unsuru olan yatay kesit bağımlılığı test edilmektedir. Eğim katsayılarının homojen veya heterojen olması, panel verilerin analizinde kullanılacak testin seçimi için önem arz ettiğinden, serilerin homojenliği de test edilmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı test sonucu, kullanılacak birim kök testlerini de etkilediğinden çalışmada, ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Birim kök testleri

sonucunda bağımlı ve bağımsız değişkenlerin seviyede [I(0)] durağan olması durumunda Panel OLS (En Küçük Kareler), bağımlı ve bağımsız değişkenlerin aynı seviyede birinci derecede [I(I)] durağan olması durumunda eşbütünleşme ve bağımlı değişkenin birinci derecede [I(I)] durağan, bağımsız değişkenlerin ise seviyede [I(0)] ya da birinci derecede [I(I)] durağan olması durumunda Panel ARDL'nin kullanılması daha uygun olmaktadır (Meta, Eruygur ve Tokatlıoğlu. 2021: 2578). Birim kök testi sonuçlarına göre çalışmanın sonraki kısımlarında panel veri modellerinden yararlanılmaktadır.

4.3.1. Standartlaştırma

Çalışmada kullanılacak analizler için farklı birimlerde ifade edilen verilerin standartlaştırılmaları gerekmektedir. Bu işlem, verileri aynı ölçekte ifade etmek ve bir araya getirmek için gereklidir. Bu amaçla istatistiksel standartlaştırma ve ampirik standartlaştırma olmak üzere iki yaygın yöntem kullanılmaktadır. İstatistiksel standartlaştırma, verileri belirli bir ortalama ve standart sapma etrafında yeniden ölçeklendirerek gerçekleştirilmekte olup veri dağılımının simetriğini ve dağılım özelliklerini korumaktadır. İstatistiksel standartlaştırma için Denklem 4.1. kullanılmaktadır (Yavuz ve Deveci, 2012: 176):

$$X_i^n = \frac{X_i - \mu_x}{\sigma_x} \quad (4.1.)$$

Denklem 4.1.'de X^n standartlaştırılmış gözlemi, X_i ilgili gözlemi, μ_x ilgili zaman serisinin aritmetik ortalamasını ve σ_x ilgili zaman serisinin standart sapmasını ifade etmektedir. Denklem 4.1. ile standartlaştırılmış zaman serileri, sıfır aritmetik ortalama ve birim varyans ile normal bir dağılımı izleyen bir seriye dönüştürülmektedir. Bununla birlikte, bu yaklaşımın bir dezavantajı, seri içindeki değerlerin kısıtlamalardan yoksun olması, dolayısıyla artışları ve azalmaları değerlendirmede potansiyel olarak zorluklara yol açmasıdır. Ampirik standartlaştırma ise Denklem 4.2. aracılığıyla hesaplanmaktadır:

$$X_i^n = \frac{X_i - X_{min}}{X_{max} - X_{min}} \quad (4.2.)$$

Ampirik standartlaştırma yaklaşımını kullanmanın bir sınırlaması, seride aykırı değerler tespit edildiğinde ek gözlemlerin minimum değerlerle sınırlandırılması gerekliliğini içermesidir. Ampirik standartlaştırmanın en önemli yararı ise, zaman serisindeki tüm sayısal verileri [0,1] aralığında standartlaştırma yeteneğidir. Bu

durum ilgili zaman serilerindeki değişikliklerin daha basit bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Söz konusu avantajlar göz önüne alındığında, araştırmada ampirik standartlaştırma yöntemi tercih edilmiştir. Min-max yöntemi olarak da ifade edilen ampirik standartlaştırma yönteminin kullanıldığı çalışmalar arasında Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2007), Yorulmaz (2013), Cámara ve Tuesta (2014), Amidžic, Massara ve Mialou (2014), Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019), Mehry, Ashraf ve Marwa (2021) ile Ezzahid ve Elouaourti (2021) yer almaktadır.

4.3.2. Temel Bileşen Analizi

Standartlaştırılan verilerin elde edilmesinin ardından bir sonraki aşamada finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endekslerinin oluşturulması gerekmektedir. Çalışmada bu konuda temel bileşen analizinden yararlanılmaktadır. Temel bileşen analizi aralarında korelasyon bulunan p sayıda değişkendenden oluşan bir yapıyı aralarında korelasyon bulunmayan k sayıda doğrusal bileşen ile ifade eden bir yöntemdir. Karl Pearson tarafından 1901 yılında ortaya konan temel bileşen analizi, 1930’lu yıllarda Harold Hotelling tarafından geliştirilmiş, diğer birçok istatistik yönteminde olduğu gibi yaygınlaşması bilgisayarların gelişmesi ile olmuştur (Gökakın, 2022: 57). Çok değişkenli istatistik yöntemlerinden biri olan temel bileşen analizi, çok sayıda verinin indirgenmesine, tahminleme gerçekleştirilmesine ve temel bileşen skorları hesaplanıp skor değerlerinin büyükten küçüğe veya küçüktten büyüğe sıralanmasına olanak sağladığından yaygın olarak kullanılmaktadır (Özdamar, 2004: 2013). Bu yaklaşım, veri setinin karmaşıklığını azaltırken temel yapısını korumakta ve analiz edilmesini daha kolay hale getirmektedir (Erataş-Sönmez ve Sağlam, 2019: 96).

Temel bileşen analizinin karar verme sürecinde, veri setini temsil edecek temel bileşen sayısının belirlenmesi kritik öneme sahiptir. Bu işlem, değişken grubunu etkili bir şekilde temsil edecek temel bileşen skorlarının sayısını tespit etmeyi gerektirmektedir. Bu karar genellikle toplam varyansın ne kadarının temel bileşenler tarafından açıklandığına bakılarak verilmekte ve toplam varyansın büyük bir kısmını açıklayan temel bileşenler tercih edilmektedir. Tatlıdil (1992: 127), en yüksek varyans açıklama yüzdesine sahip temel bileşenden başlayarak 2/3’e kadar olan kısmın alınmasının uygun olduğunu öne sürmektedir. Özdamar (2004: 229) ise, ilk temel bileşenlerin tüm

değişkenleri açıklamada (temsil etmede) yeterli olacağını belirtmekte ve bunun 2/3'ü aşacak kadarlık varyans açıklama yüzdesine sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre, toplam varyasyonun 2/3'ünü geçene kadar λ değerleri toplanmaktadır (Liman ve Sönmez, 2022: 129).

Temel bileşen analizinin kullanımına dair literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Yorulmaz (2013), Cámara ve Tuesta (2014), Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019), Qamruzzaman ve Wei (2019), Ahamed ve Mallick (2019), Van, Vo, Nguyen ve Vo (2019), Nguyen (2021), Kebede, Selvanathan ve Naranpanawa (2021), Vo ve Nguyen (2021), Mehry, Ashraf ve Marwa (2021), Ezzahid ve Elouaourti (2021), Vo, Nguyen ve Van (2021), Khera, Ng, Ogawa ve Sahay (2022), Banna, Hassan, Ahmad ve Alam (2022), Issaka Jajah, Anarfo ve Aveh (2022), Tram, Lai ve Nguyen (2023) ile Boachie, Aawaar ve Domeher (2023) söz konusu çalışmalar arasında yer almaktadır.

4.3.3. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Panel veri ile çalışıldığında, zaman serilerinde gözlenen birim kökün yanı sıra yatay kesit bağımlılığının da kontrol edilmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığı paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden herhangi birine gelen bir şoktan paneli oluşturan bütün birimlerin etkilenmesi ve bu şokun etkisinin paneli oluşturan birimlerde farklı olması anlamına gelmektedir (Günay ve Günsoy, 2022: 463). Yatay kesit bağımsızlığı, panel veri analizinde önemli bir varsayımdır. Bu varsayım, paneli oluşturan birimlerden herhangi birine gelen bir dış şokun, tüm birimleri aynı derecede etkilemesi ve aynı etkiyi göstermesi gerektiğini ifade etmektedir (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 152). Yatay kesit bağımlılığı, birim kök ve eşbütünleşme analizi gibi ekonometrik yöntemleri etkileyebilmektedir (Kartal, 2021:177).

Seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının elde edilecek bulgular üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Yatay kesit bağımlılığının birim kök sınaması ve eşbütünleşme analizlerinin seçiminde dikkate alınmaması ortaya çıkan bulguları sapmalı ve tutarsız hale getirmektedir (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Bu nedenle analizlere başlamadan önce yatay kesit bağımlılığının test edilmesi, daha tutarlı, daha etkin ve daha güçlü tahminleme yapılmasını sağlamaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı, Breusch ve Pagan (1980) tarafından önerilen LM testi, Pesaran (2004) tarafından tanıtilen ölçekli LM (scaled LM - LMs) testi, Pesaran (2004) CDLM testi veya Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008)'nın düzeltilmiş LM

(LMadj) testi gibi çeşitli testlerle sınanabilmektedir. Breusch-Pagan (1980) LM testi, zamansal boyut kesit boyutundan ($T > N$) önemli ölçüde daha büyük olduğunda kullanılırken, Pesaran (2004) LMs testi, zamansal boyut kesit boyutundan ($T > N$) daha büyük olduğunda uygun olmaktadır. Ancak iki boyut arasındaki tutarsızlık önemli değildir. Pesaran (2004) CD testi, kesit boyutunun zamansal boyutu ($N > T$) aştığı senaryolarda uygulanmaktadır. Öte yandan, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LMadj testi, LM testindeki sapmaları ayarlamakta ve özellikle zamansal boyut kesit boyutunu aştığında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan veri seti, 22 banka ($N=22$) ve 52 dönemden ($T=52$) meydana geldiği için yani T boyutu N boyutundan büyük olduğu için Pesaran (2004) ölçekli LM (LMs) testi ile Breusch ve Pagan (1980) LM testi sonuçları dikkate alınmaktadır. Denklem 4.3.'te panel veri modeli yer almaktadır:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + u_i X_{it}, i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (4.3.)$$

Denklem 4.3.'te, i kesit boyutunu, t zaman boyutunu, X_{it} açıklayıcı değişkenlerin vektörünü, α_i ve β_i sırasıyla kesişim ve eğim katsayılarını ifade etmektedir. Söz konusu testlerin hipotezleri;

H_0 : Yatay kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır.

şeklinde olup, test etmek için ise aşağıdaki test istatistikleri geliştirilmektedir:

Breusch ve Pagan (1980), yatay kesit bağımlılığının analiz edilmesi için “Lagrange Çarpanı (CDLM1)” test istatistiğini önermektedir. CDLM1 testini hesaplamak için LM testi Denklem 4.4. kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{P}_{ij}^2 X_{N(N-1)/2}^2 \quad (4.4.)$$

Pesaran (2004), bu testin N büyük olduğunda uygulanamayacağını belirtmiştir. Önce $T \rightarrow \infty$ ve ardından $N \rightarrow \infty$ olduğu büyük paneller için Pesaran (2004), Denklem 4.5.'te yer alan LM testinin ölçeklendirilmiş versiyonunu önermiştir:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{P}_{ij}^2 - 1) N(0,1) \quad (4.5.)$$

CDLM, yatay kesit bağımlılığı olmayan boş hipotez altında test edilecek istatistiği göstermektedir. CD testi, $N > T$ olduğunda önemli boyutta bozulmalar gösterebilmektedir. Pesaran (2004), sırasıyla $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu paneller için bir test geliştirmiştir. Bu test, Denklem 4.6.'da gösterildiği gibi LM testinde kullanılan karelerin yerine ikili korelasyon katsayılarına dayanmaktadır:

$$CD_{LM} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{P}_{ij} \right) N(0,1) \quad (4.6.)$$

CDLM1 testinin grup ortalaması sıfıra eşit ve bireysel ortalaması sıfırdan farklı olduğunda, CDLM1 testi sapmalı sonuçlar vermektedir. Test istatistiğine varyans ve ortalamayı da ekleyerek ortaya çıkan bu sapmaları Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) düzeltmişler ve bu aşamadan sonra testin adı düzeltilmiş CDLM (CDLMadj) testi olarak ifade edilmiştir. Denklem 4.6. daha sonra yapılan düzeltmeyle Denklem 4.7.'ye dönüştürülmüştür (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008):

$$\hat{w}_i^{-2} CD_{LMadj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{P}_{ij} \frac{(T-K)\hat{P}_{ij} - \hat{\mu}_{ij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \right] N(0,1) \quad (4.7.)$$

Burada k regresör sayısıdır, $\hat{\mu}_{ij}$ ortalamayı, v_{Tij}^2 varyansı temsil etmektedir. Buradan elde edilecek olan test istatistiği asimptotik olarak standart normal dağılım göstermektedir. Testin hipotezi, H_0 : Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklindedir.

Analiz sonucunda ortaya çıkan olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve paneli oluşturan seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmektedir (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008).

4.3.4. Katsayıların Homojenlik Testi

Yatay kesit bağımlılığının araştırılmasının ardından, serilerin homojenliğinin test edilmesi, uygulanacak panel veri modellerinin belirlenmesinde önemli bir aşamadır. Serilerin homojen veya heterojen olması, eşbütünleşme denkleminde yer alan eğim katsayılarının homojenlik testinin sonucuna bağlı olarak seçilecek testin belirlenmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, yatay kesit bağımlılığı bulunan serilerde hangi ikinci nesil birim kök testinin kullanılması gerektiğinin belirlenmesi için homojenlik testi de uygulanmalıdır (Bucak, 2022: 150).

Eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek için kullanılan bir test, Swamy (1970) tarafından geliştirilmiştir ve Swamy istatistiği ($\tilde{S}$) olarak adlandırılmaktadır. Bu test, eğim katsayılarının farklı alt gruplar arasında homojen olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. Eğim katsayılarının homojen olmaması, farklı alt gruplar arasında farklı ekonometrik ilişkilerin olduğunu gösterebilmekte ve analizin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Swamy istatistiği, eğim katsayılarının homojen olup olmadığını test etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak bu test yalnızca $T > N$ durumları için etkindir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta (Δ) testi, Swamy testinin geliştirilmiş bir versiyonudur (Süleymanlı, 2021: 72) ve eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Delta testi, Swamy testine kıyasla daha iyi sonuçlar verdiği bulgusuyla literatürde dikkat çekmektedir (Alev, Erdemli ve Kayapalı, 2022: 261-262). Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testleri ile sabit terimin ve eğim katsayılarının her bir yatay kesit açısından homojen ya da heterojen olduğuna karar verilebilmektedir (Topaloğlu ve Ege, 2021: 419). Denklem 4.8.'de eğim homojenliğinin sıfır hipotezi ($H_0: \beta_i = \beta$), eğim heterojenliğinin alternatif hipotezine ($H_1: \beta_i \neq \beta$) karşı test edilmekte yani β_i eğim katsayılarının, yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı araştırılmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + u_{it} \quad (4.8.)$$

Hata terimleri normal olarak dağıldığında, Δ testleri, N ve T 'nin göreceli genişleme oranlarında herhangi bir kısıtlama olmaksızın $(N, T) \rightarrow \infty$ olarak geçerli olmaktadır. Δ testlerini üretmek için, öncelikle Swamy (1970)'nin aşağıdaki testi (Denklem 4.9. ve 4.10.) hesaplanmaktadır:

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE})' \frac{X_i' M_T X_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \beta_{WFE}) \quad (4.9.)$$

$$\tilde{\sigma}_i^2 = \frac{(y_i - x_i \hat{\beta}_i) M_T (y_i - x_i \hat{\beta}_i)}{(T-k-1)}, \quad \tilde{\beta}_{WFE} = \left(\sum_{i=1}^N \frac{X_i' M_T X_i}{\tilde{\sigma}_i^2} \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \frac{X_i' M_T X_i}{\tilde{\sigma}_i^2} \quad (4.10.)$$

Boş hipotez dikkate alındığında, hata terimlerinin normal olarak dağıtılması koşuluyla $(N, T) \rightarrow \infty$ ve $\sqrt{N}/T \rightarrow 0$ olduğu sürece, standart dağılım istatistiği aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (4.11.)$$

Δ testinin küçük örnek özellikleri, Denklem 4.12.'de olduğu gibi ortalama ve varyans sapması ayarlı Δ versiyonu kullanılarak normal dağılımlı hatalar altında geliştirilebilmektedir.

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \hat{S} - E(\overline{Z_{it}})}{\sqrt{VAR(\overline{Z_{it}})}} \quad (4.12.)$$

Denklem 4.12.'de düzeltilmiş delta test istatistiği gösterilmekte olup teste ilişkin hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Homojenlik vardır.

H_1 : Heterojenlik vardır.

Bu eşitliklerde, H_0 hipotezi altında $(N, T) \rightarrow \infty$, $N/T \rightarrow \infty$ olduğunda hata terimleri serbest dağılım göstermektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 57; Hacıevliyagil, Şit ve Tuna, 2020: 142).

4.3.5. Birim Kök Testi

Analiz sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir durum, serilerin durağan olmasıdır. Bir zaman serisinde ortaya çıkan birim kök varlığı serinin durağan olmadığını ifade etmektedir. Serinin durağan olmaması durumunda, uzun dönemde seri ortalamasını sürdürememe ve zamanla varyansın sonsuza doğru artması gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Sahte regresyon oluşumunu önlemek için verilerin kararlılığını sağlamak zorunludur (Torusdağ, 2019: 71).

Bu çalışmada, değişkenlerin durağanlığının araştırılması için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve bireysel olarak sonuç veren CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testi kullanılırken bunun yanında panelin geneline ait sonuçları veren CIPS (Cross-Sectionally Im, Pesaran and Shin) testi de uygulanmaktadır (Sağlam ve Egeli, 2013: 30).

CADF panel birim kök testinin en önemli özelliği, yatay kesit bağımlılığını dikkate alması ve $N > T$ ya da $T > N$ durumlarında güvenilir sonuçlar sağlamasıdır. Ayrıca,

heterojen bir test olan CADF, her yatay kesit için ayrı ayrı sonuçlar üretmektedir. CADF panel birim kök testi Denklem 4.13.'teki modele dayanmaktadır.

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} c_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + d_i + h_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} \eta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (4.13.)$$

Pesaran (2007), λ_i 'nin ortalamasının sıfırdan farklı olduğu durumda ve sonsuza giderken, ortak ögenin y_t ve y_t 'nin gecikmeli değerleriyle yaklaştırılabileceğini göstermiştir. Her yatay kesit için u_{it} 'deki potansiyel otokorelasyonu dikkate almak adına, ortak öge y_t ve Δy_t 'nin gecikmeli değerleriyle yaklaştırılabilir (Pesaran, 2007: 276). Testin hipotezleri:

$H_0^i: b_i = 0$ tüm i 'ler yani tüm bankalar için seri durağan değildir.

$H_A^i: b_i < 0$ tüm i 'ler yani tüm bankalar için seri durağandır.

CADF testinde b_i katsayılarına ilişkin t değerleri bulunmaktadır ve kritik değerler Pesaran (2007) tarafından tablolaştırılmıştır (Erataş ve Başcı Nur, 2013: 217). CADF testine ait t istatistik değeri Denklem 4.14. ile hesaplanmaktadır (Pesaran, 2007: 269):

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta Y_i' \bar{M}_w Y_{i-1}}{\hat{\sigma}(Y_{1-T} \bar{M}_w Y_{i-1})^{1/2}} \quad (4.14.)$$

Pesaran (2007) ayrıca panelin geneline ait birim kök sonuçlarını veren CIPS test istatistiğini de hesaplamıştır. CIPS istatistiği, her bir yatay kesit için hesaplanan t istatistik değerlerinin ortalamasıdır (Bkz. Denklem 4.15.) (Pesaran, 2007: 276):

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (4.15.)$$

4.3.6. Eşbütünleşme Testi

Uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde kullanılan eşbütünleşme testleri değişkenlerin durağanlık durumlarına göre geliştirilmiştir. Literatürde yaygın olarak kullanılan Johansen (1988) ve Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testleri değişkenlerin aynı düzeyde birim kök içermesi durumunda kullanılmaktadır. Ancak değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmaları durumunda Johansen ve Engle-Granger Eşbütünleşme testleri kullanılamamaktadır. Bu durumda ortaya çıkan model sorunlarını gidermek amacıyla ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış

Otoregresif Model) modeli geliştirilmiştir. ARDL modeli farklı düzeyde birim kök içeren değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerini açıklayabilmektedir.

ARDL sınır testi yöntemi fark bakımından tümleşik olan seriler arasındaki eşbütünleşme bağlantısının incelenmesine olanak sağlaması bakımından Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) testlerinden daha kullanışlıdır (Özcan, 2021: 96).

Finansal istikrar, finansal etkinlik ve finansal içirme endeksleri arasındaki ilişkinin tahmini için ARDL sınır testinin tercih edilmesinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme testleri değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olmasını gerektirirken ARDL sınır testi yaklaşımı düzeyde durağan ya da birinci dereceden bütünleşik değişkenlerin bir arada bulunduğu durumda eşbütünleşme testi gerçekleştirilmesine izin verir. Dolayısıyla ARDL sınır testi değişkenlerin bütünleşme derecesinin tespit edilmesi için birim kök testleri gibi herhangi bir ön test yapılmasını gerektirmemektedir. Bu metodolojide modeldeki değişkenlerin birbirinden farklı sayıdaki gecikmeleri yer alabilmektedir (Nwogwugwu, Maduka ve Madichie, 2015: 95-97).

- Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme testleri büyük örneklemelere uygulanabilirken ARDL sınır testi küçük örneklemeler için kullanılabilir ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi etkin bir biçimde belirlenebilir.

- Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme testleri gibi geleneksel eşbütünleşme testlerinin aksine hata terimleri arasında korelasyon ve içsel değişkenler söz konusu olduğunda ortaya çıkan problemlerden etkilenmediği için ARDL sınır testi analiziyle elde edilen tahminler sapmasız ve etkindir (Nwogwugwu, Maduka ve Madichie, 2015: 97)

- ARDL sınır testi yaklaşımı değişkenler arasında hem uzun hem de kısa vadeli ilişki için tutarlı ve sağlam tahminler sağlamaktadır. Bu yaklaşım modelin uzun ve kısa vadeli dinamiklerinin birbirinden ayrı biçimde tahmin edilebilmesine imkân tanımaktadır. ARDL modeli bağımlı değişkenin gecikmelerini kullanarak tahmin edildiğinden dinamik bir modeldir (Sultan, 2010: 91).

ARDL yaklaşımında model tespiti için ilk aşama değişkenlerin birim kök içerip içermediklerinin tespit edilmesidir. ARDL değişkenlerin birim kök içerip içermediklerine bakılmaksızın kullanılan bir modeldir. Ancak serilerin ikinci düzeyde

durağan olmaları modelin kullanılmasını engellemektedir. Bu bağlamda birim kök testleri ikinci düzeyde birim kök içeren değişkenin varlığını tespit etmek için uygulanmaktadır (Pata, Yurtkuran ve Kalça, 2016: 264).

ARDL modeli Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen değişkenlerin düzey değerlerinde I(0), birinci farklarında I(1) ve düzey değer-birinci fark durumlarında aralarındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri açıklamakta kullanılmaktadır. ARDL yaklaşımında tahmin edilen model aşağıdaki gibidir (Esen, Yıldırım ve Kostakoğlu, 2012: 256):

$$Y_T = \varphi_0 + \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots \sum_{i=0}^r \varphi_{ki} \Delta X_{kt-i} + u_t \quad (4.16.)$$

$$Y_T = \varphi_0 + \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots \sum_{i=0}^r \varphi_{ki} \Delta X_{kt-i} + \mu ec m_{t-i} + u_t \quad (4.17.)$$

ARDL yaklaşımında kısa dönem modeline uzun dönem modelinin gecikmeli değeri eklenmekte ve hata düzeltme mekanizması kısa dönem dengesizliklerin uzun dönemde dengelenme durumunu göstermektedir.

ARDL modelinde izlenecek olan sınır testi denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_T = \varphi_0 + \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \varphi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots \sum_{i=0}^m \varphi_{ki} \Delta X_{kt-i} + \varepsilon_1 Y_{t-1} + \varepsilon_2 X_{1t-1} + \dots + \varepsilon_k Y_{kt-1} + u_t \quad (4.18.)$$

Denklemden φ , sabit terimi; Δ , fark terimini; u , hata terimini temsil etmektedir. Modelde eşbütünleşmenin varlığının tespit edilebilmesi için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Schwarz-Bayesian ve Akaike (AIC) gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır.

Gecikme uzunlukları belirlendikten sonra model EKK yöntemi ile tahmin edilmekte ve ARDL modelinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı aşağıdaki hipotezler ile sorgulanmaktadır.

$H_0: \varepsilon_1 = \varepsilon_2 = \dots = \varepsilon_k = 0 \rightarrow$ Eşbütünleşme yoktur.

$H_1: \varepsilon_1 \neq \varepsilon_2 \neq \dots \neq \varepsilon_k \neq 0 \rightarrow$ Eşbütünleşme vardır.

Söz konusu hipotez testlerinin sınanması için F testleri asimptotik kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Alt ve üst sınırlar belirlenerek yapılan değerlendirmede, (Alt

Değer $> F$) ise eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı boş hipotezi kabul edilmekte ve değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisi olmadığı anlaşılmaktadır. (Üst Değer $< F$) ise boş hipotezi reddedilerek değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisinin varlığı anlaşılmaktadır. (Alt Değer $> F > \text{Üst Değer}$) olarak hesaplanırsa kararsızlık bölgesinde kalınarak eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ile ilgili bir karara varılamayacaktır.

F-istatistik değerinin bulunduğu bölge		F-istatistik değerinin bulunduğu bölge
Eşbütünleşme yok	Sonuçsuz Bölge	Eşbütünleşme var
	I(0)	I(1)

Şekil 4.1. Eşbütünleşme testi karar verme tablosu

Bununla birlikte modelin bazı varsayımları sağlanması beklenmektedir. Modelde otokorelasyon, değişen varyans sorunları olmamalıdır. Bu varsayımlar sağlandıktan sonra seride eşbütünleşme ilişkisinin tahmini için F istatistikleri hesaplanmaktadır. Bu tahminlerde FMOLS ve OLS yaklaşımlarından yararlanılmaktadır. Zamanla değişen ARDL yaklaşımında eşbütünleşme ilişkisinin zamanla değişip değişmediği incelenmektedir. Belirlenen pencere boyutu çerçevesinde her bir dönem için eşbütünleşme ilişkisi test edilip dönemsel olarak eşbütünleşme ilişkisini etkileyen durumların varlığı tespit edilmektedir. Pencere boyutunu belirlemede herhangi bir istatistiki süreç bulunmamaktadır. ARDL modelinde olduğu gibi F istatistik değerleri sınır değerlerden büyükse eşbütünleşme ilişkisi vardır (Tang, 2007: 9). Panel eşbütünleşme testlerinden bir diğeri de Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testidir. ARDL snır testinin Westerlund testine göre bazı üstünlükleri bulunmaktadır:

- ARDL snır testi, ARDL modeline dayanmakta ve hem kısa dönem hem de uzun dönem dinamiklerini tek bir modelde araştırmakta, değişkenlerin durağanlık düzeyine (I(0) veya I(1)) bağlı olmadan uygulanabilmektedir (Pesaran, Shin ve Smith, 2001: 307). Westerlund testi ise genellikle belirli bir model yapılandırmasını gerektirmekte ve uzun dönem ilişkilerini belirlemek için kullanılmaktadır (Westerlund, 2007: 726; Banerjee ve Carrion-i-Silvestre, 2006: 6).

- ARDL sınır testi, durağan ($I(0)$) veya birinci dereceden bütünleşik ($I(1)$) değişkenlerle çalışabilmekte bu da, farklı türdeki verilerle çalışırken büyük bir avantaj sağlamaktadır (Pesaran, Shin ve Smith, 2001: 290; Narayan, 2005: 1981). Westerlund testi ise genellikle verilerin birinci dereceden bütünleşik ($I(1)$) olduğunu varsaymakta ve bu varsayım sağlanmadığında testin geçerliliğini kaybedebilmektedir (Westerlund, 2007: 711; Banerjee ve Carrion-i-Silvestre, 2006: 12).
- ARDL snır testi, modeldeki gecikme uzunluklarını belirlemek için çeşitli kriterler kullanarak (örneğin AIC, SBC) daha esnek bir yapı sunmakta ve kısa dönem dinamikleri dikkate almakta iken, Westerlund testi için gecikme uzunlukları genellikle modelin belirli varsayımlarına dayanmakta ve kısa dönem dinamiklerini doğrudan dikkate almamaktadır (Pesaran, Shin ve Smith, 2001: 310-311; Narayan, 2005: 1984; Westerlund, 2007: 714).
- Westerlund testi, spesifik kritik değerler kullanmakta ve bu, bazı durumlarda testin gücünü sınırlamaktadır (Westerlund, 2007: 716). Buna karşın ARDL snır testi ise F-istatistik ve t-istatistik kullanarak geniş bir yelpazede kritik değerler sunmakta, bu da test sonuçlarının daha sağlam olmasına katkıda bulunmaktadır (Pesaran, Shin ve Smith, 2001: 289).
- ARDL snır testi, ARDL modeline dayandığı için uygulanması ve yorumlanması genellikle daha kolaydır. Farklı gecikme uzunluklarını ve model yapılarını test edebilme yeteneği, analistlere daha fazla esneklik sağlamaktadır. Westerlund testi ise özellikle heterojen panellerde daha karmaşık olabilmekte ve testin uygulanması daha fazla dikkat gerektirebilmektedir (Pesaran, Shin ve Smith, 2001: 289; Westerlund, 2007: 710).

Bu avantajlar, ARDL snır testinin özellikle değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirsiz olduğu veya kısa dönem dinamiklerinin de önemli olduğu durumlarda daha uygun ve esnek bir yöntem olmasını sağlamaktadır.

4.3.7. Panel Veri Modelleri

Ekonometrik analiz sürecinde genel olarak üç tür veri kullanılmaktadır. Bunlar, yalnızca birimlerin tek dönemlik örneklemelerini içeren yatay kesit verileri, bir birimin birden fazla zaman dilimini kapsayan zaman serisi verileri ve yatay kesit ile zaman

serilerini bir araya getiren havuzlanmış, diğer bir deyişle panel verileri olarak sınıflandırılmaktadır (Wooldridge, 2010: 6; Gujarati, 2004: 638).

Çalışmada finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar arasındaki ilişkinin panel veri modelleri ile tahmin edilmesinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, panel veri modellerinin, bankaların birbirinden farklı yatkinlık ve hareketlere sahip olmasını dikkate almasıdır. Başka bir ifadeyle, banka ve ülkelere ait kesit birimlerin farklılıklarını göz önünde bulundurarak, bu farklı durumların model içinde kontrol edilmesini ve ölçüm yapılmasını sağlamaktadır. Böylelikle, araştırmaya dâhil edilen bankalar hakkında daha fazla bilgi elde edilebilmektedir. İkinci olarak, panel veri analizi, yatay kesit ya da zaman serisi verilerinin analizlerine kıyasla daha fazla bilgi sağlamakta, değişkenler arasında daha düşük doğrusal bağlantı, daha yüksek serbestlik derecesi ve etkinlik sunmaktadır (Kıral ve Çelik, 2018: 1013). Özet olarak, panel veri modelleri, araştırmacıların daha derinlemesine analizler yapmasına ve verilerin gizli kalmış dinamiklerinin ortaya çıkarılmasına olanak tanımaktadır (Gujarati, 2004: 637-638; Baltagi, 2005: 4-7). Bu bağlamda çalışmada panel veri modelleri kullanılmaktadır.

Panel veri analizinde, değişkenlere ait gözlemler dikkate alınarak veriler, dengeli ve dengesiz panel olarak ikiye ayrılmaktadır. Dengeli panel veri, tüm yatay kesit gözlemlerinin her zaman diliminde mevcut olduğu panel türüdür. Buna karşılık, gözlemlerin panelde bulunan birimlerde farklılık göstermesi durumu ise dengesiz panel olarak adlandırılmaktadır (Gujarati, 2004: 640).

Panel veri tahminlerinde kullanılan yöntemlerden olan AMG (Augmented Mean Group - Genişletilmiş Ortalama Grup); birinci dereceden farkı alınmış serilerin mevcudiyetinde kullanılabilen, paneli oluşturan yatay kesitlere ve panelin geneline ait eşbütünleşme katsayılarını hesaplayabilen bir tahmincidir. Panel veri tahminlerindeki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan tahmincilerden bir diğeri de Pesaran (2006) tarafından önerilen CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group - Ortak Bağıntılı Etkiler Ortalama Grup) tahmincisidir. Bu iki tahminci de yatay kesit bağımlılığı problemine karşı dirençli tahmincilerdir (Eruygur ve Özokcu, 2016: 235).

Zaman boyutu arttıkça veri kümesi içindeki durağanlık sorunu belirginleşmekte olup bu sorunun ele alınmaması yanlış tahminlere veya sahte regresyon analizlerine neden olabilmektedir. AMG ve CCEMG tahmincileri, durağan olmama durumlarında da

etkin tahminler sunmaktadır. Öte yandan, standart panel tahminlerinde tüm yatay kesitler (bankalar) için aynı eğim katsayıları hesaplanmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada, tüm bankaların farklılıklarını dikkate alan heterojen panel tahmincileri, daha uygun tahmin yöntemleri olarak görülmektedir. AMG ve CCEMG tahmincileri, her yatay kesit (banka) için farklı (heterojen) eğim parametreleri tahminine de izin vermektedir. Bu tür tahminciler, ekonometri literatüründe heterojen panel tahmincileri olarak adlandırılmaktadır (Eryugur ve Özokcu, 2016: 235-236).

Çalışmada, uzun dönem katsayıları, Pesaran (2006) tarafından geliştirilen, heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CCE (Common Correlated Effects) modeli testlerinden CCEMG (CCE Mean Group) ve CC EP (CCE Pooled) tahmincileri kullanılarak tahmin edilmektedir. En küçük kareler (EKK) yöntemine dayanan ve karışık serilerde kullanılabilen CCE tahmincisinde, katsayıları ulaşmak için Denklem 4.19. test edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_{1i} + \beta_i X_{it} + \varphi_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (4.19.)$$

Denklem 4.19.'de, X_{it} ve y_{it} gözlemleri, β_i bankalara özgü eğim katsayısını, α_{1i} bankalar arasında zamandan bağımsız var olan heterojenliği kapsayan sabit grup etkilerini, f_t gözlenemeyen ortak etkileri ve ε_{it} hata terimini göstermektedir. 4.19. numaralı denklem bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yatay kesit ortalamaları ile aşağıdaki gibi (Denklem 4.20.) genişletilmektedir:

$$y_{it} = \alpha_{1i} + \beta_i X_{it} + \delta_i \bar{y}_{it} + \theta_i \bar{x}_{it} + \vartheta_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (4.20.)$$

Daha sonra Denklem 4.20. her yatay kesit için en küçük kareler yöntemi (EKK) ile tahmin edilmektedir. Heterojen eğim katsayıları durumunda, bütün panele ilişkin çıkarım yapmak için ortalama grup tahmin edicisi kullanılabilir. CCE için ortalama grup tahmin edicisi her bir yatay kesite ait katsayıların aritmetik ortalaması alınarak Denklem 4.21.'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$CCEMG = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_i \quad (4.21.)$$

Model, yatay kesit bağımlılığını, otokorelasyonu ve heteroskedastikliği göz önünde bulundururken, aynı zamanda CCEMG (CCE Ortalama Grubu) modelinde slope heterojenliğine izin verilmektedir. Bu nedenle, çalışmada Pesaran ve Yamagata (2008)

tarafından geliştirilen ve Swamy slope homogeneity testinin standartlaştırılmış versiyonu olan test de uygulanmaktadır.

AMG tahmincisi ise dengesiz panellerde dahi etkili sonuçlar gösterme yeteneğine sahiptir ve hata terimi ile ilişkili bir içsellik sorunuyla karşı karşıya kalındığında uygulanabilmektedir. Ayrıca, paylaşılan faktörleri ve değişkenler üzerindeki zamana göre değişen etkileri dikkate almaktadır. Tahmin tekniklerinin performansı Monte Carlo simülasyonları aracılığıyla karşılaştırıldığında her iki tahminci de güvenilir sonuçlar vermektedir (Inal, Addi, Çakmak, Torusdağ ve Çalışkan, 2022: 1639). AMG tahmin edicisi, CCE tahmin edicisine benzer şekilde, grup özelindeki model parametrelerinin panel genelindeki ortalamasını almaktadır. Her regresyon, zamandan bağımsız sabit etkileri içeren bir kesme noktasını kapsamaktadır. AMG için ortalama grup tahmin edicisi Denklem 4.22.'de CCE tahmin testindeki gibi elde edilmektedir (Topuz, 2021: 11):

$$AMG = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_i \quad (4.22.)$$

AMG tahmincisi heterojenliğe ve yatay kesit bağımlılığına izin vermesi açısından birinci nesil tahmincilerle göre avantaj sağlamaktadır.

Chudik, Mohaddes, Pesaran ve Raissi (2016), uzun dönem katsayıları ve MG tahmincisinin hesaplanabilmesi için yatay kesitle genişletilmiş ARDL (CS-ARDL) ve yatay kesitle genişletilmiş dağıtılmış gecikme (CS-DL) tahmincisi olmak üzere iki yöntem önermektedir.

Chudik, Mohaddes, Pesaran ve Raissi (2013, 2016) ile Chudik ve Pesaran (2015) tarafından formüle edilen CS-DL ve CS-ARDL modelleri, gizli paylaşılan faktörlerden kaynaklanan yatay kesitsel bağımlılığı dahil etmeyi amaçlayan Pesaran ve Shin (1998)'in ARDL modelinin genişletilmesine dayanmaktadır (Daştan, Yalçinkaya ve Karabulut, 2020: 20).

Uzun dönemli katsayıların, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yatay kesitlere göre ortalamalarının alınması ve sadece bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin kullanılmasıyla hesaplandığı CS-DL modeli, aşağıdaki regresyon denklemine (Denklem 4.23.) dayanmaktadır (Chudik ve diğerleri, 2016: 102):

$$y_{it} = C_{yi} + \theta'_i X_{it} + \sum_{\ell=0}^{p-1} \delta_{i\ell} \Delta X_{i,t-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_y} \omega_{y,i\ell} \bar{y}_{t-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_x} \omega'_{x,i\ell} \bar{X}_{t-\ell} + e_{i,t} \quad (4.23.)$$

Burada, $(\bar{y}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N y_{it})$ ve $(\bar{X}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N X_{it})$ ($p = p_x$) ve $(p_y = 0)$ olmak üzere (p_x) , $[T^{1/3}]$ 'nin tamsayı değeri ile aynı olacak şekilde belirtilen bağımsız değişkenin gecikme düzenini belirtmektedir. CS-DL modeli, bağımlı değişken için gecikme modeline bağlı değildir ve gözlemlenemeyen ortak faktörler hakkında bilgi gerektirmemektedir. Hata terimi model içinde seri korelasyonlar veya tanımlama hataları sergilediğinde bile tutarlı sonuçlar üretebilmektedir. Öte yandan CS-ARDL modeli, yatay kesitler arasında bağımlı (y) ve bağımsız (x) değişkenlerin uzun dönemli katsayılarının ortalamasını içermektedir. Ayrıca bir regresyon denkleminde hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin gecikmiş değerlerini içermektedir (Denklem 4.24.) (Chudik ve diğerleri, 2016: 102):

$$y_{it} = C_{yi}^* + \sum_{\ell=0}^{p_y} \varphi_{i\ell} y_{i,t-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_x} \beta'_{i\ell} X_{i,t-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_z} \psi'_{i\ell} \bar{Z}_{t-\ell} + e_{it}^* \quad (4.24.)$$

Burada $\bar{Z}_t = (\bar{y}_t, \bar{X}'_t)'$ ve $p_z = [T^{1/3}]$ olmak üzere (p_y) ve (p_x) sırasıyla CS-ARDL (p_y, p_x) modelinde bağımlı (y) ve bağımsız (x) değişken için belirtilen düzeni göstermektedir. Hem bağımlı hem de bağımsız değişkenler için gecikme yapısının belirlenmesinin önemini vurgulayan CS-ARDL modeli, doğru sayıda gözlemlenemeyen ortak faktör ve gecikme yapısı tanımlandığında dışsalılıklarla ilgili sorunların üstesinden gelmede daha verimli olduğunu kanıtlamaktadır (Daştan, Yalçınkaya ve Karabulut, 2020: 20). CS-DL modelinin panel zaman boyutunun sınırlı olduğu durumlarda (T, 30 ila 100), gecikme yapısının doğru tanımlanması ve panel zaman boyutunun önemli olması koşuluyla, CS-ARDL modeli aracılığıyla uzun vadeli katsayıların tahmin edilmesinde üstün ve daha kesin sonuçlar elde edilebileceği vurgulanmaktadır (T > 100) (Chudik ve diğerleri, 2016: 107). Çalışmada T=52 olduğu için ve yatay kesitle genişletilmiş dağıtılmış gecikme (CS-DL) tahmincisi kullanılmaktadır.

4.4. Ampirik Bulgular

Analizler sonucunda elde edilen bulgulara çalışmanın bu kısmında yer verilmektedir. Tüm analizler, çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmaya dahil edilen 22 mevduat bankasından oluşan veri seti için gerçekleştirilmiştir.

4.4.1. Temel Bileşen Analizi Test Sonuçları

Temel bileşen analizi sürecinde takip edilmesi gereken birkaç aşama bulunmaktadır. Bu aşamaların ilki daha önce de ifade edildiği üzere verilerin standartlaştırılmasıdır. Temel bileşen analizi sürecinde özgün değerleri kullanma seçeneği de bulunmakla birlikte, tekniğin doğasında bulunan ölçü birimlerine duyarlılık göz önüne alındığında, standartlaştırılmış verilerin kullanılması birim tutarsızlıklarından kaynaklanabilecek sorunları önleyebilmektedir (Yücel, 2009: 82). Araştırmada kullanılan değişkenler arasında birim farklılıklarının varlığı nedeniyle, temel bileşen analizinden önce standartlaştırma işlemi gerçekleştirilmiştir. Standartlaştırma sürecinden sonra takip edilmesi gereken aşamalar, analiz için veri uygunluğunun değerlendirilmesi, sağlanan toplam varyans tablosu aracılığıyla temel bileşenlerin miktarının belirlenmesi, değişken ağırlıklarının tanımlanması, bileşen puan katsayısı matrisinin derlenmesi ve kapsamlı endeks değerlerinin türetilmesini içermektedir (Ersungur, Kızıltan ve Polat, 2007: 60).

Temel bileşen analizi için veri uygunluğunun değerlendirilmesi sürecinde literatürde yaygın olarak kullanılan iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan biri Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve diğeri ise Bartlett testidir. KMO testine göre, verinin yeterlilik metriği 0 ile 1 arasında değişmekte ve verinin temel bileşen analizi için uygun kabul edilmesi minimum 0,50 olmasını gerektirmektedir. Temel bileşen analizinin kullanılabilirliğini doğrulamak için uygulanan Bartlett testi için ise kritik değer 0,05'tir; p değeri 0,05 veya daha küçük olmalıdır (Sarica, 2021: 1761).

Temel bileşen analizi için veri uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen KMO ve Bartlett testlerinin sonuçlarına Tablo 4.3.'te yer verilmektedir.

Kaiser-Meyer-Olkin Testi (Yeterlilik Ölçüsü)	0,698
Bartlett Küresellik Testi	Ki-Kare
	10048,208
	Serbestlik Derecesi
	36
	Anlamlılık Düzeyi
	,000

Tablo 6.3. KMO ve Bartlett testlerinin sonuçları

Tablo 4.3.'te sunulan bulgular incelendiğinde, KMO değerinin 0,698 olarak hesaplandığı ve $0,698 > 0,50$ olduğu için veri setinin temel bileşen analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer bir şekilde, Bartlett testi için p değeri $0,000 < 0,05$ olduğundan, Bartlett testi de verilerin temel bileşen analizine uygun olduğunu teyit etmektedir.

Verilerin temel bileşen analizine uygun olduğunun tespit edilmesinin ardından, temel bileşen sayısını ve temel bileşenlerin varyans açıklama oranlarını yansıtan toplam açıklanan varyans tablosu oluşturulmuştur. Söz konusu varyans açıklama oranları Tablo 4.4.'te sunulmaktadır.

Bileşen	Açıklanan Toplam Varyans					
	Toplam	Özdeğerler		Kareli Yükler Toplamı		
		Varyans	Kümülatif	Toplam	Varyans	Kümülatif
		%	%		%	%
1	3,918	43,533	43,533	3,867	42,969	42,969
2	1,715	19,056	62,590	1,658	18,420	61,389
3	1,089	12,105	74,695	1,198	13,306	74,695
4	0,908	10,092	84,787			
5	0,817	9,077	93,864			
6	0,347	3,856	97,720			
7	0,161	1,791	99,511			
8	0,027	0,299	99,810			
9	0,017	0,190	100,000			

Tablo 7.4. Varyans açıklama oranları

Temel bileşen sayısı belirlenirken özdeğeri 1'den büyük olan bileşenler dikkate alınmaktadır. Tablo 4.4.'te yer aldığı üzere, özdeğeri 1'den büyük olan üç değişken bulunmaktadır ve dolayısıyla temel bileşen sayısı üçtür. Birinci temel bileşen tek başına toplam varyansın %43,53'ünü, ikinci bileşen %19,05'ini, üçüncü bileşen ise %12,10'unu açıklamaktadır. Çalışmada kullanılan dokuz değişkenin üç bileşen altında toplandığı görülmektedir.

Temel bileşen sayıları belirlendikten sonra temel bileşen yükleri matrisi oluşturulmuştur. Bu matris, çalışmada kullanılan değişkenlerin temel bileşenler üzerindeki ağırlıklarını ve etki yönlerini yansıttığından büyük önem taşımaktadır

(Felek, Yayla ve Çağlar, 2018: 70). Temel bileşen yükleri matrisi, Tablo 4.5.'te sunulmaktadır.

Component Matrix^a			
	Component		
	1	2	3
Kredi	0,938	0,011	-0,357
Mevduat	0,939	0,027	-0,126
Şube	0,848	-0,139	0,203
Çalışan	0,847	-0,134	0,171
ROE	0,148	0,807	0,135
ROA	0,138	0,895	-0,140
NIM	0,812	0,155	-0,147
Z-Skor	-0,169	0,426	0,533
Krd/Mevd	-0,083	0,134	0,729

Extraction Method: Principal Component Analysis.
a. 3 components extracted.

Tablo 8.5. Temel bileşen yükleri matrisi

Tablo 4.5.'te yer alan sonuçlara göre birinci temel bileşende dört değişken vardır ve dördü de finansal içerme endeksi üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Finansal içerme endeksini oluşturan dört değişken arasında kredi ve mevduat değişkenleri ön plana çıkmaktadır. İkinci temel bileşende bulunan üç değişken de finansal etkinlik üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Finansal etkinlik endeksini oluşturan üç değişken arasında da aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığının daha önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Üçüncü temel bileşende ise iki değişken bulunmaktadır ve ikisinin de finansal istikrar üzerindeki etkisi pozitif yönlüdür. Finansal istikrar endeksi üzerinde daha önemli olan değişken ise kredi/mevduat oranı değişkenidir.

4.4.2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Çalışmada değişkenler için yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) CDLM (Cross-sectionally Dependence Lagrange Multiplier - Yatay Kesit Bağımlılığı Lagrange Çarpanı) testiyle sınanmıştır. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılık testi sonuçları Tablo 4.6.'da sunulmaktadır.

	Test İstatistiği		
	FIS	FI	FE
CD (Pesaran)	21,075	19,4	75,239
p-value	,000	,000	,000

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 9.6. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılık testi sonuçları

Tablo 4.6.’da değişkenler için yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları incelendiğinde “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” boş hipotezinin reddedildiği ve dolayısıyla panel seriler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmektedir.

	Test İstatistiği		
	Model 1 (FIS)	Model 2 (FE)	Model 3 (FI)
Breusch-Pagan LM	741,3	5108	2278
Pesaran Scaled LM adj	92,85	905,3	378,5
Pesaran CD	10,82	62,61	20,03
p-value	,000	,000	,000

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 10.7. Ekonometrik modeller için yatay kesit bağımlılık testi sonuçları

Modelin değişkenleri arasında yatay kesit bağımlılığını test etmek için Breusch-Pagan LM testi, Pesaran Scaled LM testi ve Pesaran CD yatay kesit bağımlılığı testi kullanılmıştır. Uygulamada $T > N$ olduğunda kullanılması gereken asıl test Breusch-Pagan LM testidir. Tablo 4.7.’de gösterilmekte olan yatay kesit bağımlılık test istatistiği ve olasılık değerlerine göre modellerin değişkenleri arasında ve model denklemleri için %1 anlamlılık seviyesinde yatay kesit bağımlılık sorunu olduğu tespit edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı, çalışmanın sonraki aşamalarında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel veri modellerinin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir (Nargeleçekenler, 2009: 231).

4.4.3. Homojenlik Testi Sonuçları

Çalışmada Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta testi aracılığı ile eğim katsayılarının homojenliği test edilmiştir. 22 mevduat bankasından oluşan veri seti kullanılarak gerçekleştirilen homojenlik testi sonuçlarına Tablo 4.8.’de yer verilmektedir.

	MODEL I (FIS)		MODEL II (FE)		MODEL III (FI)	
	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	T-İstatistiği	Olasılık Değeri	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
Pesaran ve Yamagata (2008)						
Δ	24,034	,000	16,669	,000	26,935	,000
Δ_{adj}	25,016	,000	17,350	,000	28,034	,000

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 11.8. Homojenlik testi sonuçları

Tablo 4.8.’deki Pesaran ve Yamagata (2008) test sonuçları incelendiğinde, eğim katsayılarının homojenliğini değerlendirmek için yapılan analizlerde, boş hipotez olan eğim katsayılarının homojen olduğu %99 önem düzeyinde reddedilmiş ve alternatif

hipotez doğrultusunda katsayıların heterojen olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum, yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi bulgularına dayanarak, bundan sonra yapılacak analizlerde heterojenlik varsayımının geçerli olduğunu ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yöntemlerin kullanılacağını göstermektedir.

4.4.4. Birim Kök Testi Sonuçları

Bir zaman serisinde ortaya çıkan birim kök varlığı serinin durağan olmadığını ifade etmektedir. Bir zaman serisinin durağanlığı, ortalaması ve varyansı zaman içinde sabit kalan bir süreçtir. Bu durumda, serinin ortak varyansı, durağanlık özelliğini gösteren bir işarettir. Özellikle, ortak varyansın hesaplandığı döneme değil, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olduğu durumlar dikkate alınır. Bu, zaman serisinin belirli aralıklarla sabit bir varyans sergilediği ve zaman içindeki değişimlerin bu ortak varyans üzerindeki etkisine işaret eder (Gujarati, 2004: 713).

Panel veri analizi alanında, birim kök testleri yatay kesitteki birimlerin karşılıklı bağımlılığına göre iki ana gruba ayrılır: birinci nesil ve ikinci nesil panel birimi kök testleri. İlki, paneli oluşturan yatay kesitler arasındaki bağımsızlık varsayımına dayanmaktadır (yani, panel birimleri arasında korelasyon yoktur). Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2005), Hadri (2000), Maddala ve Wu (1999), Im, Pesaran ve Shin (IPS, 2003) ve Choi (2001) gibi birinci nesil birim kök testlerinin örnekleri bu alanda yaygın olarak tanınmaktadır. Yatay kesitler arasındaki karşılıklı bağımlılık göz önüne alındığında, birim kök analizi yapmak için ikinci nesil birim kök testleri tasarlanmıştır. İkinci nesil testler, özünde, birimlerle ilişkili seriler arasındaki korelasyonu varsaymaktadır. Dikkate değer ikinci nesil birim kök testleri arasında, Bai ve Ng (2004), Taylor ve Sarno (MADF, 1998), Breuer, McNown ve Wallace (SURADF, 2002), Pesaran (CADF, 2006, 2007) ve ayrıca Carrion-i-Silvestre, Kim ve Perron (2009) yer almaktadır (Yıldırım, Mercan ve Kostakoğlu, 2013: 88; Pesaran, 2007: 266; Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 154).

Birim kök dahil olmak üzere diğer testlerde de gecikme uzunluk (lag) değerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu Schwert (1989) kriteri dikkate alınarak $12 \cdot (T/100)^{1/4}$ formülü ile hesaplanmıştır. CADF birim kök testine ilişkin sonuçlara Tablo 4.9 ve 4.10.'da yer verilmiştir.

CADF		
Seviye		
Değişkenler	t-bar	P-value
FIS	-1,820	,412
FE	2,205	,000
FI	-1,050	1,000
Birinci Derece Fark		
Değişkenler	t-bar	P-value
FIS	-3,167	,001
FE	-8,408	,000
FI	-14,074	,000

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 12.9. CADF birim kök testi sonuçları

CADF birim kök testinin sonuçları analiz edilirken, finansal içirme ve finansal istikrar endeksleri için hesaplanan pescadf testinin istatistiksel değerlerinin mutlak anlamda kritik değerlerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, serinin bahsedilen indeksler için durağanlıktan yoksun olduğunu ve birim kökleri içerdiğini öne süren sıfır hipotez kabul edilir. Sonuç olarak, bu iki indekse ait serilerin durağan olmadığı ve birim köklere sahip olduğu açıktır. Endeks serilerini birinci dereceye göre farklılaştırdıktan sonra, kararlılık sergiledikleri kaydedilmiştir. Spesifik olarak, finansal etkinlik endeksi için pescadf testinin istatistiksel değerlerinin, serinin istikrarını gösteren kritik değerleri mutlak terimlerle aştığı belirlenmiştir.

Tüm panelde birim kök varlığının değerlendirilmesi, Pesaran (2006) CIPS (Cross-sectionally Im-Pesaran-Shin) testi ile gerçekleştirilmiştir. Tüm panel için CIPS test istatistiğinin sonucu Tablo 4.10.'da gösterilmektedir.

CIPS						
Seviye						
Sabit	%1	%5	%10	FIS	FI	FE
Kritik Değer	-2,30	-2,15	-2,08	-3,687	-1,284	-3,678
Sabit, Trend	%1	%5	%10	FIS	FI	FE
Kritik Değer	-2,78	-2,65	-2,58	-4,017	-2,645	-4,422
Birinci Derece Fark						
Değişkenler	Sabit			Sabit ve Trend		
Sabit	%1	%5	%10	FIS	FI	FE
Kritik Değer	-2,30	-2,15	-2,08	-6,190	-4,997	-5,819
Sabit, Trend	%1	%5	%10	FIS	FI	FE
Kritik Değer	-2,78	-2,65	-2,58	-6,411	-5,085	-6,022

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 13.10. CIPS birim kök testi sonuçları

Tablo 4.10.'da yer alan CIPS birim kök test sonuçları incelendiğinde, finansal istikrar ve finansal etkinlik değişkenlerine ilişkin hesaplanan CIPS test istatistik değerlerinin mutlak değerleri kritik değerlerden büyüktür. Bu sonuç, incelenen serilerin düzeyde durağan olduğunu göstermektedir. Finansal içirme değişkeninin ise birim kök problemi içerdiği görülmektedir.

4.4.5. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespitine ilişkin olarak ARDL sınır testi uygulanmıştır. Klasik eşbütünleşme testlerinde iki seri arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmak için iki serinin de aynı mertebeden durağanlık şartının sağlanması gerekmektedir. ARDL sınır testinin üstünlüğü, serilerde aynı mertebeden durağanlık şartı aranmamasıdır (Pesaran, Shin ve Smith, 2001). Testin diğer bir üstünlüğü ise az sayıda gözlem sayısına sahip örneklerde kullanılabilmesidir.

F istatistikleri, Pesaran, Shin ve Smith (2001)'in oluşturdukları alt ve üst kritik değerlere göre değerlendirilmektedir. Hesaplanan F istatistiği alt kritik değer altındaysa, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına, üst kritik değerin üstündeyse ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu iki kritik değer aralığındaysa eşbütünleşme ilişkisi belirsiz olmaktadır. Sınır testi sonucunda eşbütünleşme ilişkisine ulaşırsa modelin uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmektedir. Bu kısımda 3 ayrı model için yapılmış olan eşbütünleşme testi sonuçlarına yer verilmektedir.

Bankalar	F-Stat	t-Stat
1	2,635	-2,197
2	3,511	-3,103
3	3,555	-3,214
4	6,180	-4,087
5	2,766	-2,676
6	5,424	-3,860
7	2,260	-2,568
8	7,038	-4,542
9	1,297	-1,801
10	9,206	-5,131
11	3,656	-3,097
12	2,716	-0,915
13	3,271	-2,897
14	2,710	-2,745
15	7,286	-4,661
16	7,837	-4,842
17	4,798	-3,442
18	4,894	-3,733
19	7,277	-4,211
20	3,753	-3,323
21	10,687	-5,134
22	2,549	-2,112
10 % Anlamlılık Seviyesi		
I(0)	I(1)	
5% Anlamlılık Seviyesi		
I(0)	I(1)	
1 % Anlamlılık Seviyesi		
I(0)	I(1)	
F-istatistiği için kritik değerler		
3,17	4,14	
t-istatistiği için kritik değerler		
-2,57	-3,21	

H₀: Yatay kesitlerin hiçbirinde eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H₁: Yatay kesitlerin en az birinde eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 14.11. ARDL Eşbütünleşme Testi-Model 1 (Finansal İstikrar)

Tablo 4.11.'e göre %5 anlamlılık seviyesinde 9 bankanın hesaplanan F istatistik değerleri, kritik değerlerin üst sınırından I(1) büyük olduğu için “yatay kesitlerin hiçbirinde eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurulan H₀ hipotezi reddedilmiş ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu karar verilmiştir. Buna göre finansal istikrar endeksinin bağımlı değişken olduğu birinci modelde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu ifade edilebilir. Yani endeks değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. CointEq(-1) hata düzeltme teriminin katsayısı negatif (-0,456) ve olasılık değeri (0,000) %5'ten küçüktür. Bu değerler, katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu durumun değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını kanıtladığını da ifade etmek mümkündür.

Bankalar	F-Stat	t-Stat
1	1,823	1,114
2	0,982	-1,280
3	1,473	-2,064
4	8,155	-4,928
5	0,122	-0,603
6	1,827	-2,321
7	0,657	0,799
8	3,920	-2,777
9	3,036	-2,774
10	3,505	-3,136
11	10,636	-5,550
12	1,679	2,154
13	0,778	-0,864
14	18,416	-7,433
15	8,205	-4,856
16	4,889	-3,735
17	2,318	-0,645
18	1,060	0,431
19	1,620	-1,000
20	3,082	-1,802
21	1,608	-0,357
22	4,236	3,421
10% Anlamlılık Seviyesi		5% Anlamlılık Seviyesi
I(0)	I(1)	I(0)
F-istatistiği için kritik değerler		1% Anlamlılık Seviyesi
I(0)	I(1)	I(0)
3,17	4,14	3,79
t-istatistiği için kritik değerler		I(1)
-2,57	-3,21	-2,86
		-3,53
		-3,43
		-4,1

H₀: Yatay kesitlerin hiçbirinde eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H₁: Yatay kesitlerin en az birinde eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 15.12. ARDL Eşbütünleşme Testi-Model 2 (Finansal Etkinlik)

Tablo 4.12.'de yer alan Model 2'nin eşbütünleşme testi katsayıları incelendiğinde, 5 bankanın hesaplanan F istatistik değerleri %5 anlamlılık seviyesinde kritik değerlerin üst sınırından I(1) büyük olduğu için “yatay kesitlerin hiçbirinde eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurulan H₀ hipotezi reddedilmiş ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu karar verilmiştir. Buna göre finansal etkinlik endeksinin bağımlı değişken olduğu ikinci modelde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ifade edilebilir. Yani endeks değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Ayrıca CointEq(-1) hata düzeltme teriminin katsayısı negatif (-0,172) ve olasılık değeri (0,045) %5'ten küçüktür. Bu değerler, katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu durum değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu da doğrulamaktadır.

4.4.6. Panel Veri Analizi Sonuçları

Panel veri, Yerdelen Tatoğlu (2013: 2) tarafından N sayıda birim ve her bir birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşan veri olarak ifade edilmektedir. Panel veriler, yatay kesitleri oluşturan birim sayısının dönem sayısını (zaman) aştığı durumlarda, “kısa panel”; tersi durumda ise, “uzun panel” olarak sınıflandırılmaktadır (Gujarati, 2004: 301).

Heterojen panel tahmincileri genel olarak kısa panel olmadığında kullanılabilmektedir. Fakat sadece uzun panel ($T > N$) koşullarında değil, aynı zamanda N ve T eşit veya birbirlerine yakın olduğunda da kullanılabilmektedir (Altıntaş ve Mercan, 2015: 361). Ancak sağlıklı bir sonuç elde edebilmek için T’nin 20’den yüksek olması beklenmektedir. Bu durumda yatay kesit bağımlılığını dikkate alan heterojen panel tahmincileri kullanılabilmektedir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel tahmincilerinden heterojen olanlar CCE ve AMG tahmincileridir.

AMG, serilerin $I(1)$ olması durumunda kullanılabilen, CS-DL tahmincisi ise serilerin $I(1)$ - $I(0)$ karışık olması durumunda kullanılabilen, paneli oluşturan bankalara ve panelin geneline ait katsayıları hesaplayabilen bir tahmincidir (Altıntaş ve Mercan, 2015: 368; Yücesan, Yağış ve Torun, 2019: 361; Mercan, Peker ve Göçer, 2015: 132; Üçler, 2017: 82; Demirtaş ve Çakırca, 2022: 321). Bu çalışmada uzun dönem katsayı tahmininde bulunmak amacıyla finansal etkinlik endeks serisi $I(0)$, finansal içirme ve finansal istikrar endeks serileri ise $I(1)$ oldukları için serilerin karışık olması durumunda kullanılabilen CS-DL tahmincisi kullanılmıştır. Ayrıca Chudik ve diğerleri (2013) CS-DL tahmin yönteminin birim kök olması durumunda, katsayıların heterojenliği durumunda ve serisel korelasyon durumunda güvenilir sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur.

4.4.6.1. Kısa dönem sonuçları

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler ortak bağlantılı etkiler ortalama grup (CCEMG) ile tahmin edilmektedir. Birinci denklemde finansal istikrar bağımlı değişken, ikinci denklemde finansal etkinlik bağımlı değişken ve üçüncü denklemde finansal içirme bağımlı değişken olarak belirlenmiştir ve söz konusu denklemlere ilişkin katsayı tahminleri Tablo 4.14., 4.15. ve 4.16.’da gösterilmektedir.

FIS	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FI_BNK1	0,0609	0,000	0,0471	0,0747
FE_BNK2	-0,0430	0,001	-0,0685	-0,0175
FI_BNK3	-0,0466	0,000	-0,0624	-0,0308
FE_BNK5	-0,0421	0,001	-0,0680	-0,0162
FI_BNK5	0,1374	0,000	0,1119	0,1628
FE_BNK6	-0,0260	0,009	-0,0457	-0,0064
FE_BNK7	-0,1831	0,022	-0,3402	-0,0260
FI_BNK7	-0,1489	0,001	-0,2338	-0,0640
FE_BNK8	-0,0671	0,023	-0,1247	-0,0094
FI_BNK9	-0,0411	0,008	-0,0718	-0,0105
FI_BNK11	0,0291	0,000	0,0146	0,0437
FE_BNK12	-0,1107	0,008	-0,1932	-0,0283
FI_BNK12	0,0816	0,000	0,0529	0,1103
FE_BNK13	-0,0387	0,002	-0,0634	-0,0141
FI_BNK13	0,0285	0,000	0,0131	0,0440
FE_BNK14	0,5520	0,008	0,1455	0,9585
FI_BNK16	-0,0959	0,023	-0,1789	-0,0130
FI_BNK18	-0,0727	0,047	-0,1444	-0,0009
FE_BNK20	-0,3517	0,000	-0,4357	-0,2677
FI_BNK20	0,0397	0,016	0,0073	0,0721
FE_BNK22	-0,1783	0,011	-0,3154	-0,0412

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 17.14. Kısa dönem banka bazlı test sonuçları-Model 1

Tablo 4.14.'te yer alan Model 1'in kısa dönem katsayıları incelendiğinde, finansal içirme endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal istikrar endeksini kısa dönemde 1 numaralı banka %0,06, 5 numaralı banka %0,13, 11 numaralı banka %0,02, 12 numaralı banka %0,08, 13 numaralı banka %0,02, 20 numaralı banka %0,03 kadar artırırken, 3 numaralı banka %0,04, 7 numaralı banka %0,14, 9 numaralı banka %0,04, 16 numaralı banka %0,09, 18 numaralı banka %0,07 kadar azaltmaktadır. Aynı modele (Model 1) göre kısa dönemde finansal etkinlik endeksi ile finansal istikrar endeksi arasındaki ilişkiyi sadece 14 numaralı banka pozitif (%0,55) etkilerken, 9 banka negatif yönde etkilemektedir: 2 numaralı banka %0,04, 5 numaralı banka %0,04, 6 numaralı banka %0,02, 8 numaralı banka %0,06, 12 numaralı banka %0,11, 13 numaralı banka %0,03, 20 numaralı banka %0,35 ve 22 numaralı banka %0,17 kadar azaltmaktadır.

FE	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FI_BNK6	-0,0530	0,052	-0,1067	0,0005
FI_BNK8	0,0550	0,059	-0,0020	0,1122
FI_BNK9	-0,0559	0,003	-0,0926	-0,0192
FI_BNK13	-0,0503	0,002	-0,0823	-0,0183
FIS_BNK22	-0,2781	0,022	-0,5167	-0,0396

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 18.15. Kısa dönem banka bazlı test sonuçları-Model 2

Tablo 4.15.'te sunulan finansal etkinliğin bağımlı değişken olduğu Model 2'nin kısa dönem katsayıları incelendiğinde, finansal içirme endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal etkinlik endeksini 6 numaralı banka %0,05, 9 numaralı banka %0,05 ve 13 numaralı banka %0,05 oranında azaltmakta iken, 8 numaralı banka finansal etkinlik endeksini %0,05 oranında artırmaktadır. Yine kısa dönem test sonuçlarına göre 22 numaralı bankanın finansal istikrar endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış finansal etkinlik endeksini %0,27 oranında azaltmaktadır.

FI	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FE_BNK2	-0,2455	0,000	-0,3235	-0,1676
FIS_BNK3	0,1401	0,008	0,0370	0,2432
FE_BNK4	-0,0040	0,000	-0,0063	-0,0017
FE_BNK5	-0,0476	0,049	-0,0949	-0,0002
FE_BNK6	0,2557	0,011	0,0580	0,4535
FE_BNK8	0,0039	0,000	0,0020	0,0058
FE_BNK11	-0,5143	0,017	-0,9382	-0,0904
FE_BNK13	-0,4239	0,009	-0,7404	-0,1075
FIS_BNK14	-0,2335	0,032	-0,4473	-0,0198
FE_BNK14	-0,0353	0,000	-0,0512	-0,0195
FE_BNK15	-0,0921	0,000	-0,1270	-0,0572
FE_BNK16	-0,3674	0,028	-0,6946	-0,0402
FE_BNK19	5,8062	0,000	2,9995	8,6129
FE_BNK20	2,4508	0,002	0,3901	4,5115

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 19.16. Kısa dönem banka bazlı test sonuçları-Model 3

Finansal içermenin bağımlı değişken olduğu Model 3'ün test sonuçlarına Tablo 4.16.'da yer verilmektedir. Tablo 4.16.'da yer alan bulgulara göre, finansal içirme endeksi ile finansal istikrar endeksi arasındaki ilişkiyi 3 numaralı banka pozitif (%0,14) yönde etkilerken, 14 numaralı banka negatif (%0,23) yönde etkilemektedir. Aynı modelin sonuçlarına göre finansal etkinlik endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal içirme endeksini kısa dönemde 2 numaralı banka

%0,24, 4 numaralı banka %0,004, 11 numaralı banka %0,51, 13 numaralı banka %0,42, 14 numaralı banka %0,03, 15 numaralı banka %0,09, 16 numaralı banka %0,36 oranında azaltmakta iken 6 numaralı banka %0,25, 8 numaralı banka %0,003, 19 numaralı banka %5,80 ve 20 numaralı banka %2,45 oranında artırmaktadır.

4.4.6.2. Uzun dönem sonuçları

Çalışmada uzun dönem katsayılarının tahmin edilmeye çalışıldığı üç model kurulmuştur. Birinci denklemde finansal istikrar bağımlı değişken, ikinci denklemde finansal etkinlik bağımlı değişken ve üçüncü denklemde ise finansal içerme bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Söz konusu denklemlere ilişkin katsayı tahminleri, Tablo 4.17., 4.20. ve 4.23.'te gösterilmektedir. Bu üç modele ilişkin banka bazlı bireysel sonuçlar ise 4.18., 4.19., 4.21., 4.22., 4.24. ve 4.25.'te gösterilmektedir.

FIS	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FE	0,1828	0,005	0,0550	0,3106
FI	0,3607	0,847	-3,3151	4,0366

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 20.17. CS-DL testi uzun dönem tahmin sonuçları-Model 1

Tablo 4.17. incelendiğinde, finansal etkinlik endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal istikrar endeksinin %0,18 kadar arttığı görülmektedir. Finansal içerme endeksi katsayısı istatistiki olarak anlamlı değildir.

Elde edilen sonuçlara göre finansal etkinlik endeksinin (ROE, ROA, NIM) artması, uzun dönemde bankaların finansal açıdan daha sağlam ve sürdürülebilir bir şekilde faaliyet göstermelerine olanak tanımaktadır. Bankaların kârlılıklarını artırmasının, risk yönetimi kapasitelerini artırarak iflas risklerini azaltmalarına ve genel olarak daha sağlam ve istikrarlı bir finansal yapıya sahip olmalarına katkıda bulunacağını ifade etmek mümkündür. Sonuç olarak, daha etkin çalışan bankaların, finansal olarak daha istikrarlı hale gelebileceği ve bu durumun hem banka seviyesinde hem de daha geniş ekonomik sistemde pozitif etkiler yaratabileceği söylenebilir.

Tablo 4.18.'de finansal istikrar ile finansal etkinlik ilişkisine ilişkin banka bazlı bireysel sonuçlar yer almaktadır.

FIS	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FE	0,1828	0,005	0,0550	0,3106
BNK_1	-0,0111	0,222	-0,0290	0,0067
BNK_2	0,3298	0,053	-0,0048	0,6643
BNK_3	0,2671	0,017	0,0482	0,4860
BNK_4	-0,1199	0,969	-6,2420	6,0022
BNK_5	-0,0696	0,677	-0,3972	0,2580
BNK_6	0,2575	0,002	0,0977	0,4172
BNK_7	0,2383	0,007	0,0648	0,4118
BNK_8	0,9023	0,001	0,3579	1,4466
BNK_9	0,1673	0,277	-0,1342	0,4688
BNK_10	0,1511	0,193	-0,0763	0,3784
BNK_11	0,0609	0,121	-0,0160	0,1377
BNK_12	0,0549	0,135	-0,0170	0,1268
BNK_13	0,2466	0,002	0,0919	0,4013
BNK_14	1,1753	0,518	-2,3843	4,7349
BNK_15	0,2084	0,511	-0,4125	0,8293
BNK_16	-0,0019	0,970	-0,1019	0,0980
BNK_17	-0,0268	0,411	-0,0907	0,0371
BNK_18	0,0250	0,397	-0,0329	0,0829
BNK_19	-0,0059	0,684	-0,0344	0,0226
BNK_20	0,1185	0,000	0,0802	0,1568
BNK_21	-0,0097	0,154	-0,0230	0,0036
BNK_22	0,0653	0,031	0,0060	0,1246

Not: FIS, finansal istikrarı ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 21.18. Banka bazlı finansal etkinlik endeksi sonuçları-Model 1

Finansal etkinlik endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal istikrar endeksini 3 numaralı banka %0,26, 6 numaralı banka %0,25, 7 numaralı banka %0,23, 8 numaralı banka %0,90, 13 numaralı banka %0,24, 20 numaralı banka %0,11 ve 22 numaralı banka %0,06 oranında artırmaktadır.

Tablo 4.19.'da ise finansal istikrar ile finansal içirme ilişkisine ilişkin banka bazlı bireysel sonuçlar yer almaktadır.

FIS	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FI	0,3607	0,847	-3,3151	4,0366
BNK_1	-0,0215	0,000	-0,0271	-0,0159
BNK_2	-0,1470	0,000	-0,2149	-0,0792
BNK_3	-0,0046	0,911	-0,0871	0,0777
BNK_4	-28,9075	0,364	-91,3335	33,5183
BNK_5	-0,2563	0,000	-0,3993	-0,1134
BNK_6	-0,0245	0,112	-0,0548	0,0057
BNK_7	0,0420	0,002	0,0153	0,0688
BNK_8	10,9035	0,009	2,7405	19,0665
BNK_9	-0,0115	0,002	-0,0187	-0,0043
BNK_10	0,1245	0,643	-0,4029	0,6520
BNK_11	-0,0053	0,262	-0,0147	0,0040
BNK_12	-0,0240	0,002	-0,0393	-0,0086
BNK_13	0,0241	0,036	0,0015	0,0467
BNK_14	25,9478	0,000	11,3480	40,5475
BNK_15	0,1182	0,795	-0,7718	1,0083
BNK_16	0,0271	0,438	-0,0414	0,0957
BNK_17	0,0344	0,000	0,0199	0,0488
BNK_18	0,0691	0,000	0,0324	0,1057
BNK_19	0,0052	0,084	-0,0007	0,0111
BNK_20	0,0110	0,194	-0,0056	0,0276
BNK_21	0,0190	0,000	0,0154	0,0226
BNK_22	0,0131	0,070	-0,0010	0,0274

Not: FIS, finansal istikrarı ve FI, finansal içermeyi ifade etmektedir.

Tablo 22.19. Banka bazlı finansal içirme endeksi sonuçları-Model 1

Tablo 4.19.'da sunulan sonuçlar doğrultusunda, finansal içirme endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal istikrar endeksini 1 numaralı banka %0,02, 2 numaralı banka %0,14, 5 numaralı banka %0,25, 9 numaralı banka %0,01, 12 numaralı banka %0,02 oranında azaltırken; 7 numaralı banka %0,04, 8 numaralı banka %10,90, 13 numaralı banka %0,02, 14 numaralı banka %25,94, 17 numaralı banka %0,03, 18 numaralı banka %0,06, 21 numaralı banka %0,01 oranında artırmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre bankalar arasında farklılık gösteren katsayılar, her banka için finansal içirmedeki (kredi miktarı, mevduat sayısı, şube sayısı, çalışan sayısı) artışın finansal istikrara olan etkisinin farklı olduğunu göstermektedir.

Finansal etkinliğin bağımlı değişken olduğu Model 2'nin uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 4.20.'de yer almaktadır.

FE	Katsayı (Coef.)	$p> z $	[95% Conf. Interval]	
FIS	4,7016	0,046	0,0831	9,3201
FI	-0,3783	0,574	-1,6972	0,9405

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 23.20. CS-DL testi uzun dönem tahmin sonuçları-Model 2

Tablo 4.20.'de sunulan sonuçlar doğrultusunda, finansal istikrar endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal etkinlik endeksi %4,70 oranında artmaktadır. Finansal içirme endeksi katsayısı istatistiki olarak anlamlı olmadığı için bu endeksin finansal etkinlik üzerindeki etkisi üzerine değerlendirme yapılamamaktadır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, mevduat bankalarının güçlü risk yönetimi, sağlam sermaye yapısı, düşük riskli kredi portföyleri ve kredi/mevduat oranındaki dengeli bir artış ile finansal sağlamlığını ve güvenilirliğini artırarak daha etkin bir şekilde faaliyet gösterebileceğini ve kârlılığını artırabileceğini ifade etmek mümkündür. Bu sonuçlara göre sağlam bir bankacılık sistemi, genellikle daha etkin ve kârlı bir finansal hizmet sunumuna olanak sağlamaktadır.

Tablo 4.21.'de finansal etkinlik ile finansal istikrar ilişkisine ilişkin banka bazlı bireysel sonuçlar yer almaktadır. Finansal istikrar endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal etkinlik endeksini 1 numaralı banka %39,22, 6 numaralı banka %2,41, 15 numaralı banka %0,20 artırmakta iken, 4 numaralı banka %0,04, 5 numaralı banka %0,94 oranında azaltmaktadır.

FE	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FIS	4,7016	0,046	0,0831	9,3201
BNK_1	39,2245	0,044	1,0467	77,4023
BNK_2	-0,8201	0,129	-1,8792	0,2389
BNK_3	2,1066	0,095	-0,3644	4,5775
BNK_4	-0,0491	0,021	-0,0908	-0,0073
BNK_5	-0,9423	0,003	-1,5565	-0,3281
BNK_6	2,4198	0,023	0,3289	4,5107
BNK_7	7,3017	0,076	-0,7655	15,3689
BNK_8	0,1918	0,464	-0,3214	0,7049
BNK_9	-0,1862	0,708	-1,1612	0,7888
BNK_10	-0,3553	0,694	-2,1260	1,4153
BNK_11	-0,1546	0,909	-2,8149	2,5058
BNK_12	-7,1010	0,612	-34,5458	20,3437
BNK_13	-0,5917	0,417	-2,0210	0,8377
BNK_14	0,0825	0,464	-0,1383	0,3033
BNK_15	0,2068	0,026	0,0248	0,3889
BNK_16	-1,2563	0,645	-6,5989	4,0864
BNK_17	8,0852	0,635	-25,2752	41,4456
BNK_18	22,0234	0,295	-19,1878	63,2347
BNK_19	-7,2701	0,620	-36,0349	21,4946
BNK_20	23,1604	0,182	-10,8227	57,1435
BNK_21	1,4362	0,949	-42,2298	45,1022
BNK_22	15,9241	0,209	-8,9460	40,7943

Not: FIS, finansal istikrarı ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 24.21. Banka bazlı finansal istikrar endeksi sonuçları-Model 2

Finansal etkinlik ile finansal içerme ilişkisine ilişkin banka bazlı bireysel sonuçlar Tablo 4.22.'de sunulmaktadır. Finansal içerme endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal etkinlik endeksini 3 numaralı banka %1,25, 17 numaralı banka %1,84, 19 numaralı banka %0,57 ve 21 numaralı banka %0,80 oranında artırırken, 2 numaralı banka %0,24, 4 numaralı banka %9,56, 5 numaralı banka %0,77, 9 numaralı banka %0,07, 10 numaralı banka %3,84, 11 numaralı banka %0,11, 12 numaralı banka %0,94, 13 numaralı banka %0,36, 16 numaralı banka %1,21, 22 numaralı banka %3,40 oranında azaltmaktadır.

FE	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FI	-0,3783	0,574	-1,6972	0,9405
BNK_1	-0,5515	0,260	-1,5116	0,4086
BNK_2	-0,2410	0,009	-0,4208	-0,0613
BNK_3	1,2561	0,003	0,4136	2,0987
BNK_4	-9,5608	0,001	-15,0281	-4,0935
BNK_5	-0,7774	0,000	-1,1384	-0,4165
BNK_6	-0,1919	0,364	-0,6063	0,2225
BNK_7	0,7959	0,281	-0,6523	2,2440
BNK_8	8,7477	0,224	-5,3645	22,8600
BNK_9	-0,0721	0,000	-0,0982	-0,0461
BNK_10	-3,8494	0,000	-5,6210	-2,0778
BNK_11	-0,1199	0,000	-0,1651	-0,0747
BNK_12	-0,9435	0,000	-1,4564	-0,4306
BNK_13	-0,3613	0,000	-0,4667	-0,2560
BNK_14	-1,7003	0,269	-4,7132	1,3126
BNK_15	0,0034	0,980	-0,2585	0,2652
BNK_16	-1,2160	0,000	-1,8354	-0,5967
BNK_17	1,8431	0,000	1,0194	2,6668
BNK_18	1,8732	0,640	-5,9804	9,7267
BNK_19	0,5745	0,000	0,3431	0,8059
BNK_20	-1,2281	0,199	-3,1012	0,6450
BNK_21	0,8019	0,004	0,2519	1,3520
BNK_22	-3,4055	0,000	-4,4081	-2,4029

Not: FE, finansal etkinliği ve FI, finansal içermeyi ifade etmektedir.

Tablo 25.22. Banka bazlı finansal içirme endeksi sonuçları-Model 2

Finansal içermenin bağımlı değişken olduğu Model 3'ün uzun dönem tahmin sonuçları

Tablo 4.23.'de yer almaktadır.

FI	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FE	0,0055	0,989	-0,8063	0,8173
FIS	5,4257	0,028	0,5763	10,2751

Not: FIS, finansal istikrarı, FI, finansal içermeyi ve FE, finansal etkinliği ifade etmektedir.

Tablo 26.23. CS-DL testi uzun dönem tahmin sonuçları-Model 3

Tablo 4.23.'te yer alan üçüncü modelin sonuçlarına göre finansal istikrar finansal içirme üzerinde etkilidir. Finansal istikrar endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal içirme endeksi %5,42 oranında artmaktadır. Finansal istikrar endeksi katsayısı istatistiki olarak anlamlı olmadığı için bu endeksin finansal içirme üzerindeki etkisi üzerine değerlendirme yapılamamaktadır.

Veriler incelendiğinde, bankaların artan finansal sağlamlığının finansal içermeye (kredi miktarı, mevduat sayısı, şube sayısı, çalışan sayısı) artış sağladığını ifade etmek mümkündür. Bu sonuçlara göre daha güçlü bir finansal yapıya sahip olan bankaların genellikle daha fazla kredi verme kapasitesine sahip oldukları ve daha uygun kredi koşulları sunabildikleri, artan güvenilirliğe bağlı olarak mevduat müşterilerini artırabildikleri ve dolayısıyla daha fazla şube ve çalışan sayısı ile hizmet verebildikleri sonucuna ulaşılabilir.

Finansal içirme ile finansal etkinlik ilişkisine ilişkin banka bazlı bireysel sonuçlar Tablo 4.24.'te verilmektedir.

FI	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FE	0,0055	0,989	-0,8063	0,8173
BNK_1	0,4587	0,309	-0,4247	1,3422
BNK_2	1,6754	0,003	0,5645	2,7863
BNK_3	-0,1358	0,807	-1,2277	0,9562
BNK_4	0,0288	0,394	-0,0374	0,0950
BNK_5	-0,4008	0,024	-0,7489	-0,0527
BNK_6	-0,3161	0,886	-4,6329	4,0007
BNK_7	-4,7799	0,146	-11,2213	1,6614
BNK_8	-0,0315	0,027	-0,0594	-0,0036
BNK_9	6,6285	0,004	2,0609	11,1962
BNK_10	-0,0204	0,466	-0,0753	0,0345
BNK_11	-2,2538	0,003	-3,7363	-0,7713
BNK_12	-0,4363	0,780	-3,5038	2,6312
BNK_13	-0,2544	0,822	-2,4737	1,9649
BNK_14	0,0209	0,254	-0,0150	0,0569
BNK_15	0,0925	0,247	-0,0642	0,2492
BNK_16	-0,0770	0,539	-0,3225	0,1686
BNK_17	0,5522	0,629	-1,6897	2,7941
BNK_18	0,4429	0,602	-1,2223	2,1081
BNK_19	0,5511	0,174	-0,2432	1,3454
BNK_20	-1,7166	0,004	-2,8840	-0,5492
BNK_21	0,2321	0,690	-0,9088	1,3730
BNK_22	-0,1404	0,927	-3,1306	2,8498

Not: FE, finansal etkinliği ve FI, finansal içermeyi ifade etmektedir.

Tablo 27.24. Banka bazlı finansal etkinlik endeksi sonuçları-Model 3

Banka bazında finansal etkinlik endeksi sonuçları incelendiğinde, finansal içirme endeksi üzerinde 6 bankanın etkili olduğu görülmektedir. Buna göre finansal etkinlik endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal içirme endeksini 2 numaralı banka %1,67, 9 numaralı banka %6,62 oranında artırmakta iken; 5 numaralı

banka %0,40, 8 numaralı banka %0,03, 11 numaralı banka %2,25, 20 numaralı banka %1,71 azaltmaktadır. Tablo 4.25.'te finansal içerme ile finansal istikrar ilişkisine ilişkin banka bazlı bireysel sonuçlar yer almaktadır.

FI	Katsayı (Coef.)	p> z	[95% Conf. Interval]	
FIS	5,4257	0,028	0,5763	10,2751
BNK_1	-5,7624	0,323	-17,1825	5,6578
BNK_2	-2,2595	0,000	-3,3181	-1,2009
BNK_3	0,4276	0,570	-1,0485	1,9038
BNK_4	0,0015	0,311	-0,0014	0,0045
BNK_5	0,2311	0,035	0,0166	0,4455
BNK_6	-5,0471	0,067	-10,4505	0,3563
BNK_7	15,0574	0,059	-0,5520	30,6669
BNK_8	0,0387	0,000	0,0262	0,0512
BNK_9	-18,1414	0,000	-22,5704	-13,7123
BNK_10	0,0699	0,185	-0,0334	0,1733
BNK_11	4,5227	0,044	0,1309	8,9144
BNK_12	5,6322	0,360	-6,4221	17,6864
BNK_13	6,9936	0,000	4,1103	9,8770
BNK_14	0,0100	0,008	0,0026	0,0175
BNK_15	0,0847	0,124	-0,0233	0,1926
BNK_16	-1,1100	0,159	-2,6529	0,4329
BNK_17	11,1353	0,000	6,3303	15,9404
BNK_18	10,0877	0,000	4,8535	15,3218
BNK_19	21,0390	0,000	12,8316	29,2464
BNK_20	18,9234	0,000	14,3431	23,5038
BNK_21	34,9657	0,000	24,1807	45,7506
BNK_22	22,4643	0,000	11,9128	33,0158

Not: FIS, finansal istikrarı ve FI, finansal içermeyi ifade etmektedir.

Tablo 28.25. Banka bazlı finansal istikrar endeksi sonuçları-Model 3

Tablo 4.25. incelendiğinde finansal içerme endeksi üzerinde 13 bankanın etkili olduğu görülmektedir. Buna göre finansal istikrar endeksinde meydana gelen %1 birimlik artış karşısında finansal içerme endeksini 2 numaralı banka %2,25, 9 numaralı banka %18,14 oranında azaltmakta; 5 numaralı banka %0,23, 8 numaralı banka %0,03, 11 numaralı banka %4,52, 13 numaralı banka %6,99, 14 numaralı banka %0,01, 17 numaralı banka %11,13, 18 numaralı banka %10,08, 19 numaralı banka %21,03, 20 numaralı banka %18,92, 21 numaralı banka %34,96 ve 22 numaralı banka %22,46 oranında artırmaktadır.

5. SONUÇ

Türkiye’de bankacılık sektöründe finansal istikrar, finansal içerme ve finansal etkinlik arasındaki ilişkinin Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCEMG tahmincisi ile test edildiği çalışmada finansal istikrarın, finansal etkinliğin ve finansal içermenin bağımlı değişken olduğu üç ayrı model oluşturulmuştur. Her üç modelde de açıklayıcı değişkenler finansal istikrar, finansal içerme ve finansal etkinlik olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde finansal istikrar, finansal etkinlik ve finansal içerme arasında uzun dönem ilişkisinin bulunduğu dair kanıtlar elde edilmiştir.

Analiz sürecinde ilk olarak farklı birim ve büyüklükte olan verilerin analize dahil edilebilmesi için min-max yöntemi kullanılarak standartlaştırma yapılmıştır. İkinci aşamada standartlaştırılmış değişkenlere dayalı temel bileşenler analizi ile literatüre dayalı olarak belirlenen 9 değişken kullanılarak finansal içerme, finansal etkinlik ve finansal istikrar endeksleri oluşturulmuştur. Böylelikle, hem veri setinin karmaşıklığı azaltılmış hem de analiz edilmesi daha kolay hale getirilmiştir.

Endekslerin oluşturulmasının ardından değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde önemli olan yatay kesit bağımlılık testleri hem ekonometrik modellerde hem de değişkenler üzerinde yapılmış ve yatay kesit bağımlılığının varlığına dair elde edilen sonuçlar çalışmanın sonraki aşamalarında yapılacak panel veri analizlerinin bu bağımlılığı göz önünde bulundurmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri kullanılmıştır.

Eşbütünleşme ilişkisinin ortaya konulmasında kritik öneme sahip bir başka öncül test olan homojenite testi neticesinde eğim katsayılarının homojen olmadığına karar verildiğinden, çalışmanın devamında eğim katsayılarının heterojenliğini dikkate alan yöntemler tercih edilmiştir.

Katsayıların homojen olmadığına belirlenmesinden sonra panel serilerin durağanlık analizi yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, finansal etkinlik endeksi serisinin seviyede, finansal istikrar ve finansal içerme endekslerinin serilerinin ise birinci dereceden farkı alındığında durağan olduğu gözlemlenmiştir. Birim kök testi sonuçlarına göre endeks serileri $I(0)$ ve $I(1)$ olmak üzere karışık durumda oldukları için çalışmada uzun dönem katsayı tahmininde bulunmak amacıyla CS-DL tahmincisi kullanılmıştır.

Mevduat bankaları için yapılan analizler neticesinde, hem finansal istikrarın (Model 1), hem finansal etkinliğin (Model 2), hem de finansal içermenin (Model 3) bağımlı değişken olduğu modellerde, kısa dönemde ortaya çıkan etkilerin genellikle kısıtlı olduğu ve bireysel bankalar bazında farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak bu faktörlerin etkilerinin genellikle uzun vadede daha belirgin hale gelebildiğini, uzun vadede birbirini etkileyebilen ancak kısa vadede hemen görünür sonuçlar doğurmayan bir yapıda olduğunu ifade etmek mümkündür.

Uzun dönem tahmin sonuçları incelendiğinde, finansal istikrarın bağımlı değişken olduğu modellerde (Model 1), finansal etkinliğin finansal istikrarı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca finansal etkinliğin bağımlı değişken olduğu modellerde de (Model 2), uzun dönemde finansal istikrar endeksindeki artışın finansal etkinlik endeksini (ROE, ROA, NIM) artırdığı tespit edilmiştir. Finansal etkinlik ile finansal istikrar ilişkisine dair elde edilen bulgular doğrultusunda H2 numaralı hipotezin reddedilemediğini ifade etmek mümkündür. Ulaşılan sonuçlar, Berger (1995) ve Xu, Hu ve Das (2019) tarafından elde edilen risk ile kârlılık arasında negatif bir ilişki (sermaye/sağlamlık/istikrar ile kârlılık arasında pozitif bir ilişki) olduğuna dair kanıtları destekler niteliktedir.

Finansal içermenin bağımlı değişken olduğu modellerde (Model 3) ulaşılan uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, finansal istikrarın finansal içermeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Model 1 ve Model 2’de ise finansal içirme endeksinin finansal istikrar endeksi (Model 1) ve finansal etkinlik endeksi (Model 2) üzerindeki etkilerinin uzun dönemde istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, banka bazlı sonuçlar incelendiğinde, bankalar arasında farklılık gösteren katsayılar, her banka için finansal içirmedeki (kredi miktarı, mevduat sayısı, şube sayısı, çalışan sayısı) artışın finansal istikrara ve finansal etkinliğe olan etkisinin farklı olduğunu göstermektedir. Bazı bankaların katsayıları pozitif ve anlamlı iken, bazı bankaların katsayıları negatif ve anlamlıdır. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda, genel olarak finansal içirme ile finansal istikrar ve finansal içirme ile finansal etkinlik arasında bir ilişki olduğunu ve dolayısıyla H1 ve H3 numaralı hipotezlerin reddedilemediğini ifade etmek mümkündür.

Finansal içirme ile finansal istikrar ilişkisine dair elde edilen bulguların Morgan ve Pontines (2014), Neaime ve Gaysset (2018), Le, Chuc ve Taghizadeh-Hesary (2019),

Ahamed ve Mallick (2019), Danisman ve Tarazi (2020), Pham ve Doan (2020), Vo, Nguyen ve Van (2021), Matsebula ve Sheefeni (2022), Boachie, Aawaar ve Domeher (2023) ile Elgharib (2024) tarafından elde edilen bulgular ile uyumluluk gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Finansal içerme ile finansal etkinlik ilişkisine dair elde edilen sonuçların ise Vo ve Nguyen (2021), Khan ve diğerleri (2022) ve Kharabsheh ve Gharaibeh (2023) tarafından elde edilen bulguları desteklediği ifade edilebilir.

2010:1-2022:4 döneminde Türk bankacılık sektöründe finansal istikrar, finansal içerme ve finansal etkinlik arasındaki ilişkinin araştırıldığı analizler neticesinde elde edilen bulgular, analizde kullanılan veri seti ve analizin kapsadığı dönem ile sınırlılık göstermektedir. Bununla birlikte, elde edilen bulguların hem politika yapıcılar hem de konu ile ilgili araştırmacılar için önemli olduğu düşünülmektedir. Günümüzde hem küresel hem de ulusal düzeydeki politika yapıcılar tarafından finansal içerme ekonomik ve sosyal kalkınma için önemli bir öncelik olarak görülmektedir. Ancak, finansal içermenin artırılması sürecinde, bankacılık sektörünün istikrarı ve kârlılığı da göz ardı edilmemeli, içerme, istikrar ve kârlılık hedeflerini birlikte ele alan, aralarındaki ilişkileri göz önünde bulunduran politikalar benimsenmelidir. Ayrıca bu süreçte bankalar arasındaki farklılıkların da dikkate alınacağı politikalar geliştirilmelidir.

Araştırmaya dahil edilen mevduat bankaları ile yapılan analizlerden elde edilen ampirik bulgular, genel olarak bankaların finansal istikrarı ve etkinliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ayrıca finansal istikrarın ve etkinliğin artmasının finansal içermenin artmasına da katkı sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, bireysel banka bazlı sonuçlar incelendiğinde, test edilen tüm modellerde bankalar arasında farklılık gösteren sonuçlar olduğu görülmektedir. Bankalar arasında farklılık gösteren katsayılar, her bir banka için finansal içerme, istikrar ve etkinlik arasındaki ilişkinin farklı olabildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum gelecek çalışmalarda finansal içerme, istikrar ve kârlılık arasındaki ilişkilerin incelenmesi sürecinde bankalara özgü faktörlerin de modellere dahil edilmesinin faydalı olacağını göstermektedir. Ayrıca banka bazlı veri mevcudiyetine bağlı olarak gelecek çalışmalarda finansal içerme endeksinin oluşturulması sürecinde kullanılan değişkenlerin finansal içermenin boyutlarıyla uyumlu olarak zenginleştirilmesinin de faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abu Seman, J. (2016). Financial Inclusion: The Role of Financial System and Other Determinants. University of Salford Salford Business School Ph.D. Thesis, Salford, United Kingdom.
- Adedokun, M. W. and Ağa, M. (2023). "Financial inclusion: A pathway to economic growth in Sub-Saharan African economies". *International Journal of Finance and Economics*, 28(3), 2712-2728.
- Aduda, J. and Kalunda, E. (2012). "Financial inclusion and financial sector stability with reference to Kenya: A review of literature". *Journal of Applied Finance and Banking*, 2(6), 95.
- Adusei, M. (2015). "The impact of bank size and funding risk on bank stability". *Cogent Economics and Finance*, 3(1), 1111489, 1-19.
- Agarwal, S., Alok, S., Ghosh, P., Ghosh, S., Piskorski, T. and Seru, A. (2017). *Banking the unbanked: What do 280 million new bank accounts reveal about financial access?*. Columbia Business School Research Paper No: 17-12.
- Ahamed, M. M. and Mallick, S. K. (2019). "Is financial inclusion good for bank stability? International evidence", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 157, 403-427.
- Ahammed, M. M. U. (2021). "Measuring performance of commercial banks in Bangladesh using financial inclusion index". *International Journal of Science and Business*, 5(9), 51-59.
- Ajide, F. M. (2020). "Can financial inclusion reduce the presence of corruption? Evidence from selected countries in Africa". *International Journal of Social Economics*, 47(11), 1345-1362.
- Akbulaev, N., Ahmedov, T. ve Aliyev, Y. (2017). "Yoksulların bankası: Grameen bank", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 56-70.
- Akgüç, Ö. (2007). "Türkiye’de yabancı bankalar". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), 6-17.
- Albaity, M., Mallek, R. S. and Noman, A. H. M. (2019). "Competition and bank stability in the MENA region: The moderating effect of Islamic versus conventional banks". *Emerging Markets Review*, 38, 310-325.
- Alber, N. (2017). *Banking efficiency and financial stability: which causes which? A panel analysis*. In Advances in Applied Economic Research: Proceedings of the 2016 International Conference on Applied Economics (ICOAE) (pp. 91-98). Springer International Publishing.
- Alev, N., Erdemli, M. ve Kayapalı, B. (2022). "Phillips eğrisinin Türkiye ve gelişmiş ekonomiler açısından incelenmesi". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 255-269.
- Al-Smadi, M. O. (2018). "The role of financial inclusion in financial stability: lesson from Jordan". *Banks and Bank Systems*, 13(4), 31-39.
- Altıntaş, H. ve Mercan, M. (2015). "Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel eşbütünleşme analizi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2).
- Altıntaş, M. (2006). *Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Sermaye Yeterliliği*, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.

- Amel, D., Barnes, C., Panetta, F. and Salleo, C. (2004). "Consolidation and efficiency in the financial sector: A review of the international evidence". *Journal of Banking & Finance*, 28(10), 2493-2519.
- Amidžic, G., Massara, M. A. and Mialou, A. (2014). *Assessing countries' financial inclusion standing-A new composite index*. IMF Working Paper WP/14/36, International Monetary Fund.
- Arora, R. U. (2010). "Measuring financial access", *Griffith Business School Discussion Papers Economics*, 1(7), 1-21.
- Arslan, L. (2022). "Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz ticari ilişkileri". *Mavi Atlas*, 10(2), 419-437.
- Arzova, S. B. ve Şahin, B. Ş. (2023). "Bankaların finansal karlılık oranlarıyla finansal sağlamlık göstergeleri ilişkisi: Türkiye'de Granger nedensellik analizi". *Maliye ve Finans Yazıları*, 37(119), 61-76.
- Atlı, Y., Yücel, A. ve Tanyıldızı, İ. (2018). "Türk bankacılık sektörünün gelişimi ve Tunceli ilinde bankacılık sektörü". *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 86-105.
- Atukalp, M. E. (2023). "Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci yüzyılında bankacılık tarihi". *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 202-211.
- Awad, M. M. and Eid, N. H. (2018). "Financial inclusion in the MENA region: a case study on Egypt", *Journal of Economics and Finance*, 9(1), 11-25.
- Ayan, E. (2007). *Türkiye'de Bankacılık Risklerinin Yönetiminde Basel-II Uzlaşısı ve Faiz ile Kur Risklerine İlişkin Bir Uygulama*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Ayanoğlu, Y. (2013). "Bankaların Kuruluşu ve Organizasyon Yapısı". İçinde A. Karapınar (Ed), *Bankaların Yönetimi ve Denetimi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2746.
- Aydın, N. (2018). "Finansal Sistem ve Bankalar". İçinde M. Toprak, M. Coşkun (Ed), *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2-25.
- Aydoğdu, S. (2021). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Devleti Maliyesi ve Dış Borçlanma". *Management and Political Sciences Review*, 3(1), 68-79.
- Ayomi, S., Sofilda, E., Hamzah, M. and Ginting, A. (2021). "The impact of monetary policy and bank competition on banking industry risk: A default analysis". *Banks and Bank Systems*, 16 (1), 205-215.
- Babuşçu, Ş. (2005). *Basel II Düzenlemeleri Çerçevesinde Bankalarda Risk Yönetimi*. Akademi Consulting and Training.
- Babuşçu, Ş. ve Hazar, A. (2016). *Kredi Derecelendirmesi ve Finans*, Ankara: Akademi Yayınevi.
- Babuşçu, Ş., Hazar, A. ve İskender, A. (2022). *Banka Risk Yönetimi- Basel I-II-III-IV Düzenlemeleri*. Ankara: Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Bai, J. and Ng, S. (2004). "A panic attack on unit roots and cointegration". *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley and Sons Ltd. West Sussex, England.
- Banerjee, A. and Carrion-i-Silvestre, J. L. (2006). *Cointegration in panel data with breaks and cross-section dependence*. European Central Bank, Working Paper Series No. 591.
- Banerjee, S. (2020). "Effect of financial inclusion and stability on equality, poverty, and human development: An empirical analysis in the context of South Asia". *DLSU Business and Economics Review*, 30(1), 130-142.

- Banna, H., Hassan, M. K., Ahmad, R. and Alam, M. R. (2022). "Islamic banking stability amidst the COVID-19 pandemic: the role of digital financial inclusion". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 15(2), 310-330.
- Barajas, A., Beck, T., Belhaj, M. and Naceur, S. B. (2020). *Financial inclusion: what have we learned so far? What do we have to learn?*. IMF Working Paper WP/20/157, International Monetary Fund.
- Barik, R. and Pradhan, A. K. (2021). "Does financial inclusion affect financial stability: evidence from BRICS nations?". *The Journal of Developing Areas*, 55(1), 341-356.
- BCBS (2001). *Working Paper on the Regulatory Treatment of Operational Risk*, Basel Committee on Banking Supervision, Bank for International Settlements, September.
- BDDK (2022). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Raporu - Aralık 2022*, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- BDDK (2023). *BDDK Yıllık Faaliyet Raporu 2022*, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Beck, T. (2008). *Bank Competition and Financial Stability: Friends or Foes?*, The World Bank Policy Research Working Paper 4656.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Levine, R. (2007). "Finance, inequality and the poor", *Journal of Economic Growth*, 12(1), 27-49.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Merrouche, O. (2013). "Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability". *Journal of Banking and Finance*, 37(2), 433-447.
- Bekele, W. D. (2022). "Determinants of Financial Inclusion: A Comparative Study of Kenya and Ethiopia". *Journal of African Business*, 24(2), 301-319.
- Ben Bouheni, F. (2014). "Banking regulation and supervision: Can it enhance stability in Europe?". *Journal of Financial Economic Policy*, 6(3), 244-269.
- Berger, A. N. (1995). "The relationship between capital and earnings in banking". *Journal of Money, Credit and Banking*, 27(2), 432-456.
- Berger, A. N., Demirgüç-Kunt, A., Levine, R. and Haubrich, J. G. (2004). "Bank concentration and competition: An evolution in the making". *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(3), 433-451.
- Berger, A. N., Imbierowicz, B. and Rauch, C. (2016). "The roles of corporate governance in bank failures during the recent financial crisis". *Journal of Money, Credit and Banking*, 48, 729-770.
- Berger, A. N., Klapper, L. F. and Turk-Ariss, R. (2009). "Bank competition and financial stability". *Journal of Financial Services Research*, 35, 99-118.
- Beyaz, Z. (2019). "Ekonomi politik perspektiften finansallaşma ve finansallaşma sürecinde dijital teknolojilerin yeri". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(38), 99-117.
- Boachie, R., Aawaar, G. and Domeher, D. (2023). "Relationship between financial inclusion, banking stability and economic growth: a dynamic panel approach". *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 39(3), 655-670.
- Bolğun, K. E. ve Akçay, M. B. (2005). *Risk Yönetimi: Gelişmekte Olan Türk Finans Piyasasında Entegre Risk Ölçüm ve Yönetim Uygulamaları*. 2. Basım. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Boyd, J. H. and Graham, S. L. (1986). "Risk, regulation and bank holding company expansion into nonbanking". *Quarterly Review*, 10(Spring), 2-17.

- Boyd, J. H., Graham, S. L. and Hewitt, R. S. (1993). "Bank holding company mergers with nonbank financial firms: Effects on the risk of failure", *Journal of Banking and Finance*, 17(1), 43-63.
- Bozkurt, İ. ve Karakuş, R. (2020). "Finansal içerme – ekonomik gelişmişlik ilişkisi: Dünya geneli için ampirik bir inceleme", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1504-1523.
- Breitung, J. (2005). "A parametric approach to the estimation of cointegration vectors in panel data". *Econometric Reviews*, 24(2), 151-173.
- Breuer, J. B., McNown, R. and Wallace, M. (2002). "Series-specific unit root tests with panel data". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). "The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics". *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bucak, Ç. (2022). "Ekonomik özgürlük endeksi, insani gelişme endeksi ve ekolojik ayak izi: E7 ülkeleri için ampirik bir analiz". *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 141-158.
- Caiazza, S., Cotugno, M., Fiordelisi, F. and Stefanelli, V. (2018). "The spillover effect of enforcement actions on bank risk-taking", *Journal of Banking and Finance*, 91, 146-159.
- Cámara, N. and Tuesta, D. (2014). *Measuring Financial Inclusion: A Multidimensional Index*. BBVA Research Working Paper No: 14/26.
- Cámara, N. and Tuesta, D. (2017). *DiGiX: the Digitization Index*. BBVA Research Working Paper No: 17/03.
- Canbaz, M. (2018). *Katılım Bankacılığı*, Genişletilmiş Güncellenmiş 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Candan, E. (2009). *Türkiye’de Kalkınmanın Finansmanında Tarımın Rolü*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Carletti, E. and Hartmann, P. (2002). *Competition and Stability: What’s Special About Banking?*, European Central Bank Working Paper No. 146.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. and Perron, P. (2009). "GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses". *Econometric Theory*, 25(6), 1754-1792.
- Cecchetti, S.G. and Schoenholtz, K. L. (2015). *Money, Banking, and Financial Markets*, Fourth Edition, New York: McGraw-Hill Education.
- Chen, Z. and Jin, M. (2017). "Financial inclusion in China: Use of credit". *Journal of Family and Economic Issues*, 38, 528-540.
- Chiaromonte, L., Liu, H., Poli, F. and Zhou, M. (2016). "How accurately can Z-score predict bank failure?". *Financial Markets, Institutions and Instruments*, 25, 333-360.
- Choi, I. (2001). "Unit root tests for panel data", *Journal of International Money and Finance*, 20, 249-272.
- Chudik, A. and Pesaran, M. H. (2015). "Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors". *Journal of Econometrics*, 188(2), 393-420.
- Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, M. H. and Raissi, M. (2013). *Debt, Inflation and Growth: Robust Estimation of Long-Run Effects in Dynamic Panel Data Models*. Globalization and Monetary Policy Institute Working Paper No. 162, Federal Reserve Bank of Dallas.

- Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, M. H. and Raissi, M. (2016). "Long-run effects in large heterogeneous panel data models with cross-sectionally correlated errors", *Essays in Honor of man Ullah (Advances in Econometrics*, Vol. 36), Emerald Group Publishing Limited, Leeds, 85-135.
- Čihák, M. and Hesse, H. (2010). "Islamic banks and financial stability: An empirical analysis". *Journal of Financial Services Research*, 38, 95-113.
- Čihák, M., Mare, D. S. and Melecký, M. (2021). "Financial inclusion and stability: Review of theoretical and empirical links". *The World Bank Research Observer*, 36(2), 197-233.
- Clarke, G. R., Xu, L. C. and Zou, H. F. (2006). "Finance and income inequality: what do the data tell us?". *Southern Economic Journal*, 72(3), 578-596.
- Coşkun, M. (2006). *Bankaların Kuruluşu ve Banka Türleri*. İçinde Aydın, N. (Ed), *Bankacılık Uygulamaları*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Coşkun, M. (2010). *Para ve Sermaye Piyasaları Kurumlar, Araçlar, Analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çalım, A. E. ve Çalım, H. (2022). "Türk bankacılık sisteminin tarihçesi ve 2001 krizi sonrası gelişimi", *Journal of Politics, Economy and Management*, 5(1), 34-54.
- Çapoğlu, G. ve Aydoğan, K. (1989). *Bankacılık Sisteminde Etkinlik ve Verimlilik: Uluslararası Bir Karşılaştırma*, Mpm Yayınları.
- Çerezci, S. (2023). *Dünya Ekonomik Buhranından Devletçilik Politikasına Türkiye'de Suç ve Asayiş: İstanbul Örneği (1929-1933)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Çivi, H. (1985). *Türkiye'de Bankacılık: Teori, Uygulama ve Sonuçlar*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Damane, M. and Ho, S. Y. (2024). "The impact of financial inclusion on financial stability: Review of theories and international evidence". *Development Studies Research*, 11(1).
- Danisman, G. O. and Tarazi, A. (2020). "Financial inclusion and bank stability: Evidence from Europe". *The European Journal of Finance*, 26(18), 1842-1855.
- Darıcı, B. (2012). "Finansal istikrar ve finansal istikrara yönelik kamusal sorumluluk çerçevesinde para politikası: Türkiye analizi". *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi*, 23, 1-198.
- Daştan, M., Yalçınkaya, Ö. ve Karabulut, K. (2020). "Yapısal reformların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Geçiş ekonomilerinden kanıtlar". *Maliye Dergisi*, 179, 1-32.
- Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L. and Singer, D. (2017). *Financial inclusion and inclusive growth: a review of recent empirical evidence*. Policy Research Working Paper No. WPS 8040, Washington, D.C.: World Bank Group.
- Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D. and Ansar, S. (2018). *The Global Findex Database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution*. World Bank Publications.
- Demirgüç-Kunt, A. and Huizinga, H. (1999). "Determinants of commercial bank interest margins and profitability: Some international evidence". *The World Bank Economic Review*, 13(2), 379-408.
- Demirgüç-Kunt, A. and Huizinga, H. (2010). "Bank activity and funding strategies: The impact on risk and returns". *Journal of Financial Economics*, 98(3), 626-650.

- Demirgüç-Kunt, A. and Klapper, L. F. (2012). *Measuring financial inclusion: The Global Findex Database*. World Bank Policy Research Working Paper.
- Demirkol, K. (2018). "Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 625-648.
- Demirtaş, G. ve Çakırca, Ş. Y. (2022). "Yenilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi". *Sosyoekonomi*, 30(54), 313-334.
- Dienillah, A. A., Anggraeni, L. and Sahara, S. (2018). "Impact of financial inclusion on financial stability based on income group countries". *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 20(4), 429-442.
- Doğan, H. (2013). "Cumhuriyet döneminde yerel bankacılık: Akhisar Tütüncüler Bankası örneği". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 397-416.
- Doğan, Ö. (2012). "*Banka Türleri*". İçinde Kaya, F. (Ed), *Bankacılık Giriş ve İlkeler*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Dong, Y., Meng, C., Firth, M. and Hou, W. (2014). "Ownership structure and risk-taking: Comparative evidence from private and state-controlled banks in China". *International Review of Financial Analysis*, 36, 120-130.
- Douglas, J. L. (2008). "The role of a banking system in nation-building", *Maine Law Review*, 60(2), 511-531.
- Elbadry, A. (2018). "Bank's financial stability and risk management", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 9(2), 119-137.
- Eldomiaty, T., Hammam, R. and El Bakry, R. (2020). "Institutional determinants of financial inclusion: evidence from World economies", *International Journal of Development Issues*, 19(2), 217-228.
- Elgharib, W. A. (2024). "Financial inclusion, financial development and financial stability in MENA". *Review of Accounting and Finance*, ahead-of-print.
- Eling, M., Jia, R. and Schaper, P. (2022). "The magic triangle: growth, profitability and safety in the insurance industry". *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 47, 321-348.
- Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1987). "Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing". *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Erataş, F. ve Başcı Nur, H. (2013). "Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yükselen piyasa ekonomileri örneği". *Marmara University Journal of Economic and Administrative Sciences*, 35(2).
- Erataş-Sönmez, F. ve Sağlam, Y. (2019). "The relationship between financial development and economic growth for developing countries: Panel causality analysis". *Sosyoekonomi Dergisi*, 27(42), 87-106.
- Eriş, M. H. (2019). "*Dünyada ve Türkiye'de Bankacılık: Tarihsel Perspektif*". İçinde Tanınmış-Yücememiş, B. ve Çinko L. (Ed), *Finansal Piyasalar: Para ve Bankacılık*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 307-328.
- Ersungur, Ş. M., Kızıltan, A. ve Polat, Ö. (2007). "Türkiye'de bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması: Temel bileşenler analizi", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(2), 55-66.
- Ertem, Ü. (2015). *Bankacılık ve Kambyo İşlemleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ertürk, H. (2010). "Bankacılık sektörünün karşılaştığı riskler ve risk yönetimi", *Denetim*, (4), 62-70.

- Eruygur, H. O. ve Özokcu, S. (2016). “Türkiye’de iklim değişikliğinin buğday verimi üzerine etkileri: Bir heterojen panel çalışması”. *Ekonomik Yaklaşım*, 27(101), 219-255.
- Esen, E., Yıldırım, S. ve Kostakoğlu, S. F. (2012). “Feldstein-Horioka hipotezinin Türkiye ekonomisi için sınanması: ARDL modeli uygulaması”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 251-267.
- Ezer, F. (2010). “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1).
- Ezzahid, E. and Elouaourti, Z. (2021). “Financial inclusion, mobile banking, informal finance and financial exclusion: micro-level evidence from Morocco”. *International Journal of Social Economics*, 48(7), 1060-1086.
- Fang, Y., Hasan, I. and Marton, K. (2014). “Institutional development and bank stability: Evidence from transition countries”, *Journal of Banking and Finance*, 39, 160-176.
- FED (2024). *Financial Stability Report*, Board of Governors of The Federal Reserve System.
- Feghali, K., Mora, N. and Nassif, P. (2021). “Financial inclusion, bank market structure, and financial stability: international evidence”. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 80, 236-257.
- Felek, Ş., Yayla, N. ve Çağlar, A. (2018). “Türkiye’de AB doğrudan yatırımları, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisine ARDL yaklaşımı”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 63-82.
- Fletcher, J. (2000). “On the conditional relationship between beta and return in international stock returns”. *International Review of Financial Analysis*, 9(3), 235-245.
- Geiger, H. (2000). Regulating and supervising operational risk for banks. Institut für schweizerisches Bankenwesen, *Working Paper*, (25), 7-8.
- Gorton, G. and Winton, A. (2002). *Financial Intermediation*, NBER Working Paper Series No: 8928, National Bureau of Economic Research.
- Gökakın, E. (2022). *Veri Madenciliği Teknikleri ile Borsa İstanbul Pay Piyasası Pazarlarında Fiyat Hareketlerinin Tahmini*. Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak.
- Gökçe, H. ve Küçük Kaplan, İ. (2018). “Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların sağladığı kredilerin yapısı, dağılımı ve karlılığa etkisi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 153-169.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics* (fourth edi). New York: McGraw-Hill Inc.
- Gupte, R., Venkataramani, B. and Gupta, D. (2012). “Computation of financial inclusion index for India”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 37, 133-149.
- Gümüş, S. (2014). *Bankacılıkta Pazarlama*. İstanbul: Hiperlink Eğitim İletişim Yayın.
- Günel, M. (2010). *Para Banka ve Finansal Sistem*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Günay, E. K. ve Günsoy, G. (2022). “Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Sahra Altı Afrika ülkeleri örneği”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(66), 453-471.
- Güney, A. (2008). *Banka İşlemleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Gündüz, M. ve Özyıldırım, Y. (2020). “Finansal kapsayıcılığın gelişmesinde katılım bankacılığının rolü: Katılım bankacılığı finansal kapsayıcılık endeksinin hesaplanması”. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14(2), 119-144.

- Hacıevliyagil, N., Şit, A. ve Tuna, İ. (2020). “Finansal krizleride içeren dönemlerde sermaye yapısının finansal performans üzerine etkisi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir uygulama”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Sonbahar Özel Sayı I/II), 139-148.
- Hadri, K. (2000). “Testing for stationarity in heterogeneous panel data”. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.
- Hafeez, B., Li, X., Kabir, M.H. and Tripe, D. (2022). “Measuring bank risk: Forward-looking Z- score”. *International Review of Financial Analysis*, 80, 102039.
- Hakimi, A., Boussaada, R. and Karmani, M. (2021). “Are financial inclusion and bank stability friends or enemies? Evidence from MENA banks”. *Applied Economics*, 54(21), 2473-2489.
- Han, R. and Melecky, M. (2013). Financial inclusion for financial stability: Access to bank deposits and the growth of deposits in the global financial crisis. *World Bank Policy Research Working Paper*, (6577).
- Hannan, T. H. and Hanweck, G. A. (1988). “Bank insolvency risk and the market for large certificates of deposit”. *Journal of Money, Credit and Banking*, 20(2), 203-211.
- Hannig, A. and Jansen, S. (2010). *Financial Inclusion and Financial Stability: Current Policy Issues*, ADBI Working Paper No. 259, Asian Development Bank Institute, Tokyo.
- Hazar, A. ve Babuşcu, Ş. (2013). “Türk bankacılık sektörü kredi-mevduat gelişmelerinin bölgesel analizi (2005-2011)”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 93-119.
- Hazar, A. ve Babuşcu, Ş. (2017). *Bankacılığa Giriş: Temel Bankacılık Bilgileri*. Ankara: Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Honohan, P. (2008). “Cross-country variation in household access to financial services”. *Journal of Banking and Finance*, 32(11), 2493-2500.
- Hoque, H., Andriosopoulos, D., Andriosopoulos, K. and Douady, R. (2015). “Bank regulation, risk and return: Evidence from the credit and sovereign debt crises”. *Journal of Banking and Finance*, 50, 455-474.
- Houston, J. F., Lin, C., Lin, P. and Ma, Y. (2010). “Creditor rights, information sharing, and bank risk taking”. *Journal of Financial Economics*, 96(3), 485-512.
- Ibrahim, M. H. and Rizvi, S. A. R. (2017). “Do we need bigger Islamic banks? An assessment of bank stability”, *Journal of Multinational Financial Management*, 40, 77-91.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. and Shin, Y. (2003). “Testing for unit roots in heterogeneous panels”. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Inal, V., Addi, H. M., Çakmak, E. E., Torusdağ, M. and Çalışkan, M. (2022). “The nexus between renewable energy, CO2 emissions, and economic growth: Empirical evidence from African oil-producing countries”. *Energy Reports*, 8, 1634-1643.
- Ismael, D. M. and Ali, S. S. (2021). “Measuring digital and traditional financial inclusion in Egypt: a new index”. *International Journal of Applied Research in Management and Economics*, 4(2), 13-34.
- Issaka Jajah, Y., Anarfo, E. B. and Aveh, F. K. (2022). “Financial inclusion and bank profitability in Sub-Saharan Africa”. *International Journal of Finance and Economics*, 27(1), 32-44.

- İnci, İ. (2022). “Tarihsel süreç içinde Türkiye’de tarımsal makine ve ekipmanların modernizasyonu 1948-1960”. *Mecmua*, (13), 130-142.
- İnternet: ECB (2024). *Financial Stability*, European Central Bank, Web: <https://www.ecb.europa.eu/paym/financial-stability/html/index.en.html> adresinden 15.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TBB (2023). *TBB Veri Sistemi*, Türkiye Bankalar Birliği, Web: <https://verisistemi.tbb.org.tr/> adresinden 16.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TBB (2022). Bankalarımız - 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022, Türkiye Bankalar Birliği, Web: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> adresinden 12.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TCMB (2024). *Finansal İstikrar*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Finansal+Istikrar/> adresinden 15.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TDK (2024). *Off-shore*, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Web: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 18.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TDK (2024a). *Etkinlik*, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Web: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 23.08.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TDK (2024b). *İstikrar*, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Web: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 15.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TDK (2024c). *Risk*, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Web: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 15.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TDK (2024d). *Zarar*, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Web: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 15.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: TKBB (2022). Katılım Bankaları 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022, Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Web: <https://www.tkbb.org.tr/faaliyetler/yayinlar/yillik-sektor-raporlari> adresinden 12.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası (2024). Tarihçe, Statü ve Sermaye Yapısı. Web: <https://kalkinma.com.tr/bizi-taniyin/tarihce-statü-ve-sermaye-yapisi> adresinden 08.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: 5411 sayılı Bankacılık Kanunu. Resmî Gazete, Tarih: 01.11.2005, Sayı: 25983 (Mükerrer). Web: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5411&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden 12.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu. Resmî Gazete, Tarih: 14.02.2011 Sayı: 27846. Web: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6102&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden 12.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Jeanneney, S. G. and Kpodar, K. (2011). “Financial development and poverty reduction: Can there be a benefit without a cost?”. *The Journal of Development Studies*, 47(1), 143-163.
- Jima, M. D. and Makoni, P. L. (2023). “Financial inclusion and economic growth in Sub-Saharan Africa-a panel ARDL and Granger non-causality approach”. *Journal of Risk and Financial Management*, 16(6), 299.
- Jiménez, G., Lopez, J. A. and Saurina, J. (2013). “How does competition affect bank risk-taking?”. *Journal of Financial Stability*, 9(2), 185-195.

- Johansen, S. (1988). "Statistical analysis of cointegration vectors". *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Kabakova, O. and Plaksenkov, E. (2018). "Analysis of factors affecting financial inclusion: Ecosystem view". *Journal of Business Research*, 89, 198-205.
- Kabir, M. N., Worthington, A. and Gupta, R. (2015). "Comparative credit risk in Islamic and conventional bank". *Pacific-Basin Finance Journal*, 34, 327-353.
- Kandemir, O. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi*. İçinde Kaya, F. (Ed), *Bankacılık Giriş ve İlkeler*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Karakuş, R. (2020). "Türkiye’de finansal tabana yayılma düzeyi ve belirleyicileri". *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 147-160.
- Karlan, D., Ratan, A. L. and Zinman, J. (2014). "Savings by and for the poor: A research review and Agenda". *Review of Income and Wealth*, 60(1), 36-78.
- Kartal, F. (2024). "Kur korumalı mevduat sistemi ve sonuçları". *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 73-95.
- Kartal, İ. (2021). *Finansal Yönetim*. Ankara: Finans Yayınları.
- Kaya, F. (2012). *Bankacılık Giriş ve İlkeleri*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kebede, J., Selvanathan, S. and Naranpanawa, A. (2021). "Foreign bank presence, institutional quality, and financial inclusion: Evidence from Africa". *Economic Modelling*, 102, 105572.
- Keeley, M. C. (1990). "Deposit insurance, risk, and market power in banking". *The American Economic Review*, 80(5), 1183-1200.
- Kevser, M., Çalış, N. ve Sakarya, Ş. (2022). "Finansal tabana yayılma, krediler ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için ampirik bir araştırma". *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 282-296.
- Khan, I. and Khan, I. (2023). "Financial inclusion matter for poverty, income inequality and financial stability in developing countries: new evidence from public good theory". *International Journal of Emerging Markets*, ahead-of-print, <https://doi.org/10.1108/IJOEM-10-2021-1627>.
- Khan, I., Khan, I., Sayal, A. U. and Khan, M. Z. (2022). "Does financial inclusion induce poverty, income inequality, and financial stability: Empirical evidence from the 54 African countries?". *Journal of Economic Studies*, 49(2), 303-314.
- Khan, N., Zafar, M., Okunlola, A. F., Zoltan, Z. and Robert, M. (2022). "Effects of financial inclusion on economic growth, poverty, sustainability, and financial efficiency: Evidence from the G20 countries". *Sustainability*, 14(19), 12688.
- Kharabsheh, B. and Gharaibeh, O. (2023). "Does financial inclusion affect banks' efficiency?", *Montenegrin Journal of Economics*, 19(4), 125-140.
- Khera, P., Ng, S., Ogawa, S. and Sahay, R. (2022). "Measuring digital financial inclusion in emerging market and developing economies: A new index". *Asian Economic Policy Review*, 17(2), 213-230.
- Kıral, G. ve Çelik, C. (2018). "Panel veri analizi ve kümeleme yöntemi ile Türkiye’de konut talebinin incelenmesi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 1009-1026.
- Kim, D. W., Yu, J. S. and Hassan, M. K. (2018). "Financial inclusion and economic growth in OIC countries". *Research in International Business and Finance*, 43, 1-14.
- Koca, I. ve Öner Kaya, E. (2024). "Finansal sağlamlığın Z-skoru kullanılarak ölçülmesi: Türkiye’de mevduat bankaları üzerine bir araştırma". *İşletme Akademisi Dergisi*, 5(2), 133-154.

- Koçbulut, Ö. ve Altıntaş, H. (2016). “İkiz açıklar ve Feldstein-Horioka hipotezi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme analizi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 145-174
- Korkmaz, Ö. F. (2023). *Türk Bankacılık Sektörünün 2006-2021 Yılları Arasında AHP ve Topsis Yöntemi ile Finansal Performansının Ölçülmesi*. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Giresun.
- Kuzucu, S. (2019). “Finansal erişim üzerine güncel bir literatür taraması”. *PressAcademia Procedia*, 10(1), 27-31.
- Laeven, L. and Levine, R. (2009). “Bank governance, regulation and risk taking”. *Journal of Financial Economics*, 93(2), 259-275.
- Le, T. H., Chuc, A. T. and Taghizadeh-Hesary, F. (2019). “Financial inclusion and its impact on financial efficiency and sustainability: Empirical evidence from Asia”. *Borsa Istanbul Review*, 19(4), 310-322.
- Lenka, S. K. (2022). “Relationship between financial inclusion and financial development in India: Is there any link?”. *Journal of Public Affairs*, 22(Suppl. 1), e2722.
- Lepetit, L., Nys, E., Rous, P. and Tarazi, A. (2008). “Bank income structure and risk: An empirical analysis of European banks”, *Journal of Banking and Finance*, 32(8), 1452-1467.
- Levin, A., Lin, C. F. and Chu, C. S. J. (2002). “Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties”. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Levine, R. (1997). “Financial development and economic growth: Views and agenda”. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688-726.
- Li, L. (2018). Financial inclusion and poverty: The role of relative income”, *China Economic Review*, 52, 165-191.
- Liman, Y. S. ve Sönmez, F. E. (2022). “Ticaret Savaşlarının dünya ekonomisi üzerindeki etkileri: Ampirik bir analiz”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 123-140.
- López, T. and Winkler, A. (2019). “Does financial inclusion mitigate credit boom-bust cycles?”. *Journal of Financial Stability*, 43, 116-129.
- Maddala, G. S. and Wu, S. (1999). “A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test”. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Mak, D. ve Yalçın Z. (2022). *Pazarlama Karması ve Stratejilerinin Banka Sektöründe Uygulanması*. İçinde Yücenurşen, M. (Ed), *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIV*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Martynova, N., Ratnovski, L. and Vlahu, R. (2015). Bank Profitability and Risk-Taking. *International Monetary Fund Working Paper*, WP/15/249.
- MASAK (2020). *Bankalar Sektör Araştırma Raporu, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı*, Ankara.
- Matsebula, V. and Sheefeni, J. P. S. (2022). “An analysis of the relationship between financial inclusion and financial stability in South Africa”. *Global Journal of Economics and Business*, 12(5), 637-648.
- Mehry, E. B., Ashraf, S. and Marwa, E. (2021). “The impact of financial inclusion on unemployment rate in developing countries”. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 11(1), 79.

- Mercan, M., Peker, O. ve Göçer, İ. (2015). “Ham petrol fiyat artışlarının enflasyonist etkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri için yapısal kırılmalı dinamik panel veri analiz”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(2), 123-137.
- Meta, F. E., Eruygur, H. O. ve Tokatlıoğlu, İ. (2021). “Türk bankacılık sektöründe regülasyon-piyasa yapısı ilişkisi: Panel veri AMG analizi”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2571-2586.
- Miller, S. M. and Noulas, A. G. (1997). “Portfolio mix and large-bank profitability in the USA”. *Applied Economics*, 29(4), 505-512.
- Mishkin, F. S. (1999). “Global Financial Instability: Framework, Events, Issues”, *Journal of Economic Perspectives*, 13(4), 3-20.
- Mishkin, F. S. (2016). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Eleventh Edition, Global Edition. Pearson Education Limited.
- Moreno, I., Parrado-Martínez, P. and Trujillo-Ponce, A. (2022). “Using the Z-score to analyze the financial soundness of insurance firms”. *European Journal of Management and Business Economics*, 31(1), 22-39.
- Morgan, P. J. and Pontines, V. (2014). *Financial Stability and Financial Inclusion*, ADBI Working Paper Series, No. 488.
- Narayan, P. K. (2005). “The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests”. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Nargeleçekenler, M. (2009). *Makroekonomik ve Finansal Serilerin Ekonometrik Analizi: Panel Veri Yaklaşımı*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Nasir, N. S. A. M., Yusoff, W. S., Ibrahim, S., Saraih, U. N. and Salleh, M. F. M. (2023). The effect of financial inclusion on financial efficiency and financial sustainability in five ASEAN countries. *AIP Conference Proceedings*, 24 April 2023; 2544 (1): 050011.
- Neaime, S. and Gaysset, I. (2018). “Financial inclusion and stability in MENA: Evidence from poverty and inequality”. *Finance Research Letters*, 24, 230-237.
- Nguyen, T. T. H. (2021). “Measuring financial inclusion: a composite FI index for the developing countries”. *Journal of Economics and Development*, 23(1), 77-99.
- Nickel, M. N. and Rodriguez, M. C. (2002). “A review of research on the negative accounting relationship between risk and return: Bowman’s paradox”, *Omega*, 30(1), 1-18.
- Nwogwugwu, U. C., Maduka, A. C. and Madichie, C. V. (2015). “Price and income elasticities of import demand in Nigeria: Evidence from the bound testing procedure”. *International Journal of Development and Economic Sustainability*, 3(4), 91-103.
- Ozili, P. K. (2018). “Impact of digital finance on financial inclusion and stability”. *Borsa Istanbul Review*, 18(4), 329-340.
- Öker, A. (2007). *Ticari Bankalarda Kredi ve Kredi Riski Yönetimi Bir Uygulama*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Özcan, M. E. (2021). *Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği ve Döviz Kuru*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli)*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdemir, Z. (2005). *Bilanço Yapısı İtibarıyla Türk Bankacılık Sistemi*. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 50, pp. 867-899). Istanbul University.

- Özgün, F. (2022). *Finansal İçerme: Kavram ve Politika*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özşahin Koç, F. ve Uzun, Ş. (2020). “Konkordato sürecinin işletmelerin sürekliliğine katkısı”. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(2), 495-515.
- Öztürk, A. ve Güven, Ö. F. (2014). *Bankacılık ve Sigortacılıkta Pazarlama*. İstanbul: Beta Basın Yayın.
- Padoa-Schioppa, T. (2002). *Central Banks and Financial Stability: Exploring a Land in Between*, The Transformation of the European Financial System Policy Panel Introductory Paper, Second ECB Central Banking Conference Frankfurt am Main 24 and 25 October 2002.
- Parasız, İ. (2000). *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2014). *Modern Bankacılık, Teori ve Uygulama*. Ankara: Ezgi Kitabevi.
- Park, C. Y. and Mercado, J. R. (2018). “Financial inclusion, poverty, and income inequality”. *The Singapore Economic Review*, 63(01), 185-206.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S. ve Kalça, A. (2016). “Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: ARDL sınır testi yaklaşımı”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271.
- Pathan, S., Haq, M., Faff, R. and Seymour, T. (2021). “Institutional investor horizon and bank risk-taking”. *Journal of Corporate Finance*, 66, 101794.
- Pehlivan, P. (2022). *Bankacılık Tarihi*. Güncel Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Çalışmaları, 7.
- Pesaran, M. H. and Shin, Y. (1998). “Generalized impulse response analysis in linear multivariate models”. *Economics Letters*, 58(1), 17-29.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). “Bounds testing approaches to the analysis of level relationships”. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Pesaran, M. H. (2004). “General diagnostic tests for cross section dependence in panels”. *Empirical Economics*, 1-38.
- Pesaran, M. H. (2006). “Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure”, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). “A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence”. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). “Testing slope homogeneity in large panels”. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). “A bias-adjusted LM test of error cross-section independence”. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Petrovska, M. and Mihajlovska, E. M. (2013). “Measures of financial stability in Macedonia”, *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 3, 85-110.
- Pham, M. H. and Doan, T. P. L. (2020). “The impact of financial inclusion on financial stability in Asian countries”. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(6), 47-59.
- Phan, D.H.B., Tran, V. T. and Iyke, B. N. (2022). “Geopolitical risk and bank stability”, *Finance Research Letters*, 46(Part B), 102453.
- Pino, G. and Sharma, S. C. (2019). “On the contagion effect in the US banking sector”. *Journal of Money, Credit and Banking*, 51, 261-280.
- Poshakwale, S., Aghanya, D. and Agarwal, V. (2020). “The impact of regulations on compliance costs, risk-taking, and reporting quality of the EU banks”, *International Review of Financial Analysis*, 68, 101431.

- Qamruzzaman, M. and Wei, J. (2019). "Financial innovation and financial inclusion nexus in South Asian countries: Evidence from symmetric and asymmetric panel investigation". *International Journal of Financial Studies*, 7(4), 61.
- Rahimyar, A. M. (2020). *Türkiye ve Afganistan Özelinde Ülkeler Arası Finansal İçerme Durumu Karşılaştırması*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Raji, R. O. (2021). "The financial stability in developing economy: Role of financial inclusion and financial efficiency". *Quantitative Economics and Management Studies*, 2(1), 72-84.
- Rivard, R. J. and Thomas, C. R. (1997). "The effect of interstate banking on large bank holding company profitability and risk". *Journal of Economics and Business*, 49(1), 61-76.
- Roy, A. D. (1952). "Safety First and the Holding of Assets". *Econometrica*, 20(3), 431-449.
- Sağlam, Y. ve Egeli, H. A. (2013). "İmalat sanayinin gelişimi ve dışa açıklık üzerine bir uygulama: 1996-2011 Türkiye örneği". *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 50(583), 27-41.
- Sahel, B. and Vesala, J. (2001). "Financial stability analysis using aggregated data". BIS Papers chapters, in: Bank for International Settlements (Ed), Marrying the macro- and micro-prudential dimensions of financial stability, Bank for International Settlements.
- Saif-Alyousfi, A. Y. H., Saha, A. and Md-Rus, R. (2020). "The impact of bank competition and concentration on bank risk-taking behavior and stability: Evidence from GCC countries". *The North American Journal of Economics and Finance*, 51, 100867.
- Sarıca, S. Ö. (2021). "Türkiye’de illerin idari kapasite endeksi". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1754-1771.
- Sarma, M. (2008). *Index of financial inclusion*. Working Paper No. 215.
- Sarma, M. (2016). *Measuring Financial Inclusion for Asian Economies*. Financial Inclusion in Asia: Issues and Policy Concerns.
- Sarma, M. and Pais, J. (2011). "Financial inclusion and development". *Journal of International Development*, 23, 613-628.
- Sayılgan, G. (2024). *Soru ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı*. 9. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sayım, F. ve Er, S. (2009). "Risk Kavramı ve Bankacılıkta Risk". *TMSF Çatı Bilimsel Yayın Organı*, 4(22), 7-17.
- Schinasi, G. J. (2004). *Defining Financial Stability*, IMF Working Paper WP/04/187.
- Schwert, G. W. (1989). "Why does stock market volatility change over time?". *The Journal of Finance*, 44(5), 1115-1153.
- Segoviano, M. A. and Goodhart, C. (2009). *Banking Stability Measures*, International Monetary Fund Working Paper, WP/09/4
- Selçuk, B. (2016). "Banka Türleri (Türkiye’de ve Dünyada Durum)". İçinde Gündoğdu, A. (Ed), *Bankacılığın Temelleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Selimler, H. ve Kale, S. (2012). "Türk bankacılık sektöründe yabancı para işlemler". *Maliye Finans Yazıları*, 26(96), 35-65.
- Seval, B. (1990). *Kredilendirme Süreci ve Kredi Yönetimi*. İstanbul: Avcıol Matbaası.
- Sha’ban, M., Girardone, C. and Sarkisyan, A. (2019). "Cross-country variation in financial inclusion: a global perspective". *The European Journal of Finance*, 26(4-5), 319-340.

- Sha'ban, M., Girardone, C., Sarkisyan, A. and Arun, T. (2023). "On the relationship between financial inclusion and bank performance". *Economic Notes*, 52(3), e12225.
- Shapoval, Y., Shkliar, A., Shpanel-Yukhta, O. and Gruber, K. (2021). "The level of financial inclusion in Ukraine: Measuring access, quality, and usage of financial products and services". *Banks and Bank Systems*, 16(2), 59-67.
- Siddik, M. N. A. and Kabiraj, S. (2018). "Does financial inclusion induce financial stability? Evidence from cross-country analysis". *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 12(1), 34-46.
- Soumaré, I., Tchana, F. T. and Kengne, T. M. (2016). "Analysis of the determinants of financial inclusion in Central and West Africa". *Transnational Corporations Review*, 8(4), 231-249.
- Sultan, R. (2010). "Short-run and long-run elasticities of gasoline demand in Mauritius: An ARDL bounds test approach". *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 1(2), 90-95.
- Süleymanlı, C. (2021). "Beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisinin seçili Orta Asya Ülkeleri örneğinde analizi". *International Journal of Disciplines in Economics and Administrative Sciences Studies*, 7(28), 226-237.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). "Efficient inference in a random coefficient regression model". *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Swamy, V. (2014). "Testing the interrelatedness of banking stability measures". *Journal of Financial Economic Policy*, 6(1), 25-45.
- Şahin, İ. E. (2012). *Şirket Birleşmelerinin Etkinlik Açısından Değerlendirilmesi ve Türk Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama*, Konya: Aybil Yayınları.
- Şahin, İ. (2014). "Finansal sistemin karaparanın aklanması ve terörizmin finansmanı girişimleri ile ilgili karşılaştığı riskler ve Türkiye'nin bu alandaki uluslararası uyumunun analizi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (64), 163-186.
- Şahin, İ. E. ve Karacan, K. B. (2019). "BİST'te işlem gören inşaat işletmelerinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile finansal performans ölçümü". *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3(2), 162-172.
- Şahin, İ. E. (2020). "Bankacılık sektöründe finansal etkinlik analizi: Türkiye ve Irak örneği karşılaştırması". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 110-126.
- Şahin, F. ve Söylemez, C. (2022). "Giyilebilir teknoloji ürünlerinde faydacı ve hedonik değerin satın alma niyeti üzerindeki rolü: Tüketici yenilikçiliğinin düzenleyici etkisi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(3), 1244-1269.
- Şakar, B. (2013). *Banka Kredileri ve Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Takan, M. ve Acar-Boyacıoğlu, M. (2011). *Bankacılık Teori Uygulama ve Yöntem*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tan, Y., Floros, C. and Anchor, J. (2017). "The profitability of Chinese banks: Impacts of risk, competition and efficiency". *Review of Accounting and Finance*, 16(1), 86-105.
- Tang, T. C. (2007). "Money demand function for Southeast Asian Countries: An empirical view from expenditure components". *Journal of Economic Studies*, 34(6), 476-496.
- Taşkın, D. (2011). "Türkiye'de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler". *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 289-298.

- Tatlıdil, H. (1992). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Engin Yayınları.
- Taylor, M. P. and Sarno, L. (1998). "The behavior of real exchange rates during the post-Bretton Woods period". *Journal of International Economics*, 46(2), 281-312.
- Tiryaki, G. (2012). *Finansal İstikrar ve Bankacılık Düzenlemeleri (1990-2010 Türkiye Tecrübesi Işığında)*, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No: 289, İstanbul.
- Tiryaki, G. ve Yılmaz, A. (2012). "Bankacılık düzenlemeleri ile finansal istikrar ilişkisi: 1990-2010 Türkiye deneyimi". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1), 69-94.
- Topaloğlu, E. E. ve Ege, İ. (2021). "Finansal esneklik, firma değeri ve finansal performans ilişkisi: inşaat sektörü üzerine panel kantil regresyon yaklaşımı". *Sosyoekonomi*, 29(49), 409-425.
- Topuz, S. G. (2021). "Gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi". *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 7(1).
- Torusdağ, M. (2019). *Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nato Ülkeleri Örneği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Toxopeus, H. and Lensink, R. (2007). *Remittances and Financial Inclusion in Development*, World Institute for Development Economics Research (WIDER) Research Paper, No. 2007/49.
- Tram, T. X. H., Lai, T. D. and Nguyen, T. T. H. (2023). "Constructing a composite financial inclusion index for developing economies". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 87, 257-265.
- Tunalı, H. ve Kalkay, D. (2024). "Makro ihtiyati para politika aracı olarak kur korumalı mevduat hesabı uygulaması". *PressAcademia Procedia*, 18(1), 63-68.
- Tunay, K. B. (2005). *Finansal Sistem (Yapısı, İşleyişi, Yönetimi ve Ekonomisi)*. İstanbul: Birsan Yayınevi.
- Uddin, A., Chowdhury, M. A. F. and Islam, M. N. (2017). "Determinants of financial inclusion in Bangladesh: Dynamic GMM and quantile regression approach". *The Journal of Developing Areas*, 51(2), 221-237.
- Ulusoy, A., Demirel, S. ve Özbilge, G. (2023). "Türkiye’de bankacılık sektörü performansının finansal gelişmişlik üzerine etkileri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 1685-1709.
- Üçler, G. (2017). "Doğrudan yabancı yatırımlar için kurumların önemi: Gelişmekte olan ülkeler üzerine ekonometrik bir analiz". *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (627), 73-85.
- Van den End, J. W. (2006). *Indicator and Boundaries of Financial Stability*. Netherlands Central Bank Research Department.
- Van, L. T. H., Vo, A. T., Nguyen, N. T. and Vo, D. H. (2019). "Financial inclusion and economic growth: An international evidence". *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(1), 239-263.
- Vimala, B. and Alamelu, K. (2018). "Insurance penetration and insurance density in India-An analysis". *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(4), 229-232.
- Vo, D. H. and Nguyen, N. T. (2021). "Does financial inclusion improve bank performance in the Asian region?". *Asian-Pacific Economic Literature*, 35(2), 123-135.

- Vo, D. H., Nguyen, N. T. and Van, L. T. H. (2021). "Financial inclusion and stability in the Asian region using bank-level data". *Borsa Istanbul Review*, 21(1), 36-43.
- Vurucu, M. ve Arı, M. U. (2014). *A'dan Z'ye Bankacılık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Vurucu, M. ve Arı, M. U. (2015). *Bankacılık Ürün ve Hizmetleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı.
- Wang, L., Wang, Y., Sun, Y., Han, K. and Chen, Y. (2022). "Financial inclusion and green economic efficiency: evidence from China". *Journal of Environmental Planning and Management*, 65(2), 240-271.
- Westerlund, J. (2007). "Testing for error correction in panel data". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. MIT press.
- World Bank (2014). *Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion*, Washington, DC: World Bank.
- World Bank (2015). *Global Financial Development Report 2015/2016: Long-Term Finance*. Washington, DC: World Bank.
- Xu, T. T., Hu, K. and Das, U. S. (2019). *Bank Profitability and Financial Stability*. International Monetary Fund Working Paper, WP/19/5.
- Yağcılar, G. G. (2011). *Türk Bankacılık Sektörünün Rekabet Yapısının Analizi*, BDDK Kitapları No: 10, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Yakubu, I. N. and Musah, A. (2022). "The nexus between financial inclusion and bank profitability: a dynamic panel approach". *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 14(2), 430-443.
- Yarız, A. (2012). *Bankacılıkta Risk Yönetimi: Risk Matrisi Uygulaması*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yaslıdağ, B. (2007). *Kredi Derecelendirme Sistemi: SPK Lisanslama Sınavına Hazırlık Soru Örnekleri*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Yavuz, S. ve Deveci, M. (2012). "İstatistiksel normalizasyon tekniklerinin yapay sinir ağı performansına etkisi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (40), 167-187.
- Yavuz, U. ve Leloğlu, H. (2012). "Müşteri ilişkileri yönetiminde çağrı merkezlerinin yeri: çağrı merkezi örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 11-24.
- Yazıcı, M. (2015). *Bankacılığa Giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Yıldırım, İ. (2015). *Varlık Yönetimi*. Ankara: ABC Yayınevi.
- Yıldırım, K., Mercan, M. ve Kostakoğlu, S. F. (2013). "Satın alma gücü paritesinin geçerliliğinin test edilmesi: Zaman serisi ve panel veri analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 75-95.
- Yıldırım, O. (2004). "Türk bankacılık sektörünün temel sorunları ve sektörde yaşanan mali riskler". *Dış Ticaret Dergisi*, 9-10.
- Yıldırım, O. (2017). *Türk Bankacılık Sistemi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, M. and Awadh, K. Q. A. (2022). "Determining the relationship between financial inclusion and financial stability: An application for Iraq". *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(3), 1145-1160.
- Yorulmaz, R. (2013). "Construction of a regional financial inclusion index in Turkey". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 7(1), 79-101.

- Yurttadur, M. (2012). “*Merkez Bankası*”. İçinde Kaya, F. (Ed), *Bankacılık Giriş ve İlkeler*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Yücel, F. (2009). “Temel bileşenler yöntemiyle Türk sermaye piyasası gelişiminin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin bir analizi”. *Sosyoekonomi*, 9(9).
- Yücesan, M., Yağış, O. ve Torun, M. (2019). “Ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin Co2 emisyonu üzerindeki etkileri: Seçilmiş MENA ülkeleri için panel veri analizi”. *Journal of Management and Economics Research*, 17(4), 351-368.
- Zhang, J. and Jiang, H. (2018). “Capital regulatory pressure, charter value and bank risk-taking: empirical evidence for China”. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 26(1), 170-186.
- Zhang, Z., Xie, L., Lu, X. and Zhang, Z. (2016). “Determinants of Financial Distress in Large Financial Institutions: Evidence from U.S. Bank Holding Companies”, *Contemporary Economic Policy*, 34(2), 250-267
- Zins, A. and Weill, L. (2016). “The determinants of financial inclusion in Africa”, *Review of Development Finance*, 6(1), 46-57.
- Zor, İ. ve Yılmaz Küçük, Ş. (2020). “Finansal tabana yayılmanın belirleyicileri: Türkiye ve dünya uygulaması”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1780-1802.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Kuzucu, Seyfettin Caner
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2024
Yüksek lisans	Çukurova Üniversitesi	2011
Lisans	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi	2009
Lise	Adana Borsa Lisesi	2001

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2013-	Selçuk Üniversitesi	Öğretim Görevlisi
2010-2013	T.C. Ziraat Bankası	Servis Görevlisi
2009-2010	Yeni Adana İmar İnşaat A.Ş.	Muhasebe ve Finans

